

**Słownictwo z zakresu
kultury materialnej
w gwarze Jaślisk
w powiecie krośnieńskim**

Robert Słabczyński

**Słownictwo z zakresu
kultury materialnej
w gwarze Jaślisk
w powiecie krośnieńskim**

WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU RZESZOWSKIEGO
RZESZÓW 2015

Recenzował
prof. dr hab. JAN OŹDŹYŃSKI

Opracowanie redakcyjne i korekta
WŁADYSŁAW WÓJTOWICZ

Opracowanie techniczne
EWA KUC

Łamanie
ANDRZEJ LEWANDOWSKI

Projekt okładki
GRZEGORZ WOLAŃSKI

Na okładce reprodukcja obrazu *Pierzeja jaśliska* (pastel, 1992 r.) autorstwa art. malarza prof. Stanisława Puchalika (ur. 22 IX 1939 r. w Jaśliskach, zm 17 IX 2012 r. w Krakowie)

© Copyright by
Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego
Rzeszów 2015

ISBN 978-83-7996-240-2

1229

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU RZESZOWSKIEGO
35-959 Rzeszów, ul. prof. S. Pigonia 6, tel. 17 872 13 69, tel./faks 17 872 14 26
e-mail: wydaw@ur.edu.pl; <http://wydawnictwo.ur.edu.pl>
wydanie I; format B5; ark. wyd. 6,20; ark. druk. 9,125; zlec. red. 89/2015
Druk i oprawa: Drukarnia Uniwersytetu Rzeszowskiego

Rodzicom

Spis treści

Rozdział wstępny	11
1. Cel i zakres pracy	11
2. Metoda gromadzenia materiału, układ słownictwa	11
3. Ukształtowanie terenu, warunki klimatyczne i glebowe	12
4. Zarys dziejów Jaślisk	14
5. Stan gwar ludowych w Polsce	18
6. Stan badań nad leksyką gwarową	20
Rozdział I. Mieszkańcy Jaślisk i ich język	22
1. Mieszkańcy Jaślisk	22
2. Czynniki wpływające na współczesny stan gwary w Jaśliskach	23
3. Język jaślizan	25
4. Zasady opracowania hasła	27
5. Zasady zapisu fonetycznego	27
Rozdział II. Budownictwo	28
1. Budynki gospodarskie	29
2. Pomieszczenia w domu	29
3. Pomieszczenia na kartofle i warzywa	30
4. Pomieszczenia i budynki gospodarcze	30
5. Budowa zrębu	31
6. Stolarka	33
7. Konstrukcja i pokrycie dachu	34
8. Ogrodzenia	35
Ilustracje	36
Rozdział III. Przedmioty, narzędzia używane w pracy na gospodarstwie, czynności z nimi związane	40
1. Ozdoby mieszkania	41
2. Meble do przechowywania ubrań i naczyń	42
3. Stół i meble do siedzenia	42
4. Łóżko i pościel	43
5. Sprzęty i zabawki dziecięce	43
6. Oświetlenie domu	44
7. Rozpalanie ognia	44
8. Części pieca i kuchni	45
9. Pieczenie chleba i rodzaje pieczywa	46
10. Narzędzia i naczynia używane w różnych pracach domowych	47
11. Młocka i czyszczenie zboża	50
12. Mielenie zboża	52
13. Obróbka lnu	53
13.1. Zbiór i omłot lnu	53
13.2. Roszenie i międlenie lnu	53

13.3. Czesanie lnu, przędzenie i motanie nici	54
13.4. Snucie i zakładanie osnowy na krosna	56
14. Powroźnictwo	57
Ilustracje	58
Rozdział IV. Narzędzia i prace polowe	64
1. Orka	64
2. Bronowanie	66
3. Siew	66
4. Uprawa ziemniaków	67
5. Sianokosy	68
6. Żniwa	70
7. Nawożenie	72
Ilustracje	73
Rozdział V. Pokarmy	75
Rozdział VI. Odzież	77
1. Ubrania damskie	79
2. Ubrania męskie	79
3. Buty	81
Rozdział VII. Grunty i rośliny	82
1. Gleby i wielkość pól	82
2. Mikrotoponimy	84
3. Nazwy roślin	89
3.1. Rośliny uprawne, kwiaty, zioła	90
3.2. Krzewy	91
3.3. Drzewa	92
3.4. Grzyby	92
Rozdział VIII. Środki transportu i komunikacja	95
1. Drogi	95
2. Wóz, pojazdy kołowe niemotorowe	96
2.1. Typy wozów	96
2.2. Części wozu	96
3. Sanie	99
3.1. Rodzaje sań	99
3.2. Części sań	99
4. Uprząż	100
5. Pojazdy mechaniczne	101
Ilustracje	102
Rozdział IX. Hodowla	106
1. Pastwisko i pasza	106
2. Nazwy zwierząt i części ich ciała	107

3. Maści koni i krów	108
4. Rozmnażanie i nazwy zwierząt niedorosłych	109
5. Choroby zwierząt	110
6. Drób	110
7. Głosy zwierząt i ptaków domowych	111
8. Przywoływanie i odpędzanie zwierząt	111
9. Zawołania na zwierzęta	112
Rozdział X. Obróbka drewna i żelaza, wyroby ze skóry	113
1. Kowalstwo	115
2. Stolarstwo	116
2.1. Wykonywanie drewnianych rur wodociągowych	119
3. Bednarstwo	120
4. Szewstwo	121
4.1. Części buta	121
4.2. Narzędzia	121
5. Rymarstwo	121
Ilustracje	123
Zakończenie	129
Bibliografia	131
Rozwiązanie skrótów	134
Indeks wyrazów objaśnionych w pracy	136

Rozdział wstępny

1. Cel i zakres pracy

Celem pracy jest przedstawienie słownictwa gwarowego mieszkańców Jaślik, wsi leżącej w południowej części powiatu krośnieńskiego. Publikacja nie opisuje całej gwary, lecz tylko wycinek problematyki, wybrane pola semantyczne z zakresu kultury materialnej. W książce zgromadzono słownictwo, którym jaśliczanie współcześnie posługują się jeszcze w różnych sytuacjach komunikacyjnych, a także leksykę wychodzącą z użycia, często zachowaną już tylko w pamięci osób najstarszego pokolenia. Opracowanie oprócz słów charakterystycznych dla gwary zawiera również objaśnienia wyrazów wspólnych dla gwary i polszczyzny ogólnej. Skoncentrowanie się w opisie na prezentowaniu leksyki wyłącznie gwarowej stworzyłoby nieprawdziwy pod względem specyfiki słownictwa i jego różnorodności obraz języka mieszkańców Jaślik. Na współczesnej wsi występuje bowiem słownictwo z obu odmian – gwary i języka ogólnopolskiego – które wzajemnie się uzupełnia, wspólnie tworząc językowy obraz wsi [por. Pelcowa 2012: 12]. Koncentrowanie się w opisie wyłącznie na elementach gwarowych przypominałoby, jak pisze Józef Kaś, „pokazywanie dzieła malarskiego w postaci niewielkich fragmentów, efektownych czasem szczegółów, bez troski o należyte wyeksponowanie całości”, stwarzałoby „szkodliwy pozór braku więzi z narodowym dziedzictwem języka i kultury” [Kaś 2003: XI].

2. Metoda gromadzenia materiału, układ słownictwa

Materiał zawarty w pracy uzyskałem w wyniku wywiadów i rozmów z najstarszymi przedstawicielami społeczności jaślickiej. Byli to ludzie, którzy dobrze znali gwarę, prowadzili gospodarstwa rolne (albo zajmowali się określonym rzemiosłem), a w swojej młodości posługiwali się narzędziami obecnie prawie już zapomnianymi, np. *żarnami, kołowrotkiem, warsztatem tkackim*. W trakcie badań terenowych starałem się zgromadzić autentyczny materiał językowy, dlatego pytania zadawane respondentom miały charakter opisowy, aby w żaden sposób nie sugerować im odpowiedzi (nazwy). Duże problemy sprawiało odtworzenie nazw części składowych różnych przedmiotów, które już dawno wyszły z użycia. Respondenci często pamiętali tylko nazwy ogólne, a nie

potrafili nazwać poszczególnych elementów składowych, dlatego zebranie słownictwa z pewnych kręgów semantycznych wymagało niejednokrotnie zadawania takich samych pytań nawet kilkunastu mieszkańcom.

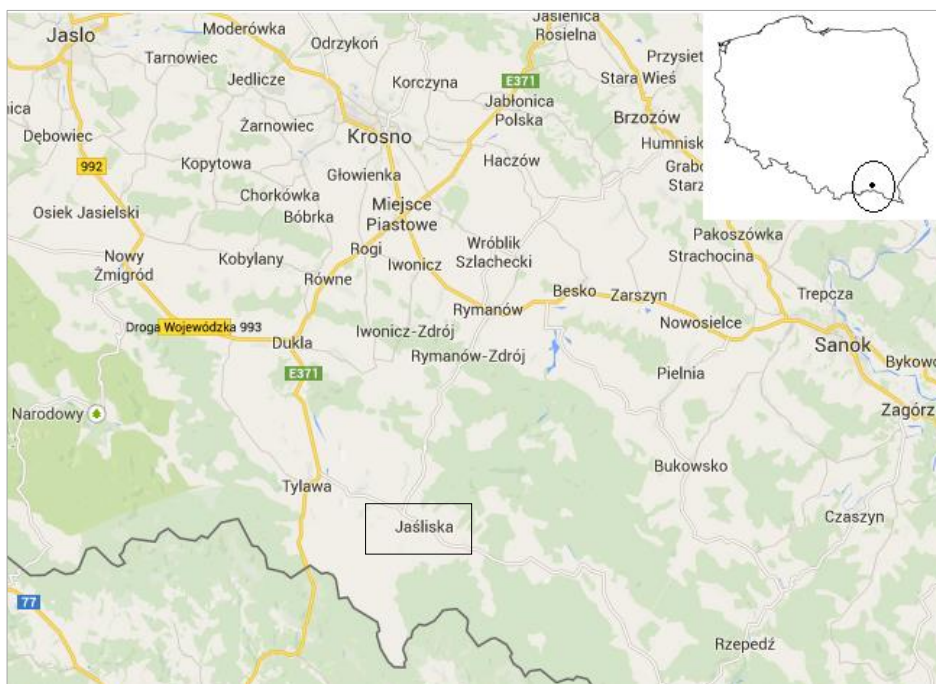
Zgromadzony materiał leksykalny, około tysiąca wyrazów, został uporządkowany według określonych grup semantycznych¹, które wyznaczają między innymi prace wykonywane w polu i na gospodarstwie (np. orka, bronowanie, młócenie zboża, sianokosy, obróbka lnu), a także zajęcia związane z obróbką żelaza, drewna i skóry, hodowlą. W pracy ujęto również występujące w gwarze nazwy roślin, drzew, grzybów oraz nazwy pól, przysiółków, wzgórz. Leksyka w poszczególnych polach semantycznych (rozdziałach i podrozdziałach) została uporządkowana alfabetycznie, ale nie jest to zasada nadrzędna, ponieważ w wielu grupach wydzielono jeszcze podgrupy, które tworzą nazwy poszczególnych części składowych jakichś narzędzi czy urządzeń wykorzystywanych w różnych pracach na gospodarstwie, np. pod słowem *żarna* w kolejności alfabetycznej przedstawiono i zdefiniowano nazwy części wymienionego urządzenia. Taka konstrukcja pracy pozwala nie tylko na przedstawienie słownictwa gwarowego, ale także na opisanie zasady działania danego przedmiotu. Jest to istotne, ponieważ książka w zamyśle autora ma pełnić również funkcje edukacyjne, przybliżać sposób życia na dawnej wsi. Publikacja kierowana jest nie tylko do językoznawców, etnografów, osób zainteresowanych kulturą ludową, ale także do ludzi młodych, którzy wychowali się już w nowej rzeczywistości zdominowanej przez telewizję i internet.

3. Ukształtowanie terenu, warunki klimatyczne i glebowe

Jaśliska położone są w południowo-wschodniej części Beskidu Niskiego, w pobliżu granicy polsko-słowackiej. Pod względem administracyjnym należą do powiatu krośnieńskiego w województwie podkarpackim. Od zachodu sąsiadują z Daliową, a od wschodu z Posadą Jaśliską. Na południe od Jaślik, wzdłuż dawnego Traktu Węgierskiego, rozciągał się Lipowiec, wioska całkowicie wysiedlona po II wojnie światowej. W krajobrazie Jaślik przeważają typowe dla tej części Karpat góry średnie i niskie – często o łagodnych stokach, spłaszczonych wierzchołkach i kopulastych szczytach, przebiegające z północnego zachodu na południowy wschód. Tylko nieliczne wzniesienia są ostre i strome. Najwyższym szczytem okolic Jaślik jest góra Kamień (857 m n.p.m.), leżąca na południowy wschód od miejscowości, natomiast po stronie zachodniej górują

¹ Dużą pomocą w zebraniu i usystematyzowaniu materiału był dla mnie *Kwestionariusz do badań słownictwa ludowego* Witolda Doroszewskiego: zeszyt I *Hodowla i świat zwierzęcy* oraz zeszyt III *Technika ludowa* [Doroszewski 1958].

Piotruś (727 m n.p.m.) i Kamarka (630 m n.p.m.). Najniżej leżącym miejscem jest dolina Jasiołki, w której dorzeczu znajdowały się wszystkie miejscowości tzw. klucza jaśliskiego.

Mapa przedstawiająca położenie badanej miejscowości, źródło: <https://www.google.pl/maps> [dostęp: 24.07.2014]

Klimat okolic Jaślisk ma cechy klimatu górskiego, dla którego charakterystyczne są duże skoki temperatury. Na podstawie długoletnich obserwacji meteorologicznych ustalono średnią temperaturę powietrza dla poszczególnych miesięcy, np. przeciętna temperatura stycznia wynosi -4 , -5°C , a lipca 16 – 17°C . Najwyższa zanotowana temperatura to $+31$, 7°C , a najniższa to -32 , 6°C . Średnia temperatura roczna wynosi 6 – 7°C , średnia dla lata to około 18°C , a dla zimy -5°C . Zima zazwyczaj jest długa i mroźna, pierwsze śniegi spadają w połowie listopada i na północnych stokach wzgórz utrzymują się nawet do połowy kwietnia. W ciągu roku notuje się tu 150 dni z przymrozkami i 50 dni z mrozem, a pokrywa śnieżna zalega około 80 dni. Miesiące wegetacyjne to czerwiec, lipiec, sierpień i wrzesień. Występują tu wówczas najobfitsze opady, ich średnia to około 450 mm, natomiast średnia roczna opadów okolic Jaślisk wynosi około 800 mm [Lorenc 2005; Chilczuk 1962; Żychowski 1984].

Pokrywa glebowa na wspomnianym terenie uzależniona jest głównie od jego budowy geologicznej, stopnia nachylenia zboczy górskich, a także warunków klimatycznych i działalności człowieka. Na obszarze Jaślik występują trzy rodzaje gleby:

- a) gleby szkieletowe (początkowego stadium rozwoju) wykształciły się na twardej, trudno wietrzących skałach. Odznaczają się dużą ilością szkieletu (zawierają ponad 60% żwiru o średnicy 2–75 mm i kamieni o średnicy ponad 75 mm) oraz bardzo kwaśnym odczynem. Zaliczane są do typowych gleb leśnych, zajmują głównie strome zbocza górskie. Wartość użytkowa tych gleb jest bardzo niska z uwagi na małą miąższość, stromość zboczy i związaną z tym ich niedostępność oraz duże zakwaszenie;
- b) gleby bielcowe:
 - ilaste – związane z łupkami ilastymi występującymi w podłożu. Są to gleby ciężkie w uprawie, o średniej wartości produkcyjnej;
 - gliniaste – gleby o średniej miąższości i niekiedy o znacznej zawartości szkieletu. Do ich ważniejszych właściwości należy przede wszystkim mała zasobność w fosfor i potas, a także kwaśny odczyn. Występują głównie na łąkach i w lasach;
- c) gleby brunatne – zajmują najmniejszą powierzchnię, występują głównie na gruntach przeznaczonych pod uprawę [Dobrzański 1966; Lorenc 1978: 12; Gerlach 1972: 21–26].

4. Zarys dziejów Jaślik

Jaślika to obecnie niewielka wieś w Beskidzie Niskim, a przed wiekami miasto słynące z handlu winem. Powstanie Jaślik ściśle wiąże się z prowadzoną przez Kazimierza Wielkiego akcją kolonizacyjną wschodnich, nadgranicznych terenów ziemi krakowskiej, które w połowie XIV wieku były słabo zurbanizowane i zasiedlone. Król poprzez lokowanie nowych miast i wsi chciał rozwinąć i wzmocnić pod względem obronnym tę część swojego państwa [Kuśnierz-Krupa 2013: 54]. Przywilej lokacyjny miejscowości wydał na zjeździe w Opatowcu 28 stycznia 1366 roku właśnie król Kazimierz Wielki, pozwalając Węgrowi Janowi de Hanselino założyć miasto na prawie magdeburskim na 200 łanach frankońskich². Na lokalizację nowego grodu wyznaczono tereny u wylotu przełęczy Beskid – na wysokim płaskowyżu przy ujściu potoku Bielcza do rzeki Jasiołki. Król, sytuując miasto w tym miejscu, chciał m.in. zabezpieczyć przed

² Jest to do tej pory najwyższe ujawnione nadanie w obszarze dawnego powiatu bieckiego. Dla porównania warto zaznaczyć, iż Duklę lokowano na 60 łanach, Dębowiec na 108, Ciężkowice na 108. 1 łan frankoński w owym czasie wynosił około 25 ha [Kuśnierz 2013: 54].

napadami zbójów (nazywanych tutaj beskidnikami) ruchliwy trakt handlowy wiodący z Węgier do Polski. Nadanie obejmowało m.in. prawo do samorządu, wolność zakładania młynów i sadzawek, jatek mięsnych, warsztatów szewskich i krawieckich. Powstała osada pierwotnie nosiła nazwę Honstath, czyli Wysokie Miasto (Miasto) – z j. niem. *hohen* ‘wysoki’ + *sta(d)t* ‘miasto, miejsce’ (*vulgari-ter Honstath sed in Polonico Wysszokie Mesto nuncupatum*) [Prochaska 1889: 60; Rymut 1987: 93]. Jednak nadane urzędowo nazwy (ani niemiecka, ani polska) nie utrzymały się. Dokumenty z 1389 roku wymieniają *Iaselska (Jasielska)*, z 1428 już *Iasliska*, z 1434 *Iassliska*, z 1436 *Iaszliska*, z 1470 *Iaslyska*, z 1492 *Jaszlyska*, a w tekstach z 1581 roku pojawia się już forma *Jaśliska* [Rymut, red. 2001: 137–138]³. Nazwa Jaśliska pochodzi natomiast od nazwy rzeki, nad którą wieś leży, dawniej *Jesiel*, *Jasieł*, dzisiaj *Jasiołka* [Rymut, red. 2001: 137–138]⁴. W niespełna dwa lata po nadaniu pierwszy osadźca sprzedał swoje wójtostwo Hankowi Weissowi z Dębowca. Kolejni właściciele grodu to Zyndram z Maszkowic, później królewski puszkarz Andrzej z Łubna. 8 maja 1434 roku król Władysław Jagiełło darował Jaśliska wraz z sąsiadującymi wioskami biskupowi przemyskiemu Januszowi. Od tego momentu aż do 1848 roku Jaśliska stały się częścią dóbr stołowych łańciskiego biskupstwa w Przemyślu [Prochaska 1889: 62]. Od połowy XV wieku dzięki protekcyjnej polityce gospodarczej nowych właścicieli nastąpił szybki rozwój miasta z powodzeniem rywalizującego z Krośnem, Sanokiem, Duklą, a nawet odleglejszym Jasłem. Podstawą tego rozwoju było położenie Jaślisk na ważnym szlaku handlowym łączącym Polskę i Węgry. W Jaśliskach trakt rozbiegał się w kierunku Dukli, Rymanowa i Sanoka [Bocheński 1998: 93]. Położenie to przysparzało miastu nie tylko wielu korzyści gospodarczych, ale także narażało na niebezpieczeństwo grabieży i zniszczeń. W 1474 roku, podczas zatargu króla polskiego Kazimierza Jagiellończyka z Maciejem Korwinem, królem Węgier, Jaśliska zostały złupione i spalone [Grzesik, Traczyk 1992: 44]. Po tym tragicznym wydarzeniu właściciele Jaślisk wyjednali na dworze królewskim wiele przywilejów, które przyczyniły się do szybkiego rozwoju gospodarczego niemal doszczętnie zniszczonego miasteczka. Oprócz komory celnej, jarmarków i targów Jaśliska otrzymały prawo składu wina. Ten ostatni przywilej przyniósł miastu najwięcej korzyści, ponieważ kupcy wiozący wino na sprzedaż do Polski musieli je pozostawić przez pewien czas na składach w Jaśliskach i płacić składowe od każdej beczki na dochód miasta.

³ Jak przypuszcza Adam Fastnacht, nowo lokowane miasto przejęło nazwę od wcześniej istniejącej osady, co potwierdzałyby liczne analogie znane z ziemi sanockiej [Fastnacht 1962: 144]. Inną przyczyną zmiany nazwy mógł być brak kolonistów niemieckich, czego skutkiem było przyjęcie nazwy od rzeki Jasiołki [Prochaska 1889: 61; Kiryk 1966].

⁴ Małgorzata Malec podaje jedną z hipotez dotyczącą pochodzenia formy *Jesiel*, która przez niektórych badaczy łączona jest z prasłowiańskim rdzeniem *(j)es-, a ten z indoeuropejskim **aidh-s* ‘jasny, czysty’ i przyrostkiem *-el* z prasłowiańskiego **-elb* [Malec 2003: 110].

Dochód ten był wysoki, gdyż Jaśliska były pierwszym polskim miastem, jakie napotykali na swej drodze kupcy z Węgier. W rozległych piwnicach, które zachowały się do naszych czasów, przechowywano najprzedniejsze jego gatunki. Jaśliskie składy wina miały bardzo duże znaczenie na ówczesnym „szlaku winnym”. Świadczą o tym rejestry poboru opłat za przewożone wino, według których np. między sierpniem a grudniem 1584 roku do Jaślisk przywieziono aż 1351 beczek, podczas gdy w tym samym czasie do Biecza 1220, a do Sącza jedynie 467 [Kuśnierz-Krupa 2013: 102]. Handel winem, stanowiący podstawę obrotów towarowych mieszczan jaśliskich, nie wyczerpywał listy przedmiotów handlu. Oprócz wina przewożono tędy miód, ryby, konie, śliwki i zboże [Kozakiewicz 1966: 182]. Bezpieczeństwo mieszkańcom zapewniały odbudowane mury obronne wzmocnione systemem fos i palisad utrudniających bezpośredni do nich dostęp. Wjazd do miasta broniły trzy bramy: *Węgierska* – od południa, *Dalejowska* – od zachodu i *Wolańska* – od wschodu. W połowie XVII wieku fortyfikacje były tak mocne, że Jaśliska wytrzymały oblężenie wojsk Jerzego Rakoczego w 1657 roku [Prochaska 1889: 63]. Równoległe z handlem w Jaśliskach rozwijało się również rzemiosło. Pierwsze cechy pojawiły się tu już w XVI wieku. Aby wyeliminować obcą konkurencję i stworzyć optymalne warunki rozwoju każdemu rzemieślnikowi należącemu do cechu, utworzono w promieniu dwóch mil od miasta uprzywilejowaną strefę handlu produktami miejscowymi, z zakazem wnoszenia i sprzedawania w jej obrębie obcych towarów. Nierepektowanie tego prawa karano konfiskatą przedmiotu handlu [Prochaska 1889: 370]. Wraz z rozkwitem miasta rozrastały się również sąsiednie miejscowości, powstawały nowe, zasiedlane głównie na prawie wołoskim. Liczne przywileje królewskie i biskupie, handel winem oraz rozwój rzemiosła uczyniły z Jaślisk centrum gospodarcze i administracyjne. Dla sprawniejszego zarządzania okoliczne wsie podzielono na tzw. potoki (całość nazywano kluczem jaśliskim):

potok I – Wola Wyżna i Rudawka Jaśliska,

potok II – Lipowiec Krujej, Lipowiec Babej oraz Czeremcha,

potok III – Daliowa i Szklary,

potok IV – Królik Polski i Wołoski,

potok V – Zawadka Rymanowska i Abramów,

pół potoka – Kamionka,

pół potoka – Posada Jaśliska.

Mimo licznych przywilejów Jaśliska na początku XVIII wieku zaczęły świecić pustkami na skutek przeróżnych nadużyć stacjonujących w nich wojsk, zajazdów sąsiednich miejscowości, upadku składów wina. Do całkowitej ruiny miasta przyczyniła się przebudowa Traktu Węgierskiego. Od początku XIX wieku biegł on przez Przełęcz Dukielską, a więc omijał Jaśliska. Uwłaszczenie chłopów przez cesarza Austrii w 1848 roku oraz anulowanie przywilejów miejskich było końcem historii klucza jaśliskiego. Z prężnie rozwijającego się miasta pozostał mały, pro-

wincjonalny ośrodek rzemieślniczy, w którym dużą rolę odgrywało kamieniarstwo. Współcześnie etnografowie obszar ten określają mianem jaśliskiego regionu kamieniarskiego, podając, że lokalna ludność zamieszkująca polskie i łemkowskie wsie już od XVI wieku była zobowiązana do eksploatacji kamienia z pobliskiego masywu, zwózki urobku ze złoża, umacniania murów miejskich Jaślisk oraz napraw dróg, z tzw. Traktem Węgierskim na czele [Welc 2010: 454]. Na krótko zaślęły więc Jaśliska wyrobem kamieni do żaren. Materiał potrzebny do ich produkcji wydobywano w wyrobiskach na północnym stoku góry Kamień. Z tego właśnie okresu pochodzi herb miejscowości: trzy kamienie do żaren, nad którymi skrzyżowane są dwa kilofy [Grzesik, Traczyk 1992: 50]. Podczas I i II wojny światowej Jaśliska uległy znacznym zniszczeniom. Jesienią i zimą 1914/1915 roku wojska rosyjskie i austriackie staczały zacięte boje o pobliską górę Kamień. Żołnierze obu armii rabowali mienie, niszczyli domostwa. W czasie walk o Przełęcz Dukielską w 1944 roku na skutek bombardowania spłonęła północna część miasteczka [Grzesik, Traczyk 1992: 52]. Ze względu na kompletny upadek gospodarczy Jaślisk w okresie międzywojennym w 1935 roku odebrano im prawa miejskie. Dzieje powojenne Jaślisk wpisują się w historię nowo tworzonego socrealistycznego państwa polskiego. Lata czterdzieste i pięćdziesiąte to okres, w którym powstają tutaj pierwsze charakterystyczne dla nowego ustroju instytucje. W 1944 roku powołano Gminę Zbiorową w Jaśliskach, obejmującą 15 okolicznych miejscowości, ukonstytuowała się też Gminna Rada Narodowa, powstała komenda milicji obywatelskiej. W kolejnych latach utworzono Gminną Spółdzielnię „Samopomoc Chłopska” (1947–1948), w 1952 roku powołano Komitet Gminny do Likwidacji Odłogów. Założono również w tym czasie Związek Młodzieży Polskiej, Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, Ochotniczy Hufiec Pracy, Koło Gospodyń Wiejskich. Koniec lat czterdziestych i początek pięćdziesiątych to czas represji nowo powstającej władzy wobec przeciwników politycznych. W 1949 roku ludzi krytycznie wypowiadających się o tworzącym się ustroju państwowym załadowano do bydłęcych wagonów podstawionych na stację w Rymanowie i wywieziono do Białej Piskiej w województwie olsztyńskim [Gajewski 1996: 85]. Niepokój mieszkańców Jaślisk budziły również grasujące w Polsce południowo-wschodniej bandy UPA. Do jaśliczan dochodziły informacje, że UPA planowała spalić całą miejscowość i wymordować wszystkich jej mieszkańców. Do ataku na miasteczko jednak nie doszło, Ukraińców odstraszyły najprawdopodobniej gęsto rozstawiane nocne warty, a także pogłoski o dysponowaniu przez mieszkańców dużą ilością broni i mocnym oddziale Armii Krajowej [Orlik 1979: 64]. Z biegiem czasu życie mieszkańców miasteczka powoli się stabilizowało. W 1957 roku do miejscowości doprowadzono prąd, do końca lat sześćdziesiątych zbudowano drogi o nawierzchni bitumicznej, uruchomiono linie autobusowe łączące Jaśliska m.in. z Rymanowem, Duklą, Krosnem, Sanokiem. W 1954 roku powstała Gromada

Jaśliska, którą w 1973 roku przekształcono w gminę. W 1976 roku zlikwidowano Urząd Gminy w Jaśliskach, a ziemie podzielono między istniejące gminy w Dukli i w Komańczy. Do Dukli przyłączono wówczas sołectwa w Jaśliskach, Daliowej, Posadzie Jaśliskiej, Woli Wyżnej i Niżnej, a do Komańczy włączono Darów, Jasiel, Moszczaniec, Polany Surowiczne, Rudawkę Jaśliską i Surowicę. Od 1 stycznia 2010 roku na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 28 lipca 2009 roku w Jaśliskach ponownie utworzono gminę, w skład której weszły następujące miejscowości: Jaśliska, Posada Jaśliska, Daliowa, Szklary, Lipowiec, Wola Wyżna, Wola Niżna. Nowo powstała jednostka administracyjna liczy według danych z 2012 roku 2098 osób, z których 451 mieszka w Jaśliskach. Gmina zaliczana jest do obszarów o słabym zaludnieniu – gęstość zaludnienia to około 21 osób na 1 km², a średnia województwa podkarpackiego i powiatu krośnieńskiego wynosi 118 osób na 1 km kw.⁵

5. Stan gwar ludowych w Polsce

Do połowy XX wieku gwara była system stosunkowo jednolitym. Niezbyt częste kontakty ludności wiejskiej z wielkim miastem utrwaliły bowiem na wsi świadomość lokalnej odrębności. Gwara, obok architektury, sztuki czy folkloru kształtujących poczucie odrębności kulturowej środowiska wiejskiego, stanowiła podstawowy czynnik spajający społeczność wiejską w jeden mikroobszar językowo-kulturowy. W środowisku wiejskim była najważniejszym i najwyżej wartościowanym środkiem komunikacji międzyludzkiej [Kurek 2003: 12]. Ruchy ludnościowe (tzw. repatriacja zza Buga, migracja ze wsi do miast, zasiedlanie ziem zachodnich i północnych), rozwój oświaty, mediów, przemysłu spowodowały olbrzymie zmiany w dotychczasowych tradycyjnych środowiskach wiejskich, w tym również w języku⁶. Podstawowe systemy językowe funkcjonujące obecnie na wsi to gwara, język literacki i kod mieszany [por. Kurek 1995]. Najbardziej jednak powszechnym sposobem mówienia wśród dzisiejszych mieszkańców wsi jest odmiana mieszana, składająca się z elementów gwary danej wsi, form polszczyzny potocznej, wyrazów z języka literackiego. W konkretnych tekstach (w zależności od stopnia oficjalności sytuacji komunikacyjnej) mogą przeważać albo elementy gwarowe, albo potoczne, albo z polszczyzny ogólnej. Bazą artykularyjną tego sposobu mówienia jest fonetyka danej gwary. Odmianą mieszaną

⁵ Dane pochodzą ze strony internetowej Urzędu Gminy Jaśliska: <http://www.jasliska.info/images/demografia%202004-2010.pdf> [dostęp: 11.06.2014].

⁶ H. Karaś, *Przemiany społeczno-cywilizacyjne a zmiany w języku mieszkańców wsi* [w:] *Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe*, red. H. Karaś: http://www.gwarypolskie.uw.edu.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=727&Itemid=82 [dostęp: 14.06.2014].

najczęściej posługuje się średnie i najstarsze pokolenie. U młodzieży szkolnej w sposobie mówienia przeważają elementy języka ogólnego, potocznego i środowiskowego [por. Ożóg 2004: 224]. Gwary polskie to obecnie, jak pisze Kazimierz Ożóg, swoisty tygiel, w którym mieszają się różne sposoby mówienia, dlatego coraz częściej dla całokształtu zjawisk językowych zachodzących na wsi używa się terminu *język wsi*, a nie terminu *gwara* [Ożóg 2004: 221]. *Język wsi* nie mieści się już bowiem w definicji gwary, rozumianej jako „mowa ludności wiejskiej z niewielkiego terytorium, przeważnie z kilku lub kilkunastu wsi, różniąca się od języka ogólnego i mowy sąsiednich okolic pewnymi cechami, głównie fonetycznymi i leksykalnymi, podrzędna w stosunku do dialektu” [EWoJP 108]. Termin *język wsi* jest na tyle ogólny, że obejmuje różne odmiany polszczyzny: elementy języka literackiego, potocznego, a także i konsekwentną gwarę [por. Sierociuk 1998]. Utrata przez gwarę pozycji jedyne go kodu służącego do porozumiewania się na wsi wiąże się też ze zjawiskiem jej stopniowego zanikania⁷. Problem ten omawiało już w swoich pracach (koncentrując się przede wszystkim na społeczno-kulturowych przyczynach) wielu językoznawców, np. M. Kucala [1960], K. Ożóg [2004], H. Kurek [1995], J. Reichan [1999].

Jak podkreśla Halina Pelcowa, współczesna „wieś ztraca powoli swoją tożsamość, a zrywając z przeszłością odrywa się od podłoża kulturowego. Zmieniający się obraz wsi wymusza z kolei zmianę zachowań językowych. Zderzenie się dwóch światów: świata dawnych realiów i kultury wiejskiej oraz współczesnej techniki i cywilizacji prowadzi do wartościowania gwary i powoduje, że odchodzą w przeszłość nie tylko nazwy z zakresu kultury materialnej (dawnych narzędzi, potraw, ubiorów, sprzętów) czy szczególnie wyraziste cechy fonetyczne i morfologiczne, ale także wierzenia, obrzędy, zwyczaje” [Pelcowa 1999: 253]. Gwary ludowe nie nadążają za rozwojem współczesnego społeczeństwa, postępem technologicznym, zmianami zachodzącymi w stylu życia. Wraz z rozkwitem przemysłu, a także otwarciem się Polski na zachodnią cywilizację pojawiły się przedmioty, których nabycie wiąże się z przejściem nazwy ogólnej, znanej w całej Polsce, np. *komputer*, *telefon komórkowy*, *kuchenka mikrofalowa*. Jak pisze Jacek Warchala, dziś gwara nie ma alternatywy dla nowych przedmiotów codziennego użytku. Zamiast nazw gwarowych pojawiają się potoczne określenia nowoczesnych urządzeń, np. *mikrofalówka*, *komórka* [Warchala 2003: 158–159]. Źródłem zmian leksykalnych na wsi są współcześnie również przemiany kulturowe, m.in. wzorowanie się na miejskim stylu życia, różnice generacyjne, raczej negatywny stosunek młodych do kultury ludowej. Elementy te umożliwiają coraz większy wpływ na życie mieszkańców wsi unifikującej kultury masowej [Cygan 1966: 53].

⁷ Proces ten nie dotyczy gwar śląskich, gwary podhalańskiej, spiskiej, orawskiej i kurpiowskiej. Wiąże się to ze specjalnym prestiżem, jaki wyrobiły sobie wymienione gwary. Podobną pozycję ma również dialekt kaszubski [Reichan 1999: 267].

6. Stan badań nad leksyką gwarową

Badania nad leksyką gwarową w Polsce mają już dosyć długą historię i bardzo bogatą literaturę. Publikacje, które ukazały się do tej pory, wyraźnie dzielą się na dwa bloki tematyczne. Pierwszy z nich tworzą opracowania rejestrujące słownictwo gwarowe: słowniki, atlasy językowe i monografie leksykalne, drugi natomiast stanowią prace prezentujące słownictwo w kontekście przemian społeczno-ekonomicznych w Polsce, podejmujące problemy relacji między człowiekiem a językiem i kulturą. Słowniki gwarowe, jak pisze Halina Karaś, są jedną z najważniejszych form ekspozycji słownictwa dialektalnego. Mimo że ich głównym celem jest dokumentowanie gwar ludowych, to różnią się między sobą metodami opracowania, sposobem ekspozycji słownictwa i zasięgiem terytorialnym [Karaś 2011]. Warto zaznaczyć, iż jedynym ukończonym słownikiem ogólnogwarowym, który uwzględnia wszystkie dialekty polskie, jest sześciotomowy *Słownik gwar polskich* Jana Karłowicza [SGP Karł.]. Dzieło ukazywało się w latach 1900–1911. Po śmierci autora zostało dokończzone przez Hieronima Łopacińskiego i Wacława Taczanowskiego (tom III) oraz Jana Łosia, który zredagował tomy od IV do VI. Słownik ten do dziś jest bogatym źródłem informacji o leksyce gwarowej. Około 300 000 haseł zawiera *Słownik gwar polskich* opracowywany i wydawany w Instytucie Języka Polskiego PAN w Krakowie – do roku 1977 pod redakcją M. Karasia (Źródła i t. I, z. 1–2), następnie pod redakcją J. Reichana, obecnie pod kierunkiem J. Okoniowej (od z. 16). Słownik ten ukazał się do tej pory w formie 27 zeszytów zgromadzonych w VIII tomach – ostatni to tom 8, z. 4 (27) ‘Gnać (się) – Gościnka’ z roku 2013. Spośród najnowszych publikacji rejestrujących leksykę ludową warto wymienić *Słownik gwary gorczańskiej (zagórzańskiej)* Józefy Kobylińskiej, *Słownik gwary orawskiej* Józefa Kąsia [2003], *Słownik gwar Lubelszczyzny*. t. I: *Rolnictwo. Narzędzia rolnicze, prace polowe, zbiór i obróbka zbóż* oraz t. 2: *Rolnictwo: transport wiejski, rośliny okopowe i paszowe, gleby i rodzaje pól, uprawa lnu i konopi, zbiór siana* Haliny Pelcovej [2012, 2014], *Słownik gwary Lachów Sądeckich* Zenona Szewczyka [2014]. Słownictwo – oprócz zjawisk fonetycznych i gramatycznych – prezentują też atlasy językowe, które podobnie jak słowniki obejmują cały obszar Polski albo wybrane regiony. Spośród tego rodzaju opracowań należy wyróżnić *Mały atlas gwar polskich* opracowywany w latach 1957–1969 pod kierunkiem Kazimierza Nitscha (a po jego śmierci przez Mieczysława Karasia) w Pracowni Dialektologicznej Zakładu Językoznawstwa PAN w Krakowie [MAGP], *Atlas gwar polskich* Karola Dejny, Sławomira Gali, Alojzego Zdaniukiewicza, Feliksa Czyżewskiego [AGP]. Warto również zwrócić uwagę na monografie naukowe poświęcone określonym grupom leksemów, np. na pracę H. Horodyskiej-Gadkowskiej [1967] *Polskie słownictwo gwarowe z zakresu*

hodowli zwierząt domowych, Słownictwo dotyczące domu mieszkalnego i zabudowań gospodarczych na Zaolziu Tadeusza Hławiczki i Kazimierza Ożoga [1978], Polskie ludowe nazwy grzybów Barbary Bartnickiej-Dąbkowskiej [1964], Zróżnicowanie leksykalne nazw roślin w gwarach Lubelszczyzny Haliny Pelcowej [1998], Ludowe nazwy ziemniaków i ich odmiany Lucyny Tomczyk [2001].

Spośród licznych publikacji prezentujących leksykę gwarową w kontekście przemian społeczno-ekonomicznych w Polsce wymienić należy następujące prace: *Przemiany leksyki gwarowej na Podkarpaciu Haliny Kurek [2003], Nazwy roślin w świadomości językowej ludności wiejskiej Haliny Pelcowej [2001], Przemiany językowe wsi (na przykładzie wybranych nazw roślin z okolic Dukli) Haliny Kurek [2001], Zmiany w słownictwie mieszkańców wsi w kontekście przemian społeczno-kulturowych Stanisława Cygana [1966], Przemijająca kultura materialna – zanikające leksemy w języku mówionym mieszkańców wsi południowo-wschodniej Rzeszowszczyzny Ewy Oronowicz-Kidy [2013].*

Opracowania naukowe dotyczące Jaślik związane są przede wszystkim z historią miejscowości, por. Bostel [1890], Prochaska [1889], Gajewski [1996], Kuśnierz-Krupa [2013], Bata [2014]. Niewiele jest publikacji dotyczących języka, można wymienić jedynie monografię poświęconą słowotwórstwu ludowemu Tomasza Kurdyły pt. *Funkcje formantów rzeczownikowych w polszczyźnie ludowej (na przykładzie trzech wsi podkarpackich)* [2011] i jego artykuł: *Ludowe terminologie rzemieślnicze (na przykładzie słownictwa kowali i kołodziejów jaśliskich)* [2003]. Należy zaznaczyć, że kilkanaście kilometrów od Jaślik (w okolicy Dukli) swoje badania prowadziła Halina Kurek [por. Kurek 2003], koncentrując się przede wszystkim na przemianach językowych wsi podkarpackich. Zajmowała się głównie zagadnieniami fonetycznymi, w mniejszym stopniu fleksyjnymi i leksykalnymi. Olgierd Chomiński, charakteryzując gwary (przede wszystkim fonetykę i fleksję) okolic Rymanowa, wśród badanych miejscowości wymienia Posadę Jaśliską, wieś graniczącą z Jaśliskami [Chomiński 1915]. Inną miejscowością leżącą w niedalekiej odległości od Jaślik, w której były prowadzone badania dialektologiczne, jest Królik Wołoski⁸, punkt dialektograficzny w *Atlasie językowym polskiego Podkarpacia* Mieczysława Małeckiego i Kazimierza Nitscha [AJPP]. Moje opracowanie uzupełni więc badania dialektologiczne południowej Polski o bogaty materiał leksykalny.

⁸ Wieś zamieszkała przez ludność wołoską, która została wysiedlona w 1947 roku podczas operacji „Wisła” na północno-zachodnie tereny Polski [Grzesik, Traczyk 1992: 83].

ROZDZIAŁ I

Mieszkańcy Jaślik i ich język

1. Mieszkańcy Jaślik

Pierwszymi mieszkańcami Jaślik byli najprawdopodobniej Węgrzy, bo-
wiem urząd wójta piastował początkowo Węgier – Jan de Hanselino. Artur Bata
uważa, że to właśnie z nim przybyła do powstającego miasteczka liczna grupa
osadników tej narodowości, głównie kupców i ich rodzin. Niewielki odsetek
stanowili Niemcy, a w późniejszym okresie wśród biedoty znajdowali się rów-
nież Cyganie, prowadzący kuźnie [por. Bata 2014: 99]. Zmiana nazwy po dwu-
dziestu latach od lokacji z *Honstadt* na *Iselska* (*Jasielska*) może świadczyć
natomiast o przewadze Polaków w grupie pierwszych osadników. Szczegóło-
wych informacji o strukturze narodowościowej dostarczają dopiero zapiski z lat
1596–1688; na 379 mieszkańców 84 pochodziło z Jaślik, 42 z ziemi sanockiej,
18 z powiatu bieckiego, 14 z innych ziem polskich, 6 z Węgier, 1 był Szkotem,
o pozostałych 214 brak jest informacji [Gajewski 1996: 22]. Przywilej osiedlania
się w grodzie przez ponad 200 lat (od początku XVII wieku do połowy wieku
XIX) zapewniony był tylko dla ludności polskiego pochodzenia oraz katolików
cudzoziemskich, a zwłaszcza Węgrów [Gajewski 1996: 21; Kozakiewicz 1966:
187]. Duży wpływ na tę sytuację mieli właściciele miasta (biskupi przemyscy)
starający się zachować jego rzymskokatolicki charakter. W 1608 roku biskup
Pstrokański wydał zarządzenie, w myśl którego Żydzi nie mogli mieszkać
w miasteczku, dzierżawić placów i domów. Podobny zakaz dotyczył także od
1630 roku grekokatolików, głównie Łemków zamieszkujących okoliczne wsie,
m.in. Lipowiec, Czeremchę, Rudawkę Jaśliską, Polany Surowiczne (po II wojnie
światowej miejscowości te zostały wysiedlone podczas operacji „Wisła”). Wy-
mienione zarządzenia zostały zniesione dopiero w 1848 roku, wówczas do Ja-
ślik masowo zaczęli napływać Żydzi. W latach 1880–1900 na 936 mieszkań-
ców 293 było Żydami, 9 wyznania grekokatolickiego [Borzemski 1904: 81–82].
W czasie II wojny światowej, w związku z hitlerowską polityką masowej ekster-
minacji ludności żydowskiego pochodzenia, Żydzi jaślicy zostali wywiezieni
przez Niemców i rozstrzelani w okolicach Barwinka [Grzesik, Traczyk 1992: 53].

Liczba ludności żyjącej w Jaślikach różnie kształtowała się na przestrzeni
wieków. Źródła z 1629 roku mówią o około 1250 osobach [Horn 1970: 406–

407]. Zapiski z 1747 roku wspominają o 254 osobach, a z 1884 już o 905. W 1921 roku Jaśliska liczyły 876 mieszkańców, w 1963 – 700 [Gajewski 1996: 100], 1997 – 496⁹, 2012 – 451¹⁰. Duży wpływ na ciągle zmieniającą się liczbę ludności Jaślisk miały w przeszłości m.in. ciężkie warunki życia oraz epidemie. W 1831 roku na skutek epidemii cholery zmarły 84 osoby, w 1847 na tyfus zmarło 121 osób, angina w 1862 roku przyczyniła się do śmierci 56 dzieci [Gajewski 1996: 52]. Współcześnie wielu młodych mieszkańców Jaślisk przeniosło się do miast albo wyemigrowało z kraju.

Zakaz biskupi dotyczący osiedlania się w Jaśliskach Żydów i grekokatolików spowodował, że miasteczko przez wieki było etnicznie polską enklawą pośród osadnictwa rusińskiego, miejscowość nigdy nie utraciła swojego polskiego charakteru, a jej mieszkańców zaliczano do etnograficznej grupy Pogórzan [por. Bata 2014: 99].

2. Czynniki wpływające na współczesny stan gwary w Jaśliskach

Na język mieszkańców Jaślisk należy spojrzeć w kontekście przemian, jakie nastąpiły w Polsce na obszarach wiejskich od zakończenia II wojny światowej do czasów współczesnych. Prowadzone badania pozwalają stwierdzić, iż podobnie jak w innych regionach Polski gwara w Jaśliskach już od dawna się cofa. Jednym z czynników wpływających na ten stan rzeczy był szybki rozwój oświaty. W latach trzydziestych XX wieku powstała w miasteczku siedmioklasowa szkoła powszechna, która w znacznym stopniu oddziaływała na życie kulturalne i umysłowe jego mieszkańców, zetknęła ich z językiem ogólnopolskim. Na dotychczasowe zwyczaje językowe ludności Jaślisk wpłynęło również upowszechniające się wówczas czytelnictwo. Społeczeństwo mogło korzystać z książek zgromadzonych w Bibliotece Towarzystwa Szkoły Ludowej oraz z bogatego księgozbioru miejscowej Placówki Straży Granicznej. Ponadto nowych wzorów językowych dostarczał założony z inicjatywy Leonarda Bogdańskiego amatorski zespół teatralny oraz Niedzielny Uniwersytet Wiejski, kształcący głównie w zakresie sadownictwa i pszczelarstwa [Orlik 1979: 53–54]. Rozwój oświaty w Polsce powojennej umożliwił młodzieży naukę w szkołach zawodowych, średnich i wyższych. Spowodowało to jeszcze szersze zetknięcie się społeczności jaśliskiej z polszczyzną ogólną, ukazywało i podkreślało „inność” mowy jaśliskiej. Powszechny dostęp do szkolnictwa przyczynił się także do powstania

⁹ Dane pochodzą z Urzędu Miasta i Gminy w Dukli.

¹⁰ Dane pochodzą ze strony internetowej Urzędu Gminy Jaśliska: [http://www.jasliska.info/images/demografia %202004-2010.pdf](http://www.jasliska.info/images/demografia%202004-2010.pdf) [dostęp: 11.06.2014].

inteligencji chłopskiego pochodzenia, posługującej się językiem literackim w kontaktach z innymi mieszkańcami wsi, wywierając w ten sposób znaczny wpływ na ich język. Z omawianymi zjawiskami wiąże się również zachowanie polegające na wyzbywaniu się (szczególnie przez osoby wykształcone, młodzież) najbardziej „rażących” na tle polszczyzny literackiej cech fonetycznych języka gwarowego. Spowodowane jest to często tym, iż gwara postrzegana była od dawna jako zewnętrzna oznaka niższego statusu społecznego i w związku z tym nawet chłopci nieznający w wystarczającym stopniu języka literackiego nakazywali dzieciom unikania gwary [por. Skudrzyk 2004: 170]. Znaczący wpływ na tworzenie się nowego wzorca języka mówionego miały wpływ (i mają nadal) również środki masowego przekazu. Elektryfikacja wsi w 1957 roku spowodowała rozpowszechnienie się radia, a w późniejszym okresie telewizji. To one początkowo biernie, poprzez popularyzację języka inteligentckiego i języka komunistycznej propagandy, stały się w pewnym momencie wzorcem językowym dla sytuacji oficjalnych. Po przełomie w 1989 roku także czynnie, gdyż w mediach pojawili się przedstawiciele całego społeczeństwa, którzy w wielu nowych kanałach telewizyjnych i radiowych, setkach czasopism, posługiwali się już wielostylową, niekontrolowaną przez aparat partyjno-biurokratyczny i cenzurę polszczyzną [por. Warchała 2003: 156].

U podstaw przemian w mowie społeczności wiejskiej tkwią także przeobrażenia społeczne: zmiany w strukturze społeczno-zawodowej [por. Cygan 1996; Kurek 1995]. Brak warunków do rozwoju przemysłu, niskie dochody z rolnictwa zmusiły część mieszkańców Jaślik do podejmowania dodatkowej pracy w różnych zakładach przemysłowych, m.in. w Krośnie, Sanoku, Rzepedzi, Rymanowie, Dukli. Doprowadziło to do powstania grupy tzw. chłopów-robotników, którzy kontaktując się z mieszkańcami innych regionów, przynosili na teren Jaślik nowe zwyczaje językowe. Taka sytuacja miała miejsce jeszcze w latach siedemdziesiątych–dziewięćdziesiątych XX wieku. Dzisiaj w Jaślikach nie ma już osób, które łączyłyby pracę na roli z pracą w przemyśle czy w placówkach handlowo-usługowych.

Gwałtowny zanik gwary, przede wszystkim słownictwa gospodarczego, nastąpił po roku 1989, kiedy Polska po obaleniu systemu totalitarnego weszła w obręb gospodarki wolnorynkowej. Proces ten przybrał na sile po akcesji Polski do Unii Europejskiej. W nowej rzeczywistości gospodarczej dochód przynosiły już tylko duże gospodarstwa, wyspecjalizowane w określonym typie produkcji i wyposażone w nowoczesne urządzenia. Tradycyjne gospodarowanie na kilku hektarach stało się nieopłacalne, co spowodowało rezygnację przez wielu rolników z uprawy ziemi i hodowli zwierząt [por. Ożóg 2004: 217–219]. Problemy te dotknęły również mieszkańców Jaślik prowadzących przeważnie niewielkie wielokierunkowe gospodarstwa rolno-hodowlane. Kiedy jeszcze w czasach socreali-

zmu brak w sklepach podstawowych produktów żywnościowych zmuszał niejako rolników do produkcji towarów przede wszystkim na potrzeby własnego gospodarstwa, a możliwość sprzedaży nadwyżki w funkcjonujących wówczas skupach mleka i żywca była dodatkowym bodźcem do uprawy roli, to współcześnie łatwy dostęp do różnych towarów i usług przyczynił się do całkowitego upadku rolnictwa w Jaśliskach. Obecnie ponad 90% uprawianych niegdyś gruntów leży tu odłogiem. Jaśliskie pola, pełne kiedyś pracujących ludzi, dzisiaj są puste. Zdaje się, że z krajobrazu bezpowrotnie zniknęły stada pasących się krów, kopy suszonego siana. Wraz z upadkiem gospodarstw z użycia wyszły tradycyjne narzędzia rolnicze. Lata współczesne są więc okresem gwałtownego zaniku nazw narzędzi rolniczych i ich części składowych. Parafrazując słowa Jerzy Reichana, można stwierdzić, że gromadzenie ludowego słownictwa gospodarczego zaczyna współcześnie przypominać badania archeologa, polega na poszukiwaniu osób, które pamiętają jeszcze nazwy części wozu, sań czy żaren [por. Reichan 1999: 265].

3. Język jaśliczan

Jaśliska leżą na granicy dwóch dużych kompleksów gwarowych należących do dialektu małopolskiego, w miejscu, gdzie część wschodnia Pasa Pogórza styka się z Pograniczem wschodnim młodszym [por. Urbańczyk 1962]. W języku mieszkańców Jaślik przenikają się oba te systemy, ale nie występują w nim ani, co warto podkreślić, cechy charakterystyczne dla gwar małopolskich, ani dla gwar kresowych [por. Kurdyła 2011: 13]. Gwara Jaśliska charakteryzuje się brakiem głównych cech dialektu małopolskiego, czyli mazurzenia¹¹, labializacji¹², przejścia wygłosowego *ch* w *k*¹³, podwajania *s* i *ś* w pozycji interwokalicz-

¹¹ Mazurzenie to zastępowanie w wymowie spółgłosek dźwiękowych *sz, ż, cz, dż* przez przedniojęzykowo-zębowe *s, z, c, dz*, np. *sukać, zaba, cas, drozdze* (szukać, żaba, czas, drożdże). Mazurzenie swoim zasięgiem obejmuje m.in. Mazowsze wraz z Mazurami, bez okolicy Sejnu; Małopolskę i dawniej do niej należące okolice Pszczyzny, Bytomia, Tarnowskich Gór, także Sieradzkie, Łęczyckie, Łowickie, Spisz i Orawę, bez części położonej na wschód od Jasła, Rzeszowa, Leżajska, Łęcznej; Śląsk północny od granicy z Wielkopolską do linii biegnącej nieco na południe od Lublińca, Opola, Niemodlina [EWoJP 189].

¹² Labializacja to zjawisko poprzedzania samogłosek tylnych *o* niezgłoskotwórczym *u*, zwykle osłabionym (zapisywanym jako *ł*), czyli wymowa *to, lu*, wywołana większym niż w języku ogólnym wysunięciem i zaokrągleniem warg podczas artykulacji samogłosek. Labializacja najwyraźniejsza jest w nagłosie, np. *łorać, łojciec, łokno, łobiod, łoni* (orać, ojciec, okno, obiad, oni), występuje także w śródgłosie, np. *włoda, kłozą, kłosć*. Labializacja występuje głównie w dialektach wielkopolskim, małopolskim, śląskim [EWoJP 171]

¹³ Przejście wygłosowego *-ch* > *-k*, czyli wymowa typu *grok, w butak, tyk staryk, niek, mek* (w butach, tych starych, niech, mech), występuje współcześnie we wszystkich pozycjach wygłosowych w górzyńskiej części Małopolski [DiGP 102].

nej, np. *bosso*, *v leśse*. Natomiast z cech właściwych dla Pogranicza wschodniego młodszego nie ma tu np. wymowy *y* na miejscu *i* oraz stwardnienia spółgłoski poprzedzającej (*pywnica*), miękkiej (zachowanej pod wpływem ukraińskim) wymowy *l*, np. *nalieżał*, *skliepowy* (należał, sklepowy), wymowy *chi* zamiast *chy*, np. *muchi*, *chiba*, *chiytry* (muchy, chyba, chytry), realizacji przymiotników, zaimków przymiotnych oraz liczebników porządkowych rodzaju męskiego z końcówką *-yj/-ij* (jak w języku ukraińskim), np. *dobryj*, *mondryj*, *durnyj* (ogólnopolskie: dobry, mądry, durny)¹⁴. Należy podkreślić, że ostanía cecha występuje w języku mieszkańców sąsiedniej miejscowości, Posady Jaśliskiej.

Do najważniejszych cech gwary mieszkańców Jaślisk należą następujące zjawiska:

- realizacja samogłoski pochylonej *a* jako *o*, np. *trowa*, *ptok*, *polić*, *krzok*, *czorny*, *miot*, *pchoł*, *groł*, *grzoć* (ogólnopolskie: trawa, ptak, palić, krzak, czarny, miał, pchał, grał, grzał);
- realizacja samogłoski pochylonej *e* jako *y*, np. *rzyka*, *chlyb*, *syr*, *grzych* (ogólnopolskie: rzeka, chleb, ser, grzech);
- realizacja samogłoski pochylonej *o* jako dźwięk pośredni między samogłoskami *o* i *u*, np. *go^ura*, *po^ulka*, *ro^uw* (ogólnopolskie: góra, półka, rów);
- wymowa samogłoski nosowej *ę* ze ścieśnieniem, często jako nosowe *y* albo grupa *ym/yn*, np. *kympa*, *chyntny*, *bymbyn*, *kys*, *miyso* (ogólnopolskie: kępa, chętny, bęben, kęs, mięso), w wygłosie natomiast samogłoska ta traci rezonans, np. *widze*, *myśle*, *robie* (ogólnopolskie: widzę, myślę, robię);
- realizacja samogłoski nosowej *ą* w wygłosie w postaci grupy *om*, *on*, np. *robiom*, *z mojom matkom*, *całom* (ogólnopolskie: robią, z moją matką, całą), przed spółgłoskami szczelinowymi samogłoska ta – podobnie jak w języku literackim – zachowuje rezonans;
- brak przegłosu, o czym świadczy występowanie form, np. *niesła*, *mietła*, *niese*, *biere*, *wieze* (ogólnopolskie: niosła, miotła, niosę, biorę, wiozę);
- przejście wygłosowego *-ej* w *-i/-y* – samogłoska *e* w formach stopnia wyższego przysłówków w grupie *-ej* ścieśnia się do *-i* (po spółgłoskach miękkich) lub do *-y* (po spółgłoskach stwardniałych), a jota w wygłosie zanika, np. *downi*, *lepi*, *bardzi*, *raczy*, *gorzy* (ogólnopolskie: dawniej, lepiej, bardziej, raczej, gorzej);
- występowanie tzw. głosek wstawnych: *e* wstawnego (wtrącanie samogłoski *e* do grup spółgłoskowych), np. *wiater*, *meter* (ogólnopolskie: wiatr, metr), spółgłoski *d*, np. *Hyndryk* (ogólnopolskie Henryk) lub *r*, np. *trynk*, *trynkować* (ogólnopolskie: tynk, tynkować);

¹⁴ Por. charakterystykę języka Pogranicza wschodniego młodszego przedstawioną przez Aleksandrę Krawczyk-Wieczorek na stronie internetowej *Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe* pod red. Haliny Karaś: <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=opis-dialektow&l2=dialekt-malopolski&l3=przemyskie&l4=przemyskie-gwara-mwr> [dostęp: 14.06.2014].

- wymowa spółgłoski *ch* jako *k*, np. *kcesz*, *kciolby*, *krzest*, *krzon*, *krzciny*, *krzestny* (ogólnopolskie: *chcesz*, *chciałby*, *chrzest*, *chrzan*, *chrzciny*, *chrzestny*);
- udźwięczniająca fonetyka międzywyrazowa: *jagnie było*, *to stary tybjuż* [Kurdyła 2011: 14].

4. Zasady opracowania hasła

1. Hasło stanowi wyraz (rzeczownik w mianowniku liczby pojedynczej, czasownik sprowadzony do bezokolicznika), rzadziej związek wyrazów.
2. Wyrazy hasłowe zostały zapisane w postaci literackiej nieuwzględniającej cech gwarowych.
3. Po hasło w nawiasie < > w zapisie uproszczonym, półfonetycznym prezentowane jest brzmienie danego słowa w gwarze mieszkańców Jaślik¹⁵, później znaczenie danego słowa. Jeżeli wymowa gwarowa nie różni się od realizacji literackiej, nie uwzględnia się tego elementu.
4. Odrębne jednostki stanowią nazwy roślin, w przypadku których po realizacji gwarowej podawana jest nazwa gatunkowa w języku polskim i łacińskim, oraz mikrotoponimy – po danej nazwie miejscowej prezentowana jest z kolejnej motywacja semantyczna.

5. Zasady zapisu fonetycznego

1. Samogłoski nosowe zapisano zgodnie z wymową w gwarze mieszkańców Jaślik, *ę* jako *ɛ* (przed szczelinowymi) albo jako *yn*, *ym* przed zwartymi i zwarto-szczelinowymi; podobnie samogłoskę *ą* jako *q* lub *on*, *om*.
2. Samogłoski ścieśnione: literą *o* oznaczono ścieśnione *a*, literą *â* oznaczono ścieśnione *a* realizowane jako dźwięk pośredni między *a* i *o*; literą *y* oznaczono ścieśnione *e*.
3. Litera *ô* oznacza głoskę pośrednią między *o* i *u* niezależnie od jej pochodzenia.
4. Litera *ż* oznacza spółgłoskę mającą w zapisie ortograficznym postać *rz* i *ź*.
5. Litera *ch* oznacza spółgłoskę mającą w zapisie ortograficznym postać *ch* i *h*.
6. Litera *â* oznacza głoskę pośrednią między *a* i *o*.

¹⁵ Zapis półfonetyczny zastosowano także w objaśnieniach przedmiotów znajdujących się na ilustracjach.

ROZDZIAŁ II

Budownictwo

Jaśliska spośród innych miejscowości Beskidu Niskiego wyróżniają się zwartą, małomiasteczkową zabudową. Najstarsze domy pochodzą z drugiej połowy XIX wieku. Prawdopodobnie dawniej cała zabudowa miejscowości – z nielicznymi wyjątkami, jak ratusz i najwyższe dwa domy – była drewniana. W Jaśliskach przeważały budynki wąskofrontowe¹⁶ (zob. ilustracje I–V), położone szczytowo wokół rynku i ulic od niego wychodzących, dwutraktowe¹⁷. Jeden trakt tworzył część mieszkalną i inwentarską, drugi sień połączoną z boiskiem. Trakt z częścią mieszkalną i inwentarską miał wieńcową konstrukcję ścian, a część, po której znajdowało się boisko, słupową (obijaną deskami). Część mieszkalna mieściła 1–2 pokoje na froncie, dalej kuchnię ze spiżarnią, czasem na zapleczu małe pomieszczenie dla inwentarza. Nad pomieszczeniami mieszkalnymi i inwentarskimi umieszczano strop belkowy. Deski w nim ocieplano glinianą polepą. Ściany składały się z ciosanych belek wiązanych na rybi ogon. Szpary między nimi utykano mchem i zalepiano żółtą gliną. Podstawę domu stanowiła *podmurówka* zbudowana z płaskich kamieni. Dwuspadowy dach – kryty najczęściej gontem – przesunięty ku przodowi tworzył niewielkie podcienia. Nietypową dla tych terenów jest występowanie w Jaśliskach domów o przysłupowej konstrukcji dachu – jego ciężar spoczywa na narożnych słupach, a nie na ścianach. Domy wąskofrontowe i przysłupowe wznoszono głównie w obrębie dawnych murów miejskich. Poza nimi budowano również domy szerokofrontowe. Większość domów wokół rynku i przy głównych ulicach była podpiwniczona. Piwnice (cegłano-kamienne, sklepione kolebkowo) wykraczały poza obręb ścian szczytowych i bardzo często nie miały połączenia ze znajdującymi się nad nimi budynkami – wchodziło do nich z zewnątrz, bezpośrednio z podcieni poprzez odpowiednio uformowane szyje. Było to podyktowane względami bezpieczeństwa przeciwpożarowego, jak również tym, że piwnice w Jaśliskach służyły przede wszystkim do przechowywania win węgierskich, które spuszczano w beczkach wprost z ulicy [Bocheński 1998; Kozakiewicz 1966]. Współcześnie budownictwo drewniane w Jaśliskach

¹⁶ Wejście znajdowało się od strony szczytu, czyli węższego frontu, stąd też nazwa – ‘wąskofrontowe’.

¹⁷ Mające dwa ciągi pomieszczeń na całej długości budynku.

już zaginęło, stopniowo wychodzi też z użycia słownictwo związane z budową zrębu, dachu, stolarką.

1. Budynki gospodarskie

chałupa ‘drewniany budynek mieszkalny’.

chata to samo co *chałupa*.

chyża to samo co *chałupa*.

kamienica <*kamiynica*> ‘murowany budynek mieszkalny’.

kucza ‘stary, rozwalający się budynek’.

miedzuch ‘niezagospodarowany, wąski pas ziemi między położonymi obok siebie domami wąskofrontowymi. Wolna przestrzeń umożliwia przejście na zaplecze budynków bezpośrednio z ulicy. *Miedzuch* pełnił również funkcję granicy między dwoma gospodarstwami’.

zachata ‘rodzaj ocieplenia budynku. Idąca wzdłuż ścian domu wąska „przybudówka” z desek wypełniona słomą albo sianem’.

zagata to samo co *zachata*.

2. Pomieszczenia w domu

ganek ‘nieoszlony przedsionek u wejścia do domu’.

izba ‘pomieszczenie mieszkalne; pokój’; od XVI w., stp. też (*j*)*izba* / (*j*)*istba* / *histba* ‘chata, izba’. Psł. **jьstьba* ‘ogrzewane pomieszczenie mieszkalne, pomieszczenie podziemne, ziemianka’ [SE Boryś 201].

komora <*kómora*> ‘pomieszczenie, w którym przechowywano żywność i różne sprzęty domowe’; por. także objaśnienie: *komora*, od XIV w. ‘niewielka izba mieszkalna’, ‘jakakolwiek zamknięta przestrzeń, pomieszczenie’, stp. też ‘skarbiec’, ‘skarb książęcy, państwowy’ [SE Boryś 246].

kuchnia ‘część mieszkalna budynku, w której przygotowuje się posiłki’.

przyzba ‘przedsionek u wejścia do *izby* wykorzystywany w zależności od potrzeb gospodarstwa; ani *boisko* – ani *sień*’.

sień <*siyń*> ‘część domu, przez którą wchodziło się do *izby*, połączona z *boiskiem*, służyła do przechowywania narzędzi wykorzystywanych w pracach domowych i na roli’; por. także objaśnienie: *sień*, od XV w. ‘pomieszczenie pierwsze od wejścia, prowadzące do wnętrza domu’, stp. ‘przedsionek, krużganek; pokój, komnata, sala; pałac, dom’. Psł. **sěňь* ‘część budynku, zapewne pomieszczenie przy wejściu, przy ścianie’ [SE Boryś 546].

spizarka ‘pomieszczenie, w którym magazynowano żywność’.

weranda <*wyranda*> ‘oszlony przedsionek u wejścia do domu’.

3. Pomieszczenia na kartofle i warzywa

groba <*grôba*> ‘niewielka piwnica znajdująca się w kuchni tuż pod podłogą, w której przechowywano warzywa’.

kopiec ‘dół na kartofle wykopany w ziemi’.

piwnica ‘duże, podziemne pomieszczenie pod budynkiem, służące do przechowywania buraków, ziemniaków i innych warzyw’.

sklep ‘*piwnica* w stodole; osobny budynek na ziemniaki’.

4. Pomieszczenia i budynki gospodarcze

boisko ‘gospodarcza część domu (często połączona z sienią), w której cepami młócono zboże, przechowywano różne sprzęty i urządzenia gospodarskie’, por. także objaśnienie: *boisko*, od XVI wieku *klepisko* (reg.), dawniej ‘miejsce boju’, dziś przede wszystkim ‘teren do gier sportowych’, w gwarach ‘miejsce, gdzie się młóci zboże, klepisko w stodole’; por. stp. od XV w. i dial. *Bojowisko*, *klepisko*, od XVI w. *bojowisko* ‘miejsce bitwy; klepisko’ [SE Boryś 35].

bróg <*brók*> ‘ruchomy dach na czterech słupach, pod którym przechowywano siano i słomę’.

buda ‘niewielki budynek wykonany z desek, służący do składowania siana, przechowywania różnych maszyn rolniczych’; por. także objaśnienie: *buda* ‘niewielki budynek sklecony z lichych materiałów’, w XV w. też ‘ruchome nakrycie pojazdu’, ze śrwniem. *boude*, bawar. *Bude* ‘szałas, chata’ [Karsz. 45].

chlew <*chlyf*> ‘niewielki budynek gospodarczy, w którym hodowano świnie’.

drabinka ‘drabina poziomo przymocowana do ściany stajni, za którą zakłada się siano dla zwierząt’.

drewutnia <*drywutnia*> ‘budynek, pomieszczenie na drewno opałowe’.

dyl ‘gruba (kilkunastocentymetrowa) deska’; por. także objaśnienie: *dyl* ‘pień drzewny, bal, belka’, ‘podłoga z desek’, zaśw. od XVI w., nwniem. *Diele* ‘deska, drewniane ściany, sufit, sień’ [Karsz. 52].

góra <*gôra*> ‘pomieszczenie znajdujące się bezpośrednio pod dachem budynku, służące do magazynowania siana; strych’.

gumno ‘u zamożnych gospodarzy duży magazyn na zboże i siano’.

klepisko <*klypisko*> ‘miejsce w stodole albo boisku, na którym cepami młócono zboże; podłoga w pomieszczeniach mieszkalnych z ubitej żółtej gliny’.

kurnik ‘niewielki budynek albo wydzielone z budynku gospodarczego osobne pomieszczenie dla kur’.

grzęda <*gżynda*> ‘żerdź, deska dla kur’; por. także objaśnienie: *grzęda*, od XVI w. ‘drażek, na którym odpoczywa ptaństwo domowe’, stp. od XV w.

i dial. ‘drażek do wieszania odzieży, rodzaj wieszaka w domach wiejskich’, dial. także ‘półka na łyżki’, ‘dyszel pługa’, ‘deska, w której tkwi górny koniec drążka do obracania żaren’. Psł. **gręda* ‘pozioma belka, drąg, żerdź’ [SE Boryś 185–186].

obora <*obora*> 1. ‘budynek gospodarczy, w którym wydzielano dwie części: dla zwierząt oraz przeznaczoną do składowania siana i przechowywania maszyn rolniczych’; 2. ‘plac przed takim budynkiem’, por. także objaśnienie: *obora*, od XIV w. ‘budynek dla bydła rogatego’, stp. ‘zagrodzony teren, gdzie przetrzymywano zwierzęta domowe’, dial. ‘podwórze’, ‘miejsce ogrodzone dla bydła’, ‘ogrodzone pastwisko, ogrodzony las’, ‘gnojowisko’, ‘najgłębsze miejsce w stawie, gdzie gromadzą się ryby’. Psł. **obvora* > **obora* ‘miejsce zamknięte, ogrodzone (dookoła, ze wszystkich stron), zagrodzone’ [SE Boryś 374].

paśnik to samo co *drabinka*.

powala <*powała*> ‘drągi ułożone nad *klepiskiem*, na które kładło się zboże’.

stajnia ‘pomieszczenie dla wszystkich zwierząt w części gospodarczej budynku’.

chlew <*chlyf*> ‘wydzielone ogrodzeniem z desek miejsce w stajni dla świń’.

drabinka ‘poziomo przymocowana do ściany drabina, za którą zakładano siano dla krów, owiec’.

pfersztube ‘miejsce w stajni przeznaczone dla koni’.

połączka <*pólónczka*> ‘miejsce w stajni przeznaczone dla kur’.

stanowisko ‘miejsce w stajni dla krowy’.

żłób <*żłóp*> ‘długa skrzynia przymocowana do ściany, do której wkładano paszę dla koni’.

stodoła <*stodoła*> ‘budynek służący jako magazyn na zboże, siano i słomę’.

sypaniec ‘osobne pomieszczenie w budynku gospodarczym, w którym przechowywano zboże’.

szopa ‘drewniany budynek służący jako skład narzędzi rolniczych’, por. także objaśnienie: *szopa* od XV w. ‘prowizoryczny budynek gospodarczy’, stp. też *szopa* (*pospolita*) ‘gospoda, zajazd’. Zapożyczenie ze śrwniem. *schopf(e)* ‘budowla ze ścian, dach wsparty na słupach, szopa’ [SE Boryś 605].

wozownia <*wózownia*> ‘osobny budynek albo pomieszczenie, w którym trzymano wóz’.

5. Budowa zrębu

dek ‘materiał do utykania szpar między belkami’.

dekować ‘uszczelniać ściany domu’.

fundament <*fundamynt*> ‘betonowa podstawa budynku’.

głowica węgła <*głowica wyngła*> ‘duży kamień w *podmurówce* umieszczony na rogu budynku, dopasowany do jego dwóch boków’.

klepisko <*klypisko*> ‘podłoga z ubitej gliny’.

oczap ‘jednolita belka w ścianie nad drzwiami i oknami, idąca przez całą długość budynku’.

odrzwia ‘pionowe belki w ścianie obok drzwi’.

pasy ‘w konstrukcji słupowej budynku¹⁸ szerokie listwy łączące pionowo umieszczone belki. *Pasy* wzmocniały szkielet ściany, umożliwiały przybijanie desek’.

płatwa // **płatew** ‘pierwsza od góry belka w ścianie, która biegnie przez całą długość domu’.

podłoga ‘część pomieszczenia mieszkalnego, po której się chodzi – składająca się często z drewnianych belek i umieszczonych na niej desek’.

legary <*lygary*> ‘drewniane belki w podłodze, na których umieszczano warstwę desek’; por. także objaśnienie: *legar* ‘podkład, kętnar’. Zapożyczenie z niem. *Leger* [SE Brückner 293].

podmurówka <*podmuróška*> ‘wykonana z płaskich kamieni niewysoka podstawa budynku’.

podwyżka ‘dodatkowe belki w górnej części ściany’.

powala ‘sufit; także warstwa desek w suficie umieszczana na drewnianych belkach’.

podsiebitka ‘deski przybijane od spodu do *tragarzy*’.

polepa <*pólepa*> ‘głina kładziona na deskach tworzących *powalę* w celu ocieplenia, izolacji stropu’.

tragarze ‘belki w suficie, na których układano warstwę desek’ (ilustracja XI); por. także objaśnienie: *tragarz*, m.in. ‘główna belka pozioma w stropach’, w XV w. *tragarz* ‘legar, podkład’, z niem. *Träger* ‘nosiciel, tragarz; dźwigar, legar’ [Karsz. 203].

przycieś ‘długa belka w ścianie’.

rynki ‘grube listwy w konstrukcji przysłupowej dachu, umieszczane w niewielkiej odległości od miejsca połączenia pionowego słupa z poziomą belką biegnącą przez całą długość budynku, na której wspierają się krokwie. *Rynki* osadzone jednym końcem w słupie, drugim w poziomej belce wzmocniały całą konstrukcję budynku’ (ilustracja III).

słupki ‘umieszczone pionowo belki w ścianie po bokach okna’ (ilustracja VI).

¹⁸ Ściany w konstrukcji słupowej tworzył szkielet zbudowany z połączonych ze sobą belek i oszalowany deskami.

słupy ‘położone pionowo narożne belki, na których spoczywa ciężar dachu w konstrukcji przysłupowej; pionowe belki także w innych konstrukcjach’ (ilustracja III).

spodek ‘belka w ścianie pierwsza od dołu’.

stojak ‘pionowy bal w słupowej konstrukcji budynku’.

sumok ‘krótka belka w ścianie’ (ilustracja VI).

szalować ‘objąć drewniany dom deskami’; por. także objaśnienie: *szalować* ‘pokrywać, objąć deskami ściany, strop w celu umocnienia ich’. Por. niem. czasownik *verschalen, beschalen* ‘opatrzyć coś łupiną’, przen. ‘obudową’ [Karsz. 190].

szalunek ‘deski przybite do ściany domu wykonanej z drewnianych belek’.

fartuch ‘element *szalunku*, pozioma listwa zamykająca szalunek od dołu, stanowiąca równocześnie rodzaj okapu nad podmurówką’.

szponki <*szpónki*> ‘listewki kładzione między belki, gdy chce się je wysuszyć’; por. także objaśnienie: *szponka* ‘poprzeczne połączenie, spojenie desek’, czes. *sponka* ‘klamra, rygiel’, z niem. *Spange* ‘sprzączka, klamra, klamerka’ [Karsz. 195].

tybel ‘kołek łączący belki w ścianie domu konstrukcji wieńcowej’ (ilustracja VII).

węgiel <*wyngiel*> ‘narożnik budynku’.

wiatrak ‘gruba listwa w konstrukcji słupowej ściany przymocowana jednym końcem do belki położonej poziomo, a drugim do belki pionowej. *Wiatrak* umieszczano obok połączenia obu belek w celu wzmocnienia, usztywnienia konstrukcji budynku’.

winkiel to samo co *węgiel*.

zrąb <*zrómp*> ‘ściany budynku bez dachu’.

związki ‘poprzeczne belki w węższej ścianie domu – pierwsze od góry’.

6. Stolarka

dźwierki <*dźwiryki*> ‘małe drzwi’.

dźwierze <*dźwiryże*> ogólnop. drzwi; od XIV w., stp. *dźwierze / dźwiryże*, w części gwar tylko ‘wrota stodoły’ lub ‘furtka w płocie’. Psł. **dvьri* ‘zamknięcie otworu wejściowego do pomieszczenia, otwór wejściowy’ [SE Boryś 131].

filunek ‘frezowana deska umieszczona w ramie drzwi’.

fryzy ‘rama drzwi’.

futryna ‘drewniana rama, w której osadza się drzwi i okna’.

ferkladung ‘deski przybite z zewnątrz budynku do ściany i *futryny* drzwi lub okna’.

odemknąć <*odymknąć*> ‘otworzyć, np. drzwi, okno’.

opaski to samo co *ferkladung*.

okno ‘otwór w ścianie zamknięty oszkloną ramą’ (ilustracja VI).

kifer ‘gruba listwa umieszczona w osi ramy okiennej’.

rama ‘listwy związane ze sobą w kształt prostokąta; rama okna’.

szprosy ‘krótkie listewki, pomiędzy którymi umieszczane są szyby’.

wrota ‘duże drzwi do stodoły składające się z dwóch części’.

kapinos ‘wąska deseczka umieszczona nad wrotami’.

szpony <*szpony*> ‘poziome listwy we wrotach’.

zapierać <*zapiierać*> ‘zamykać, np. drzwi’.

7. Konstrukcja i pokrycie dachu

bont <*bont*> ‘krótka listwa przybijana do *krokwi* poniżej miejsca, w którym się one łączą’ (ilustracja X).

dachówka <*dachówka*> ‘prostokątna płytką z wypalanej gliny do krycia dachu’.

facjat <*facjot*> ‘szczyt domu’.

gąsior ‘dachówki kładzione na grzbiecie dachu’.

gont <*gont*> ‘cienka, gładka deseczka służąca do krycia dachów, z jednej strony lekko zaokrąglona, z drugiej mająca niewielki rowek’ (ilustracja X).

grzebień <*grzebień*> ‘grzbiet dachu’.

jaskólnik <*jaskólnik*> ‘okrągły otwór w szczycie domu’ (ilustracja III, X).

kalenica <*kalynica*> ‘grzbiet dachu pokrytego słomą’.

kiczka ‘odpowiednio spleciona wiązka słomy do krycia dachu’ (ilustracja IX).

główka <*główka*> ‘część *kiczki* o kulistym kształcie’.

smyk ‘rodzaj powróśla, którym przymocowuje się *kiczkę* do dachu’.

klatka <*klatka*> ‘stos *gontów*’.

koźliny <*koźliny*> ‘drażki zbite na krzyż, które kładziono na grzbiet dachu pokrytego *kiczkami*’.

krokwie ‘pochyłe belki w konstrukcji dachu’ (ilustracja X).

łaty ‘deski leżące na *krokwiach*, do których przymocowuje się poszycie dachu’, por. także objaśnienie: *lata*, od XV w. ‘pozioma belka w wiązaniu dachu, daw. ‘żerdź drewniana’. Zapożyczenie ze *śrwniem*. *latte / late*, dziś niem. *Latte* ‘belka, żerdka, łąta’ [SE Boryś 297] (ilustracja X).

okap ‘wystający poza ścianę brzeg dachu’.

parnik ‘górna, wystająca nad dachem część przewodu do wymiany powietrza w stajni’.

pasy ‘przymocowane do krokwi poziome listwy, do których przybijano deski tworzące szczyt domu’.

przypon <*pszypón*> ‘wąska deska przybijana ukośnie jednym końcem do pierwszej *krokwi*, a drugim do *płatwi*. Funkcją *przyponu* było unieruchomienie krokwi podczas budowy dachu’ (ilustracja X).

stolce ‘belki podpierające *krokwie*’.

strzecha ‘dach kryty słomą’.

ternit ‘cienka, pofalowana płyta do krycia dachów; eternit’.

zotylek to samo co *facyjat* (ilustracja III).

8. Ogrodzenia

brama ‘składające się z dwóch skrzydeł zamknięcie wjazdu na podwórze’.

bramka ‘mała *brama*’.

furtka to samo co *bramka*.

mur ‘ogrodzenie z kamieni’.

parkan ‘ogrodzenie z desek przybijanych jedna przy drugiej’.

pastuch ‘elektryczne ogrodzenie pastwiska’.

plot ‘ogrodzenie z wbitych w ziemię słupków połączonych żerdziami, do których przybijane są wąskie deseczki’.

dranka ‘łupana deseczka w płocie’.

drzeć dranki ‘rozłupywać kawałki drewna na wąskie deseczki – *dranki*’.

łaty ‘żerdzie w płocie łączące *słupki*’.

słupek ‘pionowy pał w płocie wkopany w ziemię’.

sztacheta ‘wyrzynane na cyrkularce wąskie deseczki przybijane do *łat*’; por. także objaśnienie: *sztachety* ‘pale drewniane lub pręty żelazne wchodzące w skład ogrodzenia, ogrodzenie’, stp. *sztakiety* ‘palisada, ostrokół, sztakiety obronne na wałach drogowych i koło dawnych dworów’, z wczesnego nwniem. *Staket* ‘plot’, *Staken* ‘tyka, żerdź’. Wyraz niem. pochodzi z wł. *stacca, stachetta* ‘palisada, plot’, które wraz z terminologią wojenną zawędrowały przez Francję do Niemiec [Karsz. 197].

plot orstwiowy ‘ogrodzenie z wbitych w ziemię słupów połączonych żerdziami’.

orstwie ‘poziomo umieszczone żerdzie w *płocie orstwiowym*’.

Ilustracje

I. Domy wąskofrontowe w Jaśliskach (lata 1918–1939)¹⁹.

II. Fragment rynku w Jaśliskach (czerwiec 1932)²⁰.

¹⁹ Zdjęcie pochodzi ze zbiorów Narodowego Archiwum Cyfrowego [NAC].

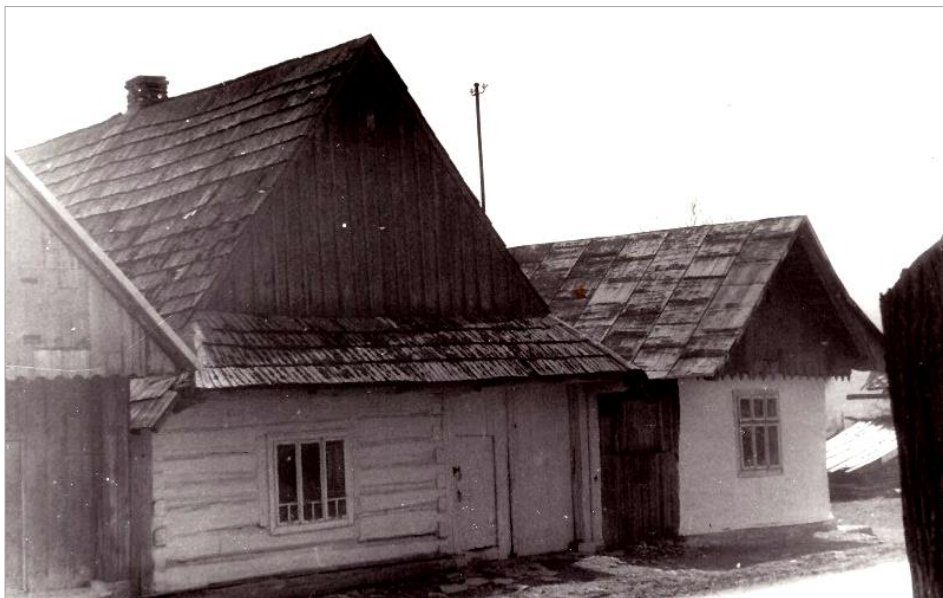
²⁰ Zdjęcie pochodzi ze zbiorów Narodowego Archiwum Cyfrowego [NAC].

III. Dom o konstrukcji przysłupowej (lata współczesne): 1 – *stupa*, 2 – *rynki*, 3 – *zotylek*, 4 – *jaskólnik*.

IV. Dom przysłupowy z ilustracji III – widok od strony wejścia (koniec lat dziewięćdziesiątych XX wieku).

V. Domy wąskofrontowe przy wjeździe do Jaslik od strony południowej (lata osiemdziesiąte XX wieku).

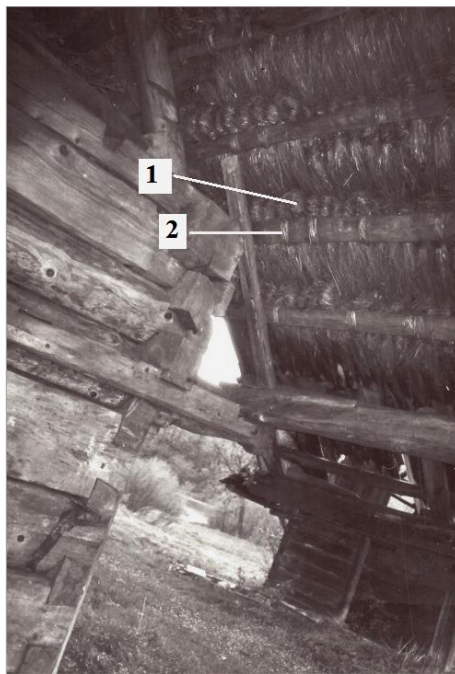
VI. Okno: 1 – słupek, 2 – sumok, 3 – kifer, 4 – szprosy, 5 – rama.

VII. Tybel.

VIII. Dom wąskofrontowy.

IX. Sposób mocowania kiczek na dachu (1 – głófką, 2 – smyk).

X. Góra: 1 – jaskólnik, 2 – bõnt, 3 – krokwie, 4 –łaty, 5 – pszypõn, 6 – gõnty.

ROZDZIAŁ III

Przedmioty, narzędzia używane w pracy na gospodarstwie, czynności z nimi związane

Zmiana stylu życia mieszkańców Jaślisk i rozwój przemysłu w Polsce w latach powojennych spowodowały, iż prawie wszystkie urządzenia i narzędzia, których dawniej niemal codziennie używano w pracach polowych czy na gospodarstwie, wyszły z użycia. Wiele produktów (w tym również spożywczych) można było kupić w sklepach za niewysoką cenę. Skoro były łatwo dostępne, zrezygnowano więc z ich samodzielnego wyrobienia. I tak np. drewniane *dzieże*, *skopce*, *niecółki*, *faski*, *putnie*, *szafliki* zastąpiły naczynia ze stali wytwarzane w fabrykach. Dzisiaj niewiele osób pamięta, że grube powrozy robili dawniej sami gospodarze, skręcając je z włókna konopnego. Konopie po wyrwaniu z ziemi moczono nad rzeką w specjalnie do tego celu wyznaczonych miejscach – *moczyskach*. Po kilku tygodniach wyciągano je i suszono w piecach piekarskich, łamano *cierlicami*. Z otrzymanego włókna wyczesywano odpadki i splatano niegrube sznury – *wujki*, z których przy pomocy specjalnych urządzeń tzw. *wózków* skręcano już grube powrozy. Duże znaczenie w przeszłości dla mieszkańców Jaślisk miał także len, którego zastosowanie było bardzo szerokie. Włókno wykorzystywano do tkania płótna, z którego z kolei sztyto ubrania; z siemienia w specjalnych prasach wyciskano olej, *makucha* (pozostałość po wyciśnięciu oleju z ziaren lnu) służyła głównie jako pasza dla bydła, rzadziej jako lekarstwo. Elektryfikacja wsi spowodowała m.in. zmianę sposobu oświetlania mieszkań. Do końca wieku XIX do tego celu używano łuczywa, które później zostało zastąpione przez lampy naftowe, początkowo bez szklanych osłon, czyli tzw. *żydki*. Jedynie rodziny ubogie albo nadmiernie oszczędne oświetlały izby łuczywem jeszcze na początku okresu międzywojennego. Łuczywo jako źródło światła powróciło – z powodu problemów z zakupem ropy naftowej – w okresie II wojny światowej. Jako ciekawostkę można potraktować to, iż w Jaśliskach do wyrobu łuczywa bardzo często używano zużyte sosnowe rury z wodociągu miejskiego. Wydobyte z ziemi rury cięto na 50–60-centymetrowe kawałki, a następnie łupano na ćwiartki. Wyleżałe w ziemi i wypłukane przez wodę drewno bardzo łatwo dawało się dzielić na cienkie pasma włókien służących za łuczywo. Ceniono je z dwóch względów: paliły się równym, jasnym płomieniem i nie kopały [Olszański 1996: 59]. Do bardzo odległej przeszłości

należą również prace związane z młóceniem zboża. Pierwotnie ziarno wyluskiwano z kłosów za pomocą *cepów* na specjalnie do tego celu wyznaczonym miejscu *boiska* – *klepisku*. Nieco później do młocki zaczęto używać maszyn (początkowo bez sit) poruszanych ręcznie albo za pomocą *kieratu*. Oczyszczanie ziarna (*wianie*) mogło się odbywać tylko w dni wietrzne. Najpierw z rozsypanego w *boisku* zboża miotłkami wymiatano większe zanieczyszczenia, później przy otwartych *wrotach* specjalnymi łopatom (*wijoczkami*) podrzucano je do góry – wiatr unosił plewy, a ziarno opadało na *klepisko*. Oczyszczone w ten sposób zboże ręcznie segregowano na lepsze (przeznaczone do siania) i gorsze (na chleb). Z biegiem czasu do oczyszczania zboża zaczęto używać maszyn z sitami. W latach dwudziestych XX wieku na pola wkroczyły kombajny, które prawie całkowicie zastąpiły człowieka w tego typu pracach. Współcześnie zaniknęły również umiejętności związane z pieczeniem chleba w sposób tradycyjny, wyrobem masła, tkaniem płótna, mieleniem ziarna na mąkę. Młodsze pokolenia wyłącznie w muzeum mogą zobaczyć *warsztat tkacki* albo *żarna*. Produkowane w fabrykach meble wyparły dawne *szafarnie*, *ławy*, *kanapy* wykonywane w pracowniach miejscowych stolarzy. Każdy mebel przed laty miał swoje stałe miejsce w izbie, np. stół umieszczano zawsze pod oknem, łóżko koło ściany. Na ścianach pod samym sufitem zawieszano *kapliczki* i obrazy o treści religijnej.

1. Ozdoby mieszkania

chodnik ‘kładziony na podłodze długi i wąski pas tkaniny’.

doniczka <*dõniczka*> ‘drewniane albo gliniane naczynie, w którym sadzi się kwiaty’.

firanka ‘przejrzysty materiał zawieszony w oknie’, por. także objaśnienie: *firanka*, ‘ozdobna zasłona na okno’, w XVI w. *firank* (*firhang*, *firank*) ‘zasłona wisząca np. u okien lub łoża’, reg. *firana* ‘firanka’. Zapożyczenie ze słownictwem *vürhanc* / *vorhanc* (dziś niem. *Vorhang*) ‘firanka’ [SE Boryś 149].

flakon ‘naczynie, do którego wstawia się ścięte kwiaty’.

gumoleon ‘wykładzina podłogowa, która nie przepuszcza wody; linoleum’.

kapliczka ‘drewniana (z jednej strony oszklona) skrzynka, w której umieszczono figurki świętych’ (ilustracja XI).

karnisz ‘drażek nad oknem, do którego przyczepia się firanki’.

makatka ‘haftowana tkanina wisząca na ścianie’.

monidło <*mõnidlo*> ‘portret małżeństwa namalowany na podstawie zdjęcia ślubnego’.

portret ‘duża fotografia, podobizna osób bliskich wisząca na ścianie’.

serweta <*syrweta*> ‘robiona na szydełku ozdobna tkanina; serweta’.

serwetka <*syrwetka*> ‘mała serweta’.

sztora ‘nieprzejrzysty materiał zawieszany w oknie; stora’.

święte obrazy <*świynte obrazy*> ‘podobizny osób związanych z religią, otaczanych czcią, wieszane na ścianach’ (ilustracja XI).

wazon <*wazón*> to samo co *flakon*.

zasłona <*zasłóna*> to samo co *stora*.

zasłonka <*zasłónka*> ‘tkanina zawieszona w połowie okna’.

2. Meble do przechowywania ubrań i naczyń

komoda <*kómoda*> ‘rodzaj szafy z szufladami, która służyła do przechowywania bielizny, ubrania’.

szuflada ‘wysuwana, płaska skrzynia w *komodzie*, *kredensie*, *szafie*, *stole*’; od XVII w., zapożyczenie z niemieckiego *Schublade* ‘szuflada’ [SE Boryś 608].

kredens <*kredyns*> ‘szafa służąca do przechowywania naczyń’ (ilustracje XI, XXVII).

kufer ‘zdobiona skrzynia z wypukłym wiekiem, w której przechowywano odzież’.

półskrzynek ‘niewielka przegroda w kufrze przeznaczona na dokumenty’.

łachy ‘ubranie noszone na co dzień’; por. także objaśnienie: *łachy*, *łach*, od XVII w. ‘licha, stara, zniszczona odzież; zniszczony kawałek tkaniny, łachman, szmata’, dial. *łach* / *łacha* też ‘odzież, ubranie, szaty weselne’, ‘bielizna’. Psł. dial. **łachъ* ‘nędną, podarta odzież, łachman, szmata’ [SE Boryś 292].

łyżecznik ‘deseczka z nacięciami, w której umieszczano łyżki’.

nakałik ‘niewielka szafka stojąca przy łóżku’.

półeczka <*półeczka*> ‘deseczka przybijana do ściany, na której umieszczano różne przedmioty ozdobne’.

skrzynia ‘drewniana skrzynia z płaskim wiekiem do przechowywania żywności albo ubrania’.

szafa <*szofa*> ogólnop. szafa; por. także objaśnienie: *szafa* ‘drewniany mebel’, od XVI w., zastąpił dawną *almarię* (z łac. *almarium*), por. gnim. *Schaff* ‘z przodu otwierany regał, szafa’ [Karsz. 89].

szafarnia ‘drewniany mebel do przechowywania ubrań’.

3. Stół i meble do siedzenia

cerata <*cyrata*> ‘nakrycie na stół ze sztucznego tworzywa’.

kanapa ‘drewniany mebel z oparciem i poręczami, na którym podczas dnia można było siedzieć, a w nocy spać’ (ilustracja XI).

kozetka <*kôzetka*> ‘rodzaj wyściełanej kanapy bez oparcia i poręczy’.
ława ‘długa deska z podpórkami służąca do siadania’.
obrus ‘ozdobna tkanina kładziona na stole’.
stolek ‘rodzaj krzesła bez oparcia’.
stół <*stól*> ‘kilka połączonych ze sobą desek tworzących blat wsparty na czterech nogach, przy którym spożywa się posiłki’.
taborek to samo co *stolek*.
taboret to samo co *stolek*.

4. Łóżko i pościel

łóżko <*łôżko*> ‘drewniany mebel przeznaczony do spania’.
jasiek ‘mała *poduszka*’.
kapa ‘nakrycie na łóżko’.
pierzyna <*piyżyna*> ‘wór wypchany pierzem do przykrywania się w czasie snu’.
plachta ‘płótno przykrywające słomę umieszczoną w łóżku’.
poduszka ‘worek wypchany pierzem, na którym trzyma się głowę’.
poszew ‘tkanina nakładana na *wsyp*’.
poszewka ‘tkanina nakładana na *wsypek*’.
prześcieradło <*przyściryadło*> ‘prostokątny pas tkaniny kładziony na *sienniku*’.
siennik <*siynnik*> ‘rodzaj materaca wypchanego słomą, umieszczanego w łóżku’.
słoma <*słôma*> ‘omłócone zboże, które kładziono do łóżka’.
wsyp ‘wór od pierzyny, do którego wsypuje się pierze’.
wsypek ‘worek od poduszki wypchany pierzem’.
zotyłek ‘część łóżka od strony, po której spoczywa głowa’.

5. Sprzęty i zabawki dziecięce

becik ‘długa, wąska poduszka dla niemowląt’.
kałaputka ‘rodzaj drewnianej grzechotki’.
kareta <*karyta*> ‘niewielka, drewniana skrzynka z przymocowanymi do niej kółkami, służąca dzieciom do zabawy’.
kojec ‘rodzaj drewnianego ogrodzenia, w którym bawiły się małe dzieci’.
kolejka <*kôlejka*> ‘służący dzieciom do zabawy niewielki drążek z przymocowanym na końcu kółkiem’.

kolibanka <*kolibanka*> ‘pas tkaniny zawieszony między drążkami; *kolibanki* używano głównie w polu do kołysania dzieci’.

kołyska ‘dziecięce łóżeczko na biegunach’.

kozdla ‘bieguny w kołysce’.

6. Oświetlenie domu

kaganek ‘niewielkie naczynie wypełnione substancją palną (najczęściej naftą, rzadziej tłuszczem) z zanurzonym w niej knotem. Naczynie takie służyło do oświetlania domu’.

kamfina ‘nafta’.

lampa naftowa <*lampa naftowa*> ‘przedmiot służący do oświetlania domu przez spalanie nafty’.

bańka ‘pojemnik na naftę’.

knot ‘sznurek nasycony naftą, palący się w lampie (także w kaganku)’.

orzech ‘blaszka, w której osadzony jest *knot*’.

pokrętło <*pokrętło*> ‘część lampy służąca do regulacji płomienia’.

rułka ‘niewielka szklana rurka przypominająca kształtem gruszkę, zabezpieczająca płomień przed zgaszeniem’.

szkiełko to samo co *rułka*.

talerz <*talysz*> ‘blaszany krążek nakładany na *rułkę*’.

lampka z masła ‘niewielki pojemnik z przetopionym masłem i osadzonym w niej knotem. Lampkę taką zapalono głównie w kościele jako wyraz wdzięczności za otrzymane od Boga dary’.

luczywo ‘kawałki drewna, którymi oświetlano pomieszczenia mieszkalne’.

sadza ‘czarny osad na *rułce* powstający podczas spalania nafty’.

umbra ‘lampa naftowa, która nie rozpraszała światła’.

żydki ‘*lampy naftowe*, które nie miały szklanych elementów ochraniających płomień przed zgaszeniem’.

7. Rozpalanie ognia

drewionka <*drewiönka*> ‘kawałki drewna na opał’.

krzesiwo <*kszyziwo*> ‘dwa kamienie, którymi poprzez uderzanie o siebie krzesano ogień’.

krzemień <*kszemień*> ‘kamień, o który uderzano’.

hubka ‘materiał, którego używano, rozniecając ogień za pomocą *krzesiwa*’.

siarniczki ‘zapalki’.

szczapy ‘kawałki rozłupanego drewna’.

szczypki ‘cienkie kawałki drewna, którymi rozpalano ogień pod kuchnią’; por. także objasnienie: *szczapa*, od XVIII w. ‘kawałek drewna odłupany z kłoca’, stp. XV w. *szczepa*, dial. ‘długi i cienki kawał odrąbanego drewna; gruba część rozłupanego drewna’. Psł. *ščapa / ščapъ* ‘odłupany kawałek drewna’ [SE Boryś 594].

tlujka <*tlójka*> ‘suche, zbutwiałe drewno używane dawniej jako materiał zapalny’.

zapalka <*zapolka*> ogólnop. *zapalka*.

8. Części pieca i kuchni

kaflak <*kaflak*> ‘piec kaflowy, to samo co *piec* w zn. 2’.

kuchnia ‘rodzaj *pieca* (w zn. 1) z kaflaków budowanego w latach powojennych, służącego do ogrzewania domu i gotowania posiłków’.

badrura ‘blaszana skrzynka wmontowana w kuchnię, służąca głównie do pieczenia ciasta’.

podkowa <*pótkowa*> ‘wygięte w kształcie podkowy rury umieszczone obok paleniska w kuchni, służące do ogrzewania wody użytkowej’.

piec 1 ‘w okresie przedwojennym urządzenie służące do ogrzewania domu i gotowania posiłków, budowane z cegieł albo kamieni z zewnątrz otynkowanych’, por. *kuchnia* (ilustracja XIV).

baba ‘przewód odprowadzający dym od *kapy* do komina’.

blachy ‘żelazne, prostokątne płytki umieszczone nad paleniskiem *pieca* albo *kuchni*’.

czeluście <*czyłuście*> ‘wnętrze *pieca chlebowego*’.

drzwiczki ‘zamknięcie w *kuchni*, w *piecu*’.

kapa ‘część *pieca*, do której uchodził dym powstający podczas palenia w *piecu*’.

kociołek <*kóciołek*> ‘wbudowany w *piec* lub *kuchnię* żeliwny pojemnik służący do ogrzewania wody’.

kojec ‘niewielka wnęka w *piecu*, która była wykorzystywana w zależności od potrzeb, np. do suszenia butów, przechowywania drewna’.

krygi ‘okrągłe otwory w *blachach*’.

palenisko <*polynisko*> ‘miejsce w *piecu*, *kuchni*, na którym rozpała się ogień’.

piec chlebowy <*piec chlybowy*> ‘część *pieca*, *kuchni* służąca do pieczenia chleba’.

popielnik <*pópielnik*> ‘część *pieca, kuchni* (znajdująca się pod paleniskiem), do której opada popiół’.

watra ‘spodnia część *pieca chlebowego*’.

zasklepienie <*zasklypiynie*> ‘sklepienie *pieca chlebowego*’.

zasuwa ‘urządzenie w *piecu, kuchni*, którym reguluje się przepływ dymu’.

piec 2 ‘urządzenie w kształcie prostopadłościanu zbudowane z kafli, służące wyłącznie do ogrzewania domu’.

ścianka ‘rodzaj płaskiego pieca z kafli przylegającego do ściany, za którą znajdowała się *kuchnia*. Do ogrzewania pokoju ze *ścianką* wykorzystywano ciepło wydzielane podczas palenia w *kuchni*. Dymu z *kuchni* nie odprowadzano bezpośrednio do komina, lecz kanałami kierowano do *ścianki*, a dopiero potem na zewnątrz budynku’.

9. Pieczenie chleba i rodzaje pieczywa

bułka ‘niesłodkie ciasto z mąki pszennej’.

chleb jasny <*chlyp jasny*> ‘jasny chleb z mąki żytniej’.

chleb pytlowany to samo co *chleb jasny*; por. także objaśnienie: *pytel* ‘sito w młynie do przesiewania mąki’, stp. (XIV w.) *pytel, pytl* ‘worek z grubego płótna, miech’, ze śrwniem. *biutel* ‘worek na pieniądze, mąkę; torba; sito’, por. śrwniem. czasownik *biuteln* ‘przesiać mąkę przez worek, sito’. Pożyczka przeniknęła do polskiego przez medium czeskie [Karsz. 95].

chleb razowy ‘ciemny chleb z mąki żytniej’.

chleb żarnowy to samo co *chleb razowy*.

kołacz ‘niesłodkie ciasto z pszennej mąki posypywane z wierzchu serem i cukrem’.

kromka <*krómka*> ‘kawałek odkrojonego chleba’.

kwac ‘ciasto z poprzedniego wypieku, którego używano do zakwaszania’.

okrajek ‘pierwszy kawałek odkrojonego chleba’.

opolać <*ópołać*> ‘formować bochenki przez podrzucanie ciasta w *nieculkach*’.

pajda ‘duża kromka chleba’.

piętka <*piyntka*> to samo co *okrajek*.

podpłomyk ‘ciasto pieczone przed wsadzeniem chleba do pieca, kiedy w piecu jeszcze się paliło’.

rozczyńać ‘przygotowywać ciasto na chleb’.

wygnieść chleb ‘ugniatać ciasto przed uformowaniem bochenków’.

wyskrobek ‘chleb upieczony z resztek ciasta’.

zamieść chleb to samo co *wygnieść chleb*.

10. Narzędzia i naczynia używane w różnych pracach domowych

balia ‘metalowe, podłużne naczynie do ręcznego prania bielizny’; por. także objaśnienie: *balia* ‘płaskie naczynie drewniane lub blaszane służące do prania’, ze śrdlniem. *Balje, balaye* ‘beczka, kadź, naczynie do czerpania’ [Karsz. 121].

balijka ‘mała *balia*’.

baniak <*baniok*> ‘duży garnek, w którym gotowano ziemniaki dla świń’.

bańka ‘pojemnik z rączką do przenoszenia mleka’.

brytfanka ‘podłużne naczynie do pieczenia mięsa’.

cedzak <*cedzok*> ‘niewielkie naczynie z dziurkowanym dnem do cedzenia mleka’.

drapak <*drapak*> ‘stara, zużyta miotła’.

druszlak <*druszlok*> ‘naczynie do cedzenia’; z niem. *Durchschlag* ‘duże sito kuchenne’ [Karsz. 133].

durszlak <*durszlok*> to samo co *druszlak*.

dzbanek <*dzbónek*> ‘pojemnik z pokrywką i rączką do przenoszenia napojów’.

dziezka <*dziyżka*> ‘drewniane naczynie do rozczyniania ciasta na chleb’.

brus ‘urządzenie do ostrzenia kosy składające się z drewnianej kłody z wydrążonym pośrodku podłużnym otworem na wodę i umieszczonym nad nim na drewnianej osi okrągłym kamieniem’.

dynarka ‘blaszane naczynie na trzech nogach, w którym gotowano posiłki’.

faska ‘drewniane naczynie do przechowywania różnych produktów’ (ilustracja XIII).

grace ‘rodzaj wideł z zagiętymi zębami do strącania obornika z wozu’; por. także objaśnienie: *graca* od XV w. ‘ręczne narzędzie rolnicze i ogrodnicze do pielenia chwastów’, śrwniem. *kratze* ‘narzędzie do grzebania, skrobania’ [Karsz. 60].

hebel <*chybel*> ‘szatkownica do kapusty składająca się z deski z twardego drewna, z zamocowanymi pośrodku pod odpowiednim kątem ostrymi blachami, oraz nie-wielkiej skrzynki, do której wkładano główkę kapusty i przesuwno nad ostrzami’ (ilustracja XV)’ por. także objaśnienie: *hebel*, zaśw. od XV w. z śrwniem. *hobel, hovel* z formy dial. z przegłosem **höbel, hövel*, por. bawar. *höbeln* ‘wygładzać’ [Karsz. 64].

kamieniak <*kaminiok*> ‘garnek kamienny’.

katulać ‘toczyć, np. *katulać* koło, piłkę’.

kijanka <*kijónka*> ‘okrągła deseczka z rączką, której dawniej używano podczas prania’.

kiwalka ‘rodzaj ręcznej pompy do wody, składającej się z metalowego słupa z kranem i ruchomym ramieniem’.

konewka <*kónefka*> ‘drewniane naczynie, w którym noszono wodę’.

korba ‘urządzenie do wyciągania wody ze studni – umieszczony na dwóch słupach znajdujących się po bokach cembrowiny (*cymbry*) drewniany wał z osadzonym w nim od strony czoła drewnianym uchwytem. Obracanie wałem powodowało rozwijanie lub nawijanie przyczepionego do niego łańcucha z wiaderkiem’.

cembra <*cymbra*> ‘betonowy krąg zabezpieczający brzegi studni przed osuwaniem się; również zewnętrzna obudowa studni’.

koryto ‘płaska skrzynka, do której wlewano jedzenie dla świń’; por. także objaśnienie: *koryto*, od XIII w. ‘rodzaj podłużnego naczynia’, ‘łożysko rzeki’, dial. też ‘złób’ [SE Boryś 250].

kół <*kół*> ‘żelazny drąg do robienia dziur w ziemi, np. pod słupki ogrodzeniowe’.

kutacz ‘żelazny, odpowiednio wygięty pręt używany do poprawiania drewna płonącego w kuchni, piecu’.

kucaba ‘narzędzie do wygarniania popiołu z pieca chlebowego’.

łopata <*łopata*> ‘deseczka z długą rączką, za pomocą której wsadzano chleb do pieca’ (ilustracja XVIII).

maśniczka 1. ‘narzędzie do robienia masła’ (ilustracje XVIII, XXV).

maśniczka 2. ‘drewniane naczynie z wąskich klepek, do którego wlewano śmietanę’.

grzybek ‘niewielkie, wypukłe kółko nakładane na *palicę*’.

palica ‘drażek z osadzonym na końcu drewnianym kółkiem z niewielkimi otworami’.

wierzchnik <*wiyszchnik*> ‘górna, zdejmowana część *maśniczki* kształtem przypominająca ścięty stożek; rodzaj pokrywki zabezpieczającej śmietanę przed wychlapywaniem się w trakcie robienia masła’.

małowka <*montefka*> ‘kawałek drewna z rozgałęzieniami do rozbijania różnych zawieszin’ (ilustracja XIX).

miednica <*miydnica*> ogólnop. miednica.

miotła <*mietła*> ogólnop. miotła.

niecka ‘wydrążone w drewnie okrągłe naczynie do rozczyniania ciasta na chleb’ (ilustracja XVIII).

nieculki <*niecólki*> ‘wydrążone w drewnie podłużne naczynie do rozczyniania ciasta na chleb, kąpania małych dzieci’ (ilustracja XVIII).

opalka <*ópolka*> ‘rodzaj podłużnego, płaskiego kosza plecionego z łożyny’ (ilustracja XX).

paliczka ‘kij z rączką do podpierania się’.

parnik ‘fabryczne urządzenie do gotowania ziemniaków dla świń; rodzaj dużego naczynia z umieszczonym pod nim paleniskiem’.

paść na szczury ‘urządzenie, za pomocą którego zabijano szczury – niewielka skrzynka z przymocowanymi po bokach listwami, między którymi na wysokości kilkudziesięciu centymetrów umieszczono drewniany bloczek połączony sznurkiem z zapadką znajdującą się na spodzie urządzenia. Szczur zwabiony do skrzynki uruchamiał mechanizm powodujący odblokowanie znajdującego się nad nim klocka, który gwałtownie opadając, zabijał gryzonia’ (ilustracja XXII).

patelnia ‘płaskie naczynie z długą rączką do smażenia mięsa’.

pieski ‘narzędzie służące do zdejmowania butów z cholewami; niedługa deska mająca z jednej strony podpórkę i niewielkie półokrągłe wcięcie, o które zahaczano but’ (ilustracja XXXIII).

pociask to samo co *kucaba* (ilustracja XVIII).

pogrzebacz to samo co *kutacz*.

popielniczka <*popiylniczka*> ‘naczynie, do którego strząsa się popiół z papierosa’.

powążka <*pówąska*> ‘niewielka szmatka do cedzenia mleka’.

prasa do sera <*prasa do syra*> ‘urządzenie do wyciskania serwatki z sera – umieszczone w drewnianej ramie równoległe do siebie deseczki, pomiędzy które wkładano ser; dociskanie deseczek za pomocą klinów powodowało wypływanie serwatki’ (ilustracja XXI).

putnia ‘drewniane naczynie, z którego pojono konie’.

rajbaczka ‘narzędzie do prania’ (ilustracja XXXI).

rondel <*röndel*> ‘nieco wyższe od *patelni* naczynie, w którym smażono słoninę’.

rynieczi ‘żelazne naczynie na trzech nogach, w którym dawniej na wolnym ogniu gotowano posiłki’.

rzezak ‘człowiek zarabiający na swoje utrzymanie rżnięciem słomy na sieczkę za pomocą urządzenia składającego się z podłużnej skrzynki i kosy’.

sieczka ‘drobne kawałki pociętej słomy’.

sieczkarnia <*siyczkarnia*> ‘urządzenie do cięcia słomy na *sieczkę*’ (ilustracja XXXII).

noże ‘ostre blachy tnące słomę’.

postument <*postumynt*> ‘podstawa *sieczkarni*’.

skrzynka ‘część *sieczkarni*, w której kładziono słomę’.

walki trybiaste ‘elementy składowe *sieczkarni* w kształcie walców, które przesuwają słomę w kierunku noży’.

sitko to samo co *cedzak*.

sito ‘okrągłe naczynie z drobnutką siateczką do przesiewania mąki’.

skopiec ‘drewniane naczynie, do którego dojono krowę’ (ilustracja XVI).

skrzyńka ‘pojemnik na drewno opałowe stojący obok pieca czy kuchni’.

solniczka <*sólniczka*> ‘pojemniczek na sól’.

stągiew <*stóngief*> ‘drewniany dzban’; por. także objaśnienie: *stągiew* ‘wysoki dzban o szerokim dnie, zwężający się ku górze, z uchem’. Psł. **stondy* (czes. *stoudev, stoudva*; ukr. *stanwa*) pochodzi ze stwniem. *stantā, standā* ‘beczka, naczynie stojące’ [Karsz. 40].

stępa <*stympa*> 1. ‘narzędzie do robienia kaszy, składające się z drewnianego naczynia i podłużnego tłuczka’.

stępa 2. ‘element składowy stępy – drewniane naczynie, do którego wsypanywano zboże’.

bijak <*bijok*> ‘element składowy stępy – tłuczek do kruszenia zboża’.

szaflik ‘okrągłe, drewniane naczynie z klepek z dwoma uchwytami’.

warząchwia ‘duża, drewniana łyżka’.

wirówka <*wirófkā*> ‘urządzenie do odciągania śmietany’.

zapiecek <*zópezek*> ‘ławka stojąca obok pieca’.

żelaźniak <*żylaźniok*> ‘garnek wykonany z żelaza’.

żuraw ‘urządzenie (działające na zasadzie wagi) do wyciągania wody ze studni. Składało się z długiej żerdzi umieszczonej poziomo na wysokim słupie. Żerdź mocowano tak, aby było możliwe jej poruszanie się w górę i w dół. Do jednego końca żerdzi (od strony studni) przyczepiano drążek z wiaderkiem, do drugiego obciążnik – przeciwwaga ułatwiała wydobywanie wody ze studni’.

dziadek ‘rodzaj zapięcia, za pomocą którego doczepiano wiadro do *kulki*’.

kulka ‘drążek do wyciągania wody z płytkiej studni; *kulka* była również elementem składowym *żurawia*’.

słup ‘rozwidlony bal wbity w ziemię’.

sworzeń <*swożyń*> ‘żelazny pręt łączący *wagę* i *słup*’.

waga <*woga*> ‘długa żerdź umieszczona poziomo na *słupie*’.

11. Młocka i czyszczenie zboża

cepy ‘narzędzie do młócenia zboża składające się z dwóch ruchomo połączonych ze sobą drążków’ (ilustracja XVII).

bijak <*bijok*> ‘krótszy kij *cepów* uderzający w kłosy’.

dziad-baba <*dziad-baba*> ‘sposób młócenia zboża za pomocą *cepów*. Dwie osoby uderzały na zmianę po dwa razy’.

dzierżak <*dziyrżok*> ‘dłuższy kij *cepów*, który trzyma się w rękach’.

gacek ‘wąski pasek skóry przymocowany na końcu *bijaka*, przez który przedziewa się ramię łączący *bijak* z *dzierżakiem*’.

kapica ‘wąski pasek przymocowany na końcu *dierzaka* pełniący taką samą funkcję jak *gacek*’.

młócenie na mazura <*młócyńie na mazura*> ‘młócenie zboża *cepami* przez dwie lub trzy osoby, z których każda uderza kolejno po razie’.

papina ‘sposób młócenia zboża *cepami* przez trzy osoby. Każda uderza po trzy razy i podnosi *cep* do góry’.

pierscień <*piersciyń*> ‘żelazny krążek, za pomocą którego łączono *kapicę* z *dzierżakiem*’.

związka ‘ramię przechodzący przez *gacka* i *kapicę*, łączący *bijak* z *dzierżakiem*’.

garniec ‘miara objętości – 4 litry’.

kierat ‘zespół zębanych kół ułożonych poziomo, obracanych przez konie, wprawiających w ruch młocarnię itp. urządzenia’; z nwniem. *Kehrrad* ‘ts.’ [Karsz. 156].

sztangla ‘drąg łączący młocarnię z *kieratem*’.

welka to samo co *sztangla*.

kopa ‘jednostka rachunkowa – 60 sztuk’.

korczyk ‘jednostka masy – 24 kilogramy’.

korzec ‘jednostka masy – 100 kilogramów’.

kwarta ‘miara ciał sypkich – 1 litr’.

maszyna to samo co *młocarnia*.

metr <*meter*> to samo co *korzec*.

miarka ‘jednostka ciał sypkich – 16 litrów’.

mierzwa <*mierzwa*> ‘słoma pozostała po omłóceniu snopków zboża’; por. także objaśnienie: *mierzwa*, od XV w. (stp. i dial. *mirzwa*) ‘stargana, zmierzwiona słoma’ [SE Boryś 325].

młocarnia <*młócarńia*> ogólnop. młocarnia.

młócek ‘człowiek, który *cepami* młócił zboże’.

młócić <*młócić*> ‘wybijać ziarno z kłosów zboża za pomocą *cepów* albo specjalnych maszyn’; por. także objaśnienie: *młócić*, od XV w. ‘wyluskiwać ziarna z kłosów, strąków, posługując się odpowiednimi narzędziami’, psł. **moltiti* ‘uderzać, tłuc, walić’ > ‘przez uderzanie (kijem, *cepami*) wydobywać ziarno z kłosów’ [SE Boryś 332].

młynek ‘urządzenie do oddzielania ziarna od plew’.

obierać zboże <*obierać zboże*> ‘sortować ziarno na lepsze i gorsze’.

okłodek <*okłodek*> ‘omłócony snop żyta albo pszenicy, który miał służyć jako wkład do *siennika*’.

opaszki <*ópaszki*> ‘nieomłócone do końca snopki zboża’.
opaszowanie <*ópaszówanie*> ‘młocka, w której nie wybija się wszystkich ziaren z kłosów zboża’.
plewy <*plowy*> ‘drobne odpadki przy młóceniu zboża; plewy’.
poślad ‘najgorsze ziarno po *obieraniu*’.
pół kopy ‘jednostka rachunkowa – 30 sztuk’.
pół wora ‘jednostka masy – 50 kilogramów’.
przetak ‘rodzaj sita do czyszczenia zboża’.
sąsiek ‘skrzynia, w której przechowywano zboże’ (ilustracja XXIII).

pierzaja <*piezaja*> ‘przegroda w *sąsieku*’.

słoma <*ślóma*> ‘to, co pozostało po wymłóceniu zboża’.
słoma jęczmienna <*ślóma jynczminno*> ‘słoma z jęczmienia’.
słoma pszeniczna <*ślóma pszyniczno*> ‘słoma z pszenicy’.
tryjer ‘maszyna do czyszczenia zboża z zanieczyszczeń’.
wianie <*wianie*> ‘ręczne czyszczenie zboża z zanieczyszczeń’.

wijaczki <*wijoczki*> ‘drewniana łopata, której używano podczas *wiania*’ (ilustracja XXIX).

ujma ‘drobne zanieczyszczenia ziarna usuwane miotką podczas *wiania*’.

pomiotka <*pómiotka*> ‘miotka używana w czasie *wiania* do usuwania z ziarna większych zanieczyszczeń’.

wygrabki ‘grubsze odpadki powstające podczas młócenia’.

ziarno pierwsze <*ziorno piyrwsze*> ‘najlepsze ziarno wyselekcjonowane podczas *obierania*’.

ziarno pośrednie <*ziorno póślednie*> ‘ziarno średniej jakości’.

12. Mielenie zboża

żarna ‘urządzenie do mielenia ziarna na mąkę, składające się z drewnianej kłody i umieszczonych na niej okrągłych kamieni’ (ilustracja XII); por. także objaśnienie: *żarna*, od XVI w. ‘urządzenie do mielenia zboża’, stp. *żarny* ‘prasa do wyciskania wina, oleju’, *żarnów* ‘kamień żarnowy, młyński’, ‘żarna’, ‘prasa do wina, oleju’ [SE Boryś 752].

biegun ‘wierzchni kamień w żarnach’; por. także objaśnienie: *biegun*, od XV w. ‘wygięta półokrągła płoza u kołyski, drewnianego konia itp.’, stp. od XV w. ‘goniec; włóczęga; odstępca’, w XVI w. też ‘zbieg, biegacz’, w gwaraach także np. ‘płozy sań’, ‘górnny kamień żaren’. Psł. **bėgunь* ‘ten, kto biega, biegnie; to, co biega, poruszające się, obracające się części urządzeń’ [SE Boryś 27].

daba ‘wydrążone w *kłodzie* wgłębienie na zboże’.

kamień spodni <*kamiń spodni*> ‘kamień znajdujący się pod *biegunem*’.

kłapacz ‘deseczka z otworem przymocowana do ściany, w której porusza się górna część *żarnówki*’.

kłoda ‘kadłub żaren – w nim osadzone są kamienie’.

kłopot to samo co *kłapacz*.

paprzyca ‘sztabka żelaza umieszczona na spodzie kamienia wierzchniego, połączona z *wrzecionem*, umożliwiającą poruszanie się *bieguna* i regulowanie jego odległości od kamienia dolnego – od odległości między kamieniami (górnym i dolnym) zależała grubość mąki’.

pokuć żarna ‘kuć (czyńić chropowatą) powierzchnię kamieni znajdujących się w *żarnach* (jeżeli kamienie na skutek długiej eksploatacji się wygładziły, to je *kuto*, aby lepiej mełły)’.

wrzeciono <*wżyciono*> ‘żelazna oś, na której obraca się górny kamień’.

żarnówka <*żarnówka*> ‘drażek służący do obracania *bieguna*’.

13. Obróbka lnu

13.1. Zbiór i omłot lnu

kijanka <*kijonka*> ‘narzędzie do oddzielania nasion od słomy’.

len <*lyn*> ‘roślina uprawiana na włókno i olej’.

główka <*głófką*> ‘część lnu zawierająca nasiona’.

siemię <*siymie*> ‘nasiona lnu’, por. także objaśnienie: *siemię*, od XIV w. ‘nasienie’ (dziś zwykle *siemię lniane* ‘nasiona lnu’, stp. też ‘sperma’, ‘potomstwo, ród, pokolenie, plemię’. Psł. **sēmę* ‘nasienie’ [SE Boryś 546].

omłócić len <*omłócić lyn*> ‘oddzielić siemię od lnu’.

otłuc len <*otłuc lyn*> to samo co *omłócić*.

wybrać len <*wybrać lyn*> ‘wyrwać z ziemi po przekwitnięciu’.

wyciągnąć lyn <*wyciągnąć lyn*> to samo co *wybrać*.

13.2. Roszenie i międlenie lnu

cierlica <*ciyrlica*> ‘*międlica* z dwoma rowkami’.

międlica <*miyndlica*> ‘narzędzie do oddzielania włókna od słomy, składające się z dwóch połączonych ze sobą za pomocą bolca drewnianych listew: jedna nieruchoma, umieszczona na czterech nogach, miała wyżłobiony przez środek rowek, do którego wchodziła listwa węższa, z lekko zaostrzonym kantem. Narzędzie działało na podobnej zasadzie jak nożyce, łamiąc łodygi lnu; por. także objaśnienie: *międlica* od XVI w. (daw. XVI w., dziś dial. *miądlica*) ‘przyrząd do

łamania słomy lnianej lub konopnej w celu oddzielenia włókna od paździerzey'. Psł. **mędllica* 'przyrząd do łamania słomy lnianej lub konopnej' [SE Boryś 327].

międlíč len <*miyndlic lyn*> 'oddzielać włókno od słomy'; por także objaśnienie: *międlíč* (dial. też *miądlíč*) 'dokonywać wstępnej obróbki lnu, konopi' (w XVI wieku rzecz. odsłowny *miedlenie* albo *międlenie*). Psł. dial. **mędliti* 'łamać słomę lnianą, konopną za pomocą międlicy' [SE Boryś 327].

paździerze 'odpadki powstające podczas oddzielania włókien od słomy'; por. także objaśnienie: *paździerze*, od XV w. (stp. i dial. *paździrze*) 'wewnętrzne części łodygi lnu, konopi, odpadające przy międleniu'. Psł. **paździeręje* 'nie-włókniste części łodyg lnu, konopi odpadające przy międleniu' (por. p. daw. od XVI w. i dial. *paździor* 'sucha cząsteczka rośliny, źdźbło', stp. XV–XVI w. *paździoro* 'ts.' [SE Boryś 419–420].

rosić len 'rozkładać len na trawie, aby łodygi zmiękły pod wpływem wilgoci (rosy)'.

suszyć len 'osuszać w piecu chlebowym po zebraniu z *roszenia*'.

trzeć len to samo co *międlíč*; por także objaśnienie: *trzeć*, od XV w. 'naciskając, przesuwać coś po czymś, szorować, pocierać', 'rozdrabniać, rozcierać (na proszek)', stp. też 'kruszyć, łamać'. Psł. **terti* 'trzeć' [SE Boryś 648].

13.3. Czesanie lnu, przędzenie i motanie nici

czesać len 'wyczesywać *paździerze* z włókna lnianego'; por. także objaśnienie: *czesać* (stp. od XV w. i dial. *czosać*) 'porządkować, przygładzać włosy, sierść grzebieniem, 'oczyszczać włókna lnu, konopi z resztek paździerzey, oczyszczać, rozczesywać wełnę'. Psł. **česati* 'drapać, skrobać, grzebać, przegrzebywać' > 'wygładzać, wyrównywać, porządkować, oczyszczać coś zbitego (np. włosy, włókna, wełnę)' [SE Boryś 97].

kądział <*kõndziel*> 'narzędzie, na którym przędzono, gdy nie znano jeszcze kołowrotka. Narzędzie to składało się z niewielkiej deski z osadzonym w niej pod kątem prostym drążkiem' (ilustracja XXIV); por. także objaśnienie: *kądział*, od XV w. 'przędziwo (len, konopie, wełna) przygotowane do przędzenia, nawinięte na przęślićy', 'drewniany drążek, na który nakłada się przędziwo, przęślićca' [SE Boryś 226].

przysiadka 'część kądzieli, na której siadano'.

wrzcionko <*wżyciõnko*> 'niewielkie drewnienko z kółkiem na końcu, za pomocą którego skręcano nici'.

żerdka <*žyrtka*> 'drążek, do którego przymocowywano len'.

lokiec 'miara długości – około 60 cm'.

motać 'nawijać przędzę na *motowidło*'.

motowidło ‘przyrząd służący do motania nici’.

gonek ‘32 nitki nawinięte na *motowidło*’.

motowęż < *motowys* > ‘wiązanie nitki w *motowidle*’.

pasma ‘24 nitki nawinięte na *motowidło*’; por także objaśnienie: *pasma*, od XV w. ‘określona ilość uprzedzonych, równolegle ułożonych nitek mieszcząca się na motowidle’, dial. ‘oddzielona część nici w motku przędzy, określona ilość nitek oddzielnie przewiązanych’. Psł. **pasma* ‘pęk, określona ilość nici, przędzy’ [SE Boryś 416].

półtorak < *półtorok* > ‘30 *pasm*’.

przędzionko < *pszyndzionko* > ‘60 *pasm*’.

sztuka ‘4 *przędzionka*’.

pakuły ‘odpadki powstające podczas usuwania zanieczyszczeń z włókna’; por. także objaśnienie: *pakuły*, od XVIII w. ‘krótkie włókna lnu lub konopi, oddzielone od długich przez czesanie i trzepanie’ [SE Boryś 408].

półłokciówka < *półłokciówka* > ‘miara długości – 30 cm’.

prządka < *pszöntka* > 1. ‘urządzenie do przędzenia lnu, wełny; kołowrotek’ (ilustracja XXVIII).

głowa ‘górna część dłuższego słupka, do którego przymocowane jest *wrzeciono*’.

koło ‘obracająca się podczas przędzenia część kołowrotka’.

korbka ‘odpowiednio wygięty żelazny pręt łączący *ruszak* i *koło*’.

nogi ‘trzy drażki wspierające *stolek*’.

podnóżek < *podnóżek* > ‘deseczka przyciskana podczas przędzenia’.

przewodniki ‘nacięcia w widelkach’.

ramię < *ramie* > ‘beleczka poziomo osadzona na *słupkach*’.

ruszak < *ruszok* > ‘żerdka jednym końcem przymocowana do *podnóżka* – drugim za pomocą *korbki* (żelaznego, odpowiednio wygiętego pręta) połączona z *kołem*’.

słupki ‘drażki, w których umieszczone jest *koło*’.

stolek ‘kawałek drewna, w którym osadzone są *słupki*’.

szpula ‘część kołowrotka, na którą nawija się nici’.

śruba < *śrôba* > ‘regulacja kołowrotka’.

widelki ‘nachodzący na *szpulę* żelazny element kołowrotka’.

wrzeciono < *wżyciono* > ‘*widelki* i *szpula* razem’.

prządka < *pszöntka* > 2. ‘kobieta, która przędła’.

prząść ‘skręcać nici z przędzy lnianej albo wełnianej’; por. także objaśnienie: *prząść*, od XV w. ‘przerabiać, snuć włókno na nici, przędzę’. Psł. **pręsti* ‘ts.’ [SE Boryś 487].

szczeń ‘rodzaj szcztoki, którą usuwano zanieczyszczenia włókna’ (ilustracja XXX).

13.4. Snucie i zakładanie osnowy na krosna

krosna ‘urządzenie do tkania płótna’; por. także objaśnienie: *krosno* ‘ręczny warsztat tkacki; maszyna włókiennicza do wyrobu tkanin’, stp. od XV w. i dial. *krosna* ‘warsztat tkacki wraz z rozpiętym płótnem’, daw. też ‘ramy do rozciągania płótna’. Psł. **krosno* prawdopodobnie ‘ruchoma, obracająca się część warsztatu tkackiego: nawój, wał, na który nawija się osnowa, płótno’ [SE Boryś 262].

barda ‘sznureczki przymocowane do specjalnej ramy’.

blat ‘rodzaj grzebienia, którym przebijają się *wątek*’.

cwok ‘pręcik w *ladzie*, na który nakładano *cewkę*’.

despanka ‘deseczka w części przedniej krosien, na której siadano’.

klamka ‘pręt zatrzymujący zębate koło’.

klóдка <*klótka*> ‘połączenie drążka (umocowanego do listwy w górnej części warsztatu) i postronków’.

lada ‘rama, w której osadzony jest *blat*; por. także objaśnienie: *lada* ‘stół sklepowy, kontuar’, stp. (XVI w.) ‘skrzynia’, dial. „część warsztatu tkackiego, rama’, śrwniem. *lade* ‘lada, pojemnik, skrzynia, trumna’, nwniem. *Laden* ‘sklep’ [Karsz. 79].

ławeczka ‘nić urwana podczas tkania’.

nawój <*nawój*> ‘drewniany wał, na który nawija się przędzę albo płótno’.

podnóżki <*pódnószki*> ‘deseczki, za pomocą których poruszano krosnami’.

sznurowanica ‘płótno z frędzelkami, do którego przywiązywano *osnowę* przed rozpoczęciem tkania’.

szperutki ‘drążki rozpierające płótno’.

szynki ‘kije wetknięte w osnowę, aby się nie płątała’.

osnowa ‘przędza idąca od nawoju przedniego do tylnego’; por. także objaśnienie: *osnowa*, od XVI w. ‘nici biegnące wzdłuż tkaniny, przeplatane wątkiem’, ‘nici nawinięte na krosna’. Psł. **o(b)snova* ‘nici nawinięte na krosna (w tkaniu nie biegnące wzdłuż, przeplatane wątkiem)’ [SE Boryś 399].

cewka ‘kawałek patyczka z bzu czarnego o wydrążonym środku, na który nawijało się nitki’.

cewnica ‘narzędzie, na które nakładało się *cewki* podczas *snucia*’.

deszczułki <*dyszczółki*> ‘deseczka z dziurkami używana podczas *snucia*’.

rytki ‘przyrząd prowadzący *osnowę* na wał’.

snowadlica <*snówadlica*> ‘to, na czym snuje się przędzę’.

snuć ‘przygotowywać *osnowę*’.

wątek <*wóntek*> ‘przędza idąca w poprzek’.

14. Powroźnictwo

klódka <*klótka*> ‘drewienko, na które nakładano *wujki* podczas wyrobu powro-
zów’.

moczysko <*móczysko*> ‘miejsce nad rzeką, w którym moczono konopie po wy-
rwaniu’.

powróż <*powrós*> ‘gruby sznur składający się z czterech mniejszych sznur-
ków’; por. także objaśnienie: *powróż*, od XIV w. ‘gruby sznur’. Psl. **povorzъ*
‘to, co służy do wiązania, sznur, powróż’ [SE Boryś 475].

wózek <*wózek*> ‘urządzenie do skręcania powroźów’(ilustracja XXVI).

wujka ‘jeden z czterech sznurków, z których skręcano powrozy’.

Ilustracje

XI. Wnętrze domu w Jaśliskach (koniec lat dziewięćdziesiątych XX wieku):
1 – kredens, 2 – kapliczka, 3 – kanapa, 4 – świąty obraz, 5 – trągasz.

XII. Żarna: 1 – kłoda, 2 – biegun, 3 – żarnófka, 4 – daba.

XIII. Faska.

XIV. *Piec*: 1 – kapa, 2 – baba, 3 – polynisko, 4 – pöpielnik, 5 – badrura, 6 – piec chlybowy, 7 – zöpiecek, 8 – köciotek, 9 – blachy, 10 – czyluście.

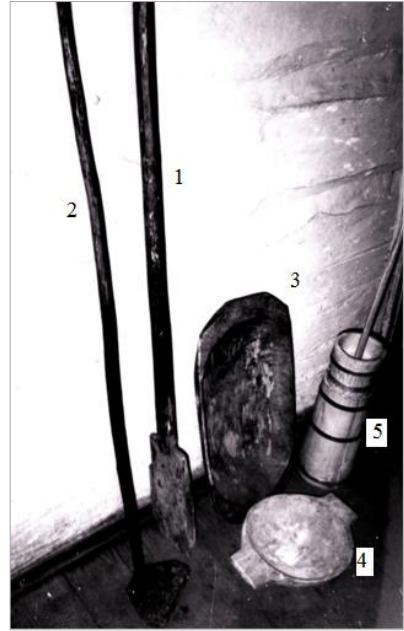
XV. *Hybel do kapusty*.

XVI. *Skopiec*

XVII. *Cepy*: 1 – *dziyrżok*, 2 – *bijok*, 3 – *kapica*, 4 – *związka*, 5 – *piersciyń*, 6 – *gacek*.

XVIII. 1 – *łopata*, 2 – *pociask*, 3 – *niecólki*, 4 – *niecki*, 5 – *maśniczka*.

XIX. *Möntefka*.

XX. *Ópolka*.

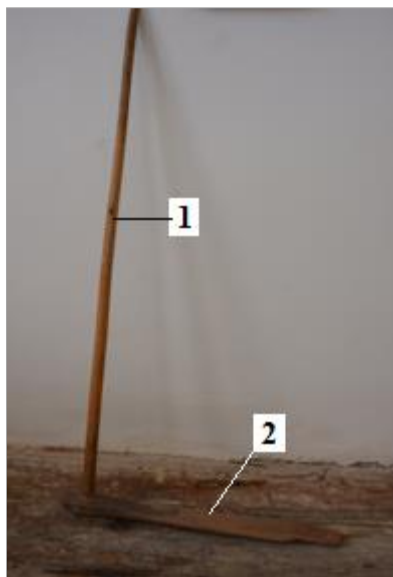
XXI. Prasa do syra.

XXII. Paść na szczury.

XXIII. Sąsiek.

XXIV. Kóndziel: 1 – żyrтка,
2 – pszysiatka.

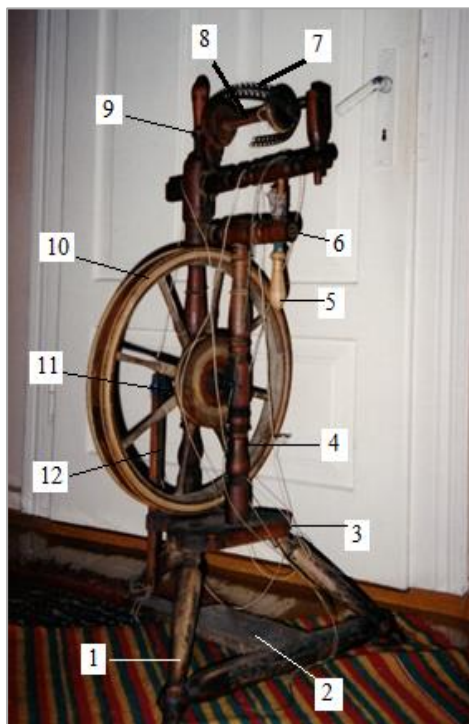
XXV. Maśniczka: 1- palica, 2 – grzybek, 3 – więżchnik, 4 – maśniczka.

XXVI. Wózek, za pomocą którego skręcano powrozy.

XXVII. Kredens.

XXVIII. Kolowrotek: 1 – noga, 2 – podnóżek, 3 – stolec, 4 – słupek, 5 – śróba, 6 – ramię, 7 – widelki, 8 – szpula, 9 – głowa, 10 – koło, 11 – korpka, 12 – ruszok.

XXIX. *Wijoczki.*

XXX. *Szczeć.*

XXXI. *Rajbaczka.*

XXXII. *Sieczkarnia: 1 – postumynt, 2 – skszynka, 3 – wałki trybiaste, 4 – noże.*

XXXIII. *Pieski.*

ROZDZIAŁ IV

Narzędzia i prace polowe

Na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat narzędzia używane w pracy na roli uległy bardzo dużym zmianom. Stare, drewniane urządzenia z biegiem czasu zastępowano żelaznymi, doskonalszymi, zmniejszającymi wysiłek człowieka. W ten sposób *socha* została wyeliminowana przez *plug*, a ten z kolei ustąpił miejsca wieloskibowym pługom doczepianym do ciągników. Rezultaty pracy współczesnego rolnika zwiększane są przez nowoczesne wyspecjalizowane urządzenia. Przed laty gospodarze własnoręcznie wykonywali wszystkie drewniane elementy narzędzi rolniczych, części żelazne dorabiali miejscowi kowale. Postępująca modernizacja rolnictwa oprócz eliminacji starych urządzeń powoduje również zanikanie słownictwa, którym dawniej posługiwano się codziennie. Obecnie tylko nieliczni gospodarze pamiętają dokładne nazwy elementów składowych dawnych narzędzi.

1. Orka

bruzda ‘rowek pozostający po odłożeniu *skiby*’.

dwuskbrowiec ‘pług, którym można wyorać dwie *skiby*’.

kółka płużne <*kółka płużne*> ‘ciągnięta przez konia oś z dwoma kołami i krótkim *dyszlem* (do *kółek* doczepiano *plug*) (ilustracja XXXIV, XXXV).
pluga’.

dunol ‘hak na końcu *dyszlika*’.

dyszlik ‘żelazna listwa przymocowana do *policzki* i zakończona hakiem’.

ośka ‘żelazny drążek, na którym osadzone są koła; oś’.

policzka ‘drewniana belecza nachodząca na *ośkę*’.

półksiężyc <*półksiężyc*> ‘półokrągła, żelazna listwa w przedniej części *kółek*, za pomocą której reguluje się szerokość *skiby*’.

uźwa ‘łańcuszek umieszczony w tylnej części *kółek* zakładany na przód

oracz ‘człowiek, który orze ziemię’.

orać ‘żłobić bruzdy w ziemi za pomocą specjalnego narzędzia – *pluga*’.

podorywka ‘płytkie oranie po żniwach’.

pokładać ‘orać w jesieni’.
rozzrucanie ‘orka od środka’.
skład to samo co *składanie*.
składanie ‘orka do środka’.

oranisko ‘zorane pole’.

plug ‘konne narzędzie rolnicze służące do *orania* ziemi, łączone przy pomocy łańcucha z *kólkami pluźnymi*, do których zaprzęga się konia’ (ilustracja XXXIV); por. także objaśnienie: *plug* ‘narzędzie służące do orania, odwracające skiby ziemi’. Psł. **plugъ* ‘ts.’ stanowi wczesną pożyczkę ze źródła germańskiego. Słowiańskim narzędziem rolnym było pierwotnie *radło* [Karsz. 37].

blacha ‘część pługa, która odkłada ziemię na bok’.

czepigi ‘uchwyty w pługu’.

grządziel <*gżōndziel*> ‘„kadłub” pługa; drewniana belka, do której przymocowana jest *blacha* i *czepigi*’.

grzebień <*gżębiń*> ‘pasek żelaza z odpowiednimi wcięciami umieszczony w przedniej części grządzieli służący do regulowania głębokości orania i połączenia pługa z *kólkami pluźnymi*’.

lemiesz ‘gruba blacha tnąca glebę’; por. także objaśnienie: *lemiesz*, od XV w. (stp. też *lemiesz* / *limiesz* / *lemięż*) ‘ostrze pługa’ (w stp. i w gwarach też w szerszym znaczeniu ‘lemiesz pługa, radła wraz z odkładnicą’, dial. w różnych postaciach *lemiesz* / *lemiąsz* / *lemiąz* / *lēmies* / *jemiesz*. Psł. **lemešb* ‘ostrze radła ryjące, rozłamujące, kruszące ziemię’ [SE Boryś 284].

odkładnica <*ōtkładnica*> to samo co *blacha*.

ślupica ‘żelazna listwa łącząca *blachę*, *grządziel* i *strzałę*’.

strząsło ‘pas żelaza umieszczony przed *lemieszem*’.

poganiać <*poganiać*> ‘zmuszać konia za pomocą odpowiednich zawołań (np. *hejta*, *wišta*) i szarpnięć lejcami do pójścia w wyznaczonym kierunku, do szybszego chodu’.

poganicz <*poganicz*> to samo co *poganiacz*.

pogoniacz <*pogōniacz*> ‘człowiek, który pomaga oraczowi: trzyma lejce, popędza konia’.

poprzeczniak <*popszczniok*> ‘część pola, którą przy końcu orki trzeba zorać w poprzek’.

przepust ‘rowek odprowadzający wodę z pola’

przepustnica to samo co *przepust*.

skiba ‘mały „wał” ziemi odkładany przez *plug*; por. także objaśnienie: *skiba* ogśl. pożyczka (przed IX w.) ze stwniem. *sciba*, por. *schibe* ‘kula, szyba, walec; płaski kawałek, płaska powierzchnia’, nwniem. *Scheibe* – wyraz wywodzący się z germ. pnia **skibō* ‘płyta odcięta z pnia drzewa’ [Karsz. 39].

socha ‘*plug* drewniany’; por. także objaśnienie: *socha*, od XIV w. ‘dawne drewniane narzędzie do orania’, stp. ‘gałąź rozwidlona, słup drewniany rozwidlony, rosochaty’, dial. np. ‘rozwidlony słup żurawia studziennego’, ‘słup w konstrukcji budynku; podpora dachu w stodole’. Psł. **socha* ‘rozwidlone drzewo, rozwidlona gałąź (wtórnie narzędzie do orki)’, ‘rozwidlony słup w związku z różnymi zastosowaniami rozwidłego drzewa, rozwidłonej gałęzi’ [SE Boryś 566].

włóki <*włóki*> ‘urządzenie do transportu *pluga* i *bron* na pole’.

wyjemka ‘pierwsza *skiba* z brzegu pola, ostatnia podczas orania’.

2. Bronowanie

brona ‘konne narzędzie w postaci żelaznej kraty z osadzonymi w niej prętami, służące do rozdrabniania, kruszenia gleby’; por. także objaśnienie: *brona*, od XV w. ‘narzędzie rolnicze do płytkiej uprawy roli, jej wyrównywania’. Psł. **borna* ‘narzędzie do wyrównywania zoranego roli’ (pierwotnie jako takie narzędzie używany był zrabany wierzchołek drzewa bądź pęk gałęzi, chrustu; stosowanie takich prymitywnych bron obserwowano jeszcze w XIX–XX wieku na niektórych terenach słow. zachowujących elementy tradycyjnej kultury’ [SE Boryś 40].

bidła ‘podłużne listwy w *bronach*’.

biegun ‘metalowy pręt w przedniej części drewnianych *bron*, do którego przyczepiano łańcuch od uprzęży’.

poprzeczka ‘poprzeczna listwa w *bronach* drewnianych’.

zęby <*zymby*> ‘kołki w *bronach*, które rozdrabniają glebę’.

bronować <*brónować*> ‘rozdrabniać za pomocą *bron* wcześniej zoraną ziemię’.

bronić <*brónić*> to samo co *bronować*.

razować ‘raz przebronować pole’.

skrudzać ‘*bronować* w poprzek *skib*’.

zawłóczyć <*zawłóczyć*> ‘*bronować* wzdłuż *skib*’.

haka ‘*brona* z długimi, spłaszczonymi na końcach zębami’.

włóki <*włóki*> ‘dwie połączone ze sobą drewniane brony z żelaznymi zębami’.

3. Siew

kosz do siania <*kosz do sionia*> ‘kosz pleciony z wąskich i cienkich pasków drewna’.

kultywator ‘narzędzie konne do rozdrabniania gleby, składające się z żelaznej ramy i pięciu długich, wygiętych w kształt koła listew’.

radło ‘część kultywatora wchodząca w ziemię’.

plachta ‘płótno, z którego siano zboże’.

siejki to samo co *plachta*.

siewca ‘człowiek siejący zboże’.

siewnik ‘konne urządzenie do siania zboża’.

skrocać <*skrócać*> ‘*bronować* po rozrzuconiu ziarna’.

wybruźdzać ‘robić rowek za pomocą pługa wokół obsianego pola’.

4. Uprawa ziemniaków

bandurki ‘ziemniaki’.

bandurczanka ‘łodyga ziemniaków’.

bandurczysko ‘pole po wykopanych ziemniakach’.

byle ‘łodygi ziemniaków’.

dziubać bandurki ‘okopywać ziemniaki i wrywać chwasty’.

grale ‘narzędzie (rodzaj wideł) o kilkunastu zębach zakończonych kulkami, służące do ładowania i przerzucania ziemniaków’.

grzebać bandurki ‘wykopywać w małych ilościach za pomocą motyki przed głównymi wykopkami’.

jarużka ‘rowek robiony przez *znacznik* albo *pług*, do którego wrzucano ziemniaki, gdy je sadzono’.

kopaczka ‘konne urządzenie do wykopywania ziemniaków’.

kopać bandurki ‘wydobywać z ziemi; wykopki’.

macica ‘ziemniak posadzony w ziemi, z którego wyrasta roślina’.

ogarnywać ‘nagarniać ziemię na rzędy za pomocą radeł’.

radło ‘konne narzędzie do spulchniania ziemi między rzędami’; por. także objaśnienie: *radło* od XIV w. (stp. i dial. pñ. też *redło*, z gwarowym rozwojem ra- > re-) ‘prymitywne drewniane narzędzie do orania’, nowsze ‘rodzaj pługa do ob-sypywania roślin, płużek’, dial. też ‘narzędzie do spulchniania ziemi i wrywania perzu; żelazny pazur w takim narzędziu’. Psł. **ordlo* ‘pierwotny prymitywny przyrząd do orania sporządzony z odpowiednio dobranego rozwidlonego drzewa’ [SE Boryś 508].

blacha ‘część radeł nasuwająca ziemię na rzędy’.

radelko ‘część radeł wchodząca w ziemię’.

radlować ‘spulchniać ziemię między rzędami rosnących na polu ziemniaków za pomocą radeł’.

sadzeniarka <*sadzyniarka*> ‘kobieta sadząca ziemniaki’.

znacznik ‘narzędzie robiące w ziemi rowki, do których wrzucano ziemniaki’.

5. Sianokosy

durbok ‘specjalny kamień do ostrzenia kosy’.

fura ‘wóz załadowany sianem’; por. także objaśnienie: *fura*, od XV w. (stp. też *fora*, w XVI w. wyjątkowe *wora*) ‘wóz’ (w XVI w. ‘środek transportu zarówno lądowego, jak i wodnego’), ‘jednorazowy ładunek na wozie’, stp. też ‘wożenie, przewóz, przewiezienie czegoś’, ‘opłata dla furmana’, ‘podróż’, dial. *fura / fora* ‘wóz, zwykle załadowany; ilość czegoś mieszcząca się na wozie’. Zapożyczenie ze śrwniem. *voure*, niem. *Fuhre* ‘jazda; wóz’ [SE Boryś 151].

grabaczka <*grábaczka*> ‘konne narzędzie do grabienia siana’.

grabać <*grobać*> ‘zgarbiać siano grabiami’.

grabać do wała <*grobać do wała*> ‘zgarbiać siano w długi wał’.

grabanka <*grábanka*> ‘pęczek zgarniętego grabiami siana’.

grabie ‘narzędzie do zgarniania siana’; por. także objaśnienie: *grabie*, od XIV w. ‘narzędzie do zgarniania (np. siana, słomy, liści’, w gwarach północnych starsza postać z *-l-*: *grable* ‘ts.’ Psł. dial. pñ. **grabl’ě* ‘grabie’, od psł. **grabiti* ‘zgarbiać’ [SE Boryś 176].

grabisko ‘trzonek grabi’.

walek ‘część grabi, belecza, w której znajdują się kołeczki o długości około 10 cm’.

zęby <*zymby*> ‘drewniane kołeczki osadzone w *walku*’.

klepać kosę <*klepać kose*> ‘uderzać młotkiem po wyszczerbionym, stępionym brzegu (ostrzu) kosy, aby go wyrównać’.

babka ‘niewielkie żelazo, na którym *klepie się kosę*’.

kosa ‘narzędzie do ścinania trawy składające się z lekko wygiętego, zastrzonego pasa blachy i długiego drzewca’ (ilustracja XXXVII).

grabki ‘oblęk z przymocowanymi do niego 2–3 drewnianymi prętami’.

klinek ‘kawalek drewna w kształcie klina usztywniający połączenie *kosy* z *kosiskiem*’.

kosisko <*kosisko*> ‘drażek, na którym osadzona jest *kosa*’.

oblęk <*obłęk*> ‘wygięty pręt przymocowany do górnej części *kosiska*, używany tylko podczas koszenia zboża’.

ostrze ‘ostry brzeg kosy’.

pierścień <*pierściyń*> ‘żelazna obrączka łącząca *kosę* i *kosisko*’.

piętka <*piyntka*> ‘część kosi przymocowana do *kosiska*’.
plachta ‘kawałek płótna rozpięty na *oblęku*’.
płotno <*płotno*> ‘środkowa część kosi (pasa blachy)’.
pręt <*prynt*> ‘tępy brzeg *kosi* (pasa blachy)’.
rączka <*rónczka*> ‘uchwyt przy *kosisku*’.
szpic ‘zaostrzony koniec *kosi*’.

kosiarka <*kosiarka*> ‘konne urządzenie do ścinania trawy’.

bagnet ‘metalowy „zab” znajdujący się obok *kosi*. W kosiarce umieszczano kilkanaście *bagnetów*’.

but <*bót*> ‘metalowy element w kształcie buta znajdujący się u podstawy ramienia, w którym umieszczona jest *kosa*’.

gaci ‘tak się mówi, kiedy trawa jest zbyt gęsta i uniemożliwia poruszanie się *kosi*’.

kosa ‘składająca się z połączonych ze sobą trójkątnych *żyłek* część kosiarki konnej, która ścina trawę’.

stalka ‘wąska, metalowa listwa, do której mocowano *żyłki*’.

targaniec ‘drążek z drewna jesionowego, za pomocą którego poruszana jest *kosa*’.

żyłka ‘element składowy *kosi* – naostrzona, metalowa płytką w kształcie trójkąta’.

kosiarz ‘człowiek, który *kosą* trawę’.

koziółek <*kōziółek*> ‘siano ułożone na specjalnej konstrukcji z drewnianych drążków’.

kóżółka²¹ ‘naczynie z wydrążonego kawałka drewna albo krowiego rogu, w którym *kosiarz* nosił *oselkę*’ (ilustracja XXXVIII).

kupka ‘siano ułożone w kształcie kopca (bez drewnianej konstrukcji w środku)’; por. *koziółek*, *rozeń*’.

ograbywać 1. ‘zgarniać siano do wałów przed załadowaniem go na wóz albo ułożeniem na specjalnych rusztowaniach – *roźniach*’; 2. ‘zgarniać grabiami słabo trzymające się źdźbła z ułożonej kopy siana albo *fury*’.

oselka <*oselka*> ‘specjalny kamień do ostrzenia *kosi*’; por. także objaśnienie: *oselka*, od XVI w. ‘podłużny kamień do ostrzenia’. Psl. **osla* ‘ts.’ [SE Boryś 397].

otawa <*otawa*> ‘siano z drugiego pokosu’.

plachta ‘kwadratowe płótno do noszenia siana, trawy’.

²¹ Wobec kłopotów z zapisem ortograficznym wyjątkowo odstępuję od przyjętej zasady i prezentuję wyraz tylko w zapisie półfonetycznym, por. także *kożiwka* ‘pochevka na *oselkę* do ostrzenia *kosi*’ [Riegier i in. 2002: 80].

przewracać siano <*pszywracać siano*> ‘odwracać skoszoną trawę z jednej strony na drugą, aby szybciej wyschła’.

przewracarka <*pszywracarka*> ‘konne urządzenie do *przewracania siana*’.

rogal ‘konstrukcja z drewnianych żerdek, na którą układa się siano, aby uchronić je przed deszczem’.

rotacyjna <*rotacyjno*> ‘kosiarka doczepiana do ciągnika, składająca się z dwóch obracających się bębnow, do których przymocowano ostrza tnące trawę’.

rozbijać ‘rozgarnywać, rozrzucać świeżo skoszoną trawę, aby szybciej wyschła’.

rozeń <*rożyń*> – ‘1. to samo co *rogal* (ilustracja XXXVI); 2. ‘siano ułożone na *roźniu*’.

siano ‘wysuszona trawa z pierwszego pokosu’.

sianokosy ‘wszystkie prace związane z koszeniem i suszeniem trawy, zwożeniem siana do domu’.

składać siano ‘układać na *roźniach* albo składać w *kupki*’.

widły ‘narzędzie do przerzucania, przenoszenia siana, trawy, obornika’.

stylisko ‘trzonek *widel*’.

ucho ‘pierścień, w którym osadzone jest *stylisko*’.

zęby <*zymby*> ‘żelazne pręty, które wbija się w siano’.

zajda ‘duży płat materiału ze związanym w niej sianem’.

zówka <*zwóska*> ‘zwożenie siana z pola do domu’.

deptać siano ‘ugniatać siano nogami na strychu albo na wozie’.

obierać wóz <*obiyrac wóz*> ‘ściągać z wozu resztki siana po jego rozładowaniu’.

odbierać <*odbiyrac*> ‘odbierać (podczas rozładunku) siano od osoby stojącej na wozie i podającej je za pomocą widel na strych, przekazywać innej, która odpowiednio je ułoży i udepcze’.

upychać siano ‘wciskać siano pod poszycie dachu, aby więcej zmieściło się go na strychu’.

6. Żniwa

hopka ‘wiązanki zboża ułożone (kłosami do góry) w kształcie stożka, nakryte snopkiem, aby deszcz nie zmoczył kłosów’.

jęczmienisko <*jynczymiynisko*> ‘pole po skoszonym jęczmieniu’.

kolanko <*kólanko*> ‘zgrubienie na łodydze zboża’.

kosiarz ‘mężczyzna koszący zboże’.

krzyż ‘snopki ułożone poziomo – kłosami do środka – wokół wbitego w ziemię pala’.

mierzwa <*mierzwa*> ‘zboże zgrabiane na końcu, po zakończeniu prac’.

odbieraczka <*odbiyraczka*> ‘kobieta, która odbierała ścięte zboże i odkładała na bok’.

owsisko <*ófsisko*> ‘pole po skoszonym owsie’.

pokos ‘„wał” zboża, trawy skoszonych za pomocą kosy’.

pomieć ‘pęk zboża przed związaniem’.

powrósto <*powrósto*> ‘rodzaj powrozu skręconego ze słomy, którym wiąże się pęki zboża w snopki’; por. także objaśnienie: *powrósto*, od XVI w., stp. od XV w. *powrosto* / *powrzosto* ‘rodzaj powrozu, sznura skręconego ze słomy, kory wiklinowej itp.’, dial. *powrósto* / *porwósto* / *porwiósto* / *prowósto* / *prowiąsto*. Psł. **poverslo* ‘to, co służy do związywania, rodzaj powroza, zwłaszcza skręconego ze słomy, powrósto’ [SE Boryś 475].

pszeniczysko <*pszyniczysko*> ‘pole po skoszonej pszenicy’.

siec zboże <*siyc zboże*> ‘ścinać kosą’.

siec na pokos <*siyc na pokos*> ‘sposób koszenia zboża niskiego’.

siec na ścianę <*siyc na ścianę*> ‘sposób koszenia zboża wysokiego’.

sieroty <*siyoty*> ‘skoszone, ale niezwiązane (przez nieuwagę) w snopki kłosy zboża’.

sierp <*siyrp*> ‘narzędzie do ścinania zboża składające się z półokrągłego ostrza i krótkiej rękojeści’; od XIV w. (w stp. też *sirp* / *sirzp*) ‘narzędzie do żęcia zboża, trawy’, dial. np. *sierzp* [SE Boryś 547].

snop ‘pęczek zboża związany specjalnie skręconą słomą – *powróstem*’.

dupa ‘dolna część *snopa*’.

klosy ‘część *snopa*, w której znajduje się ziarno’.

snopek ‘mały *snop*’.

sporysz ‘długie, czarne ziarna wyrastające czasem z kłosów żyta’.

stożek ‘snopki zboża ułożone pionowo obok siebie kłosami do góry’.

szczyrbaty kłos <*szczyrbaty kłos*> ‘kłos zawierający tylko co drugie ziarno’.

ściernisko <*ściyrnisko*> to samo co *ściyrnionka*.

ściogło ‘część łodygi owsa, w której znajduje się ziarno’.

ściyrnionka <*ściyrniönka*> ‘pole po skoszonym zbożu’.

śniedź ‘brązowy pyłek na ziarnach pszenicy’.

wieniec <*wiyniec*> ‘ostatni *pokos* w żniwach’.

zrałe zboże ‘nadające się do koszenia; dojrzałe’.

żączorka ‘kobieta, która za pomocą sierpa ścina zboże’.

żać ‘ścinać zboże sierpem’.

żęczorka to samo co *żączorka*.

żmyta ‘pojedyncze źdźbła albo pęczki zboża nieskoszone przez nieuwagę żniwiarza’.

żniwa ‘prace związane z koszeniem i młóceniem zboża’; por. także objaśnienie: *żniwo*, od XV w. ‘żęcie i zbieranie z pola dojrzałego zboża’, ‘czas żęcia i zbierania zboża’, ‘zboże gotowe do zżęcia; plon, zbiór’ [SE Boryś 755].

żytnisko ‘pole po skoszonym życie’.

7. Nawożenie

bobki ‘odchody kóz, owiec’.

gnój <*gnój*> ogólnop. *obornik*.

husiaczka ‘odchody gęsi’.

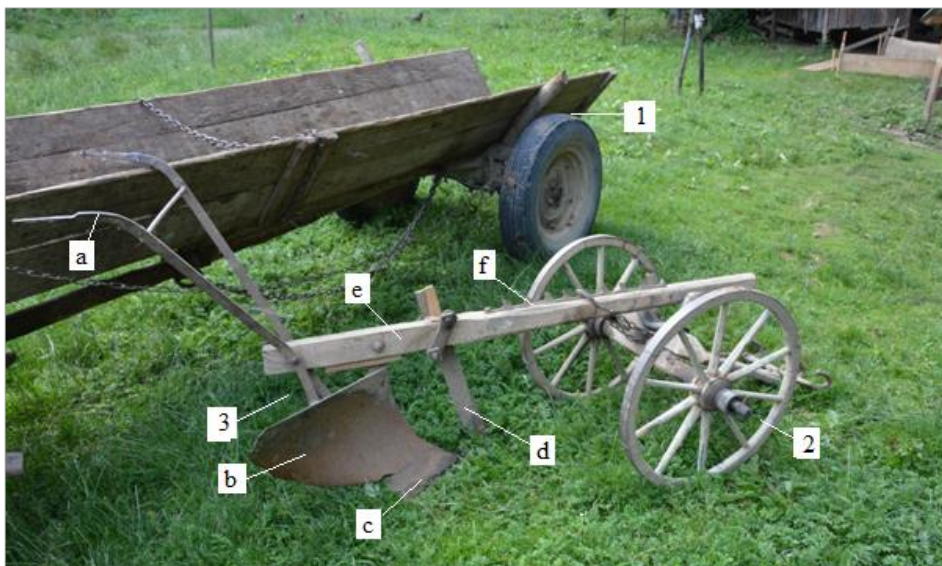
kobylanka <*kóbylanka*> ‘odchody koni’.

krowiaczka <*krówiaczka*> ‘odchody krów’.

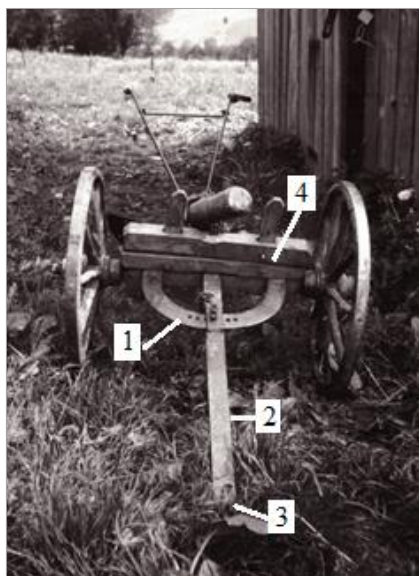
kuriaczka ‘odchody kur’.

strugać gnój <*strugać gnój*> ‘zgarnywać spod krów, koni’.

Ilustracje

XXXIV. 1. Gnójnice. 2. Kółka pluźne. 3. Plug: a – czepigi, b – blacha, c – lemiesz, d – stsząsło, e – gżóndziel, f – gżebiń.

XXXV. Kółka pluźne: 1 – półksiyżyc, 2 – dyszlik, 3 – dunol, 4 – policzka.

XXXVI. Rożni.

XXXVII. Kosa: 1 – kosa, 2 – kosisko, 3 – róniczka, 4 – grabki, 5 – pierścieni, 6 – kliniek, 7 – szpic, 8 – ostsze, 9 – plótno, 10 – prynt, 11 – piynika.

XXXVIII. Kóžólka.

ROZDZIAŁ V

Pokarmy

Podstawowym składnikiem wszelkich potraw były ziemniaki (częściej gotowane, rzadziej pieczone). Mięsa jadano bardzo mało, podawano je głównie z okazji wielkich świąt. Stosunkowo dużo natomiast spożywano mleka i jego przetworów. Kolację często stanowiły gotowane ziemniaki podawane z kwaśnym mlekiem. Dużą rolę w odżywianiu się mieszkańców Jaślik odgrywała kwaszona kapusta, fasola, bób i groch.

bambosy ‘cukierki’.

bandurki ‘ziemniaki’.

baranina ‘mięso z owcy’.

bobalki <*bóbalki*> ‘„wałeczki” z ciasta pozostałego po zrobieniu pierogów, gotowane i podawane razem z pierogami’.

barszcz <*borszcz*> ogólnop. barszcz.

czernina <*czyrnina*> ‘zupa z krwi kaczki albo gęsi’.

ganda ‘zupa z mąki zmieszanej z wodą’.

grochówka <*gróchówka*> ‘zupa z grochu’.

jucha ‘wywar z suszonych owoców, głównie z jabłek’; por. także objaśnienie: *jucha*, od XVI w. ‘krew zwierzęca, posoka’, stp. od XV w. i dial. ‘wywar z mięsa, zupa przyrządzona z krwi zwierzęcej’, ‘wywar z ziół, z owoców’, ‘sok roślinny’, ‘sos’. Psł. **jucha* ‘rodzaj potrawy (polewki, zupy), przyrządzonej z mięsa, z wywaru mięsa, z krwi zwierzęcej’ [SE Boryś 216].

juszka to samo co *jucha*.

jużyna ‘jedzenie zabierane na pole przez pastuchów’.

kapuśniak ‘zupa z kapusty’.

kiszka ‘napchana do jelit gotowana kasza zmieszana z krwią’.

klócić bandurki <*klócić bandurki*> ‘rozgniatać na miazgę’.

kolacja <*kólacja*> ‘posiłek spożywany wieczorem’.

kwaśne mleko <*kwaśne mlyko*> ‘mleko skwaszone’.

lewasz ‘zupa z ziemniaków’.

langosze ‘ziemniaki pieczone w piecu na liściach z kapusty’.

lój <*lój*> ‘tłuszcz wołowy’.

lupa ‘skórka z ziemniaka’.

makucha ‘pozostałość po wyciśnięciu oleju z siemienia lnianego’; por. także objaśnienie: *makuch* ‘wyciśnięte nasiona oleiste, najczęściej zbite w postaci

plaskiego placka (kołacza)', 'pasza dla bydła', por. niem. złożenie *Mohnkuchen* 'makowiec' (*Mohn* 'mak'; *Kuchen* 'ciasto') [Karsz. 86].

maślanka <*maślanka*> 'płyn pozostający ze śmietany po zrobieniu masła'.

mleko nadbrzezgle <*mlyko nadbżezgłe*> 'mleko nie do końca skwaszone'.

mleko zbrzezgle <*mlyko zbżezgłe*> 'mleko, które się skwasiło'.

obiad 'posiłek w południe'.

olej 'tłuszcz roślinny'.

omasta <*òmasta*> 'roztopione masło'.

podwieczorek <*pòdwiyczorek*> 'posiłek przed kolacją'.

przedpołudnynek 'posiłek przed południem'.

puszczone kluski <*puszczane klòski*> 'kawałki ciasta zagniatanego z gotowanych ziemniaków'.

sahar 'cukier'.

siara 'mleko, które daje krowa zaraz po ocieleniu'.

skwarki <*skworki*> 'nieroztopione do końca drobne kawałki słoniny'.

słonina <*słónina*> 'tłuszcz znajdujący się pod skórą świni'.

smalec <*smolec*> 'przetopiona słonina'.

strugać bandurki 'obierać ziemniaki ze skórki'.

studzienina <*studziynina*> 'galareta z nówek wieprzowych'.

ser <*syr*> 'produkt, który powstaje przez podgrzanie skwaszonego mleka'.

serwatka <*syrwotka*> 'płyn pozostający ze skwaszonego mleka po zrobieniu z niego sera'.

ścieranka <*ściryranka*> 'drobne kluski z mlekiem'.

śmietana <*śmiytana*> 'substancja powstająca na powierzchni skwaszonego mleka'.

śniadanie 'posiłek rano'.

war 'gotująca się woda'.

wieprzowina <*wiypszówina*> 'mięso ze świni'.

wołowina <*wólówina*> 'mięso z krowy'.

ziemniaki <*zimnioki*> 'ziemniaki'.

żabi rosół <*żabi rosół*> 'woda z rozpuszczonym w niej masłem'.

żur owsiany <*żur ófsiany*> 'żur, zupa na zakwasie z owsa'.

ROZDZIAŁ VI

Odzież

Dokładne przedstawienie stroju ludowego mieszkańców Jaślik jest już obecnie niemożliwe, gdyż dawno wyszedł on z powszechnego użycia. Jego drobne elementy można znaleźć jedynie wśród pamiątek przechowywanych przez starsze pokolenie. Jeszcze większe problemy stwarza odtworzenie starodawnego stroju mieszczkańskiego. Pewne wyobrażenie o nim można mieć tylko na podstawie krótkiego opisu, który zamieścił w swojej pracy A. Prohaska. Podaje on, iż w 1609 roku jeden z mieszczan jaślickich zastawił u Żyda w Lesku następujące elementy stroju:

dwa pasy złociste robotą węgierską w jednym z ogniw jedenaście, w drugim trzynaście z łańcuszkiem, oba razem wartości 110 talarów węgierskich, dalej siedem pierścieni, pierwszy z szafirem wartości 90 talarów, drugi z rubinem wartości 25 talarów, trzeci ze szmaragdem 20 talarów, reszta razem 29 talarów węgierskich wartości. Zastawił tudzież letnik aksamitny ze złotymi pasamonami we dwoje robionymi wartości 150 talarów węg. Płaszczyk aksamitny czarny z pasamonami we dwoje z przodu sobolowe wartości 40 talarów, terezią brunatną z kołnierzem kunami podszytą, wartości 80 talarów, zupan adamaszkowy czerwony, dupłą podszytą 25 talarów wartujący, delią czerwoną półszkarłatną, kitajką zieloną podszytą 45 talarów wartości, delią falendyszową zieloną podszytą 35 talarów węgierskich. Było takie bogactwo możliwym w czasach, w których nawet wielcy kupcy węgierscy jak Herdudy Ferenez miewali wina na składzie jaślickim [Prohaska 1889: 70].

Przedstawione części ubioru pochodzą z okresu gospodarczej świetności miasteczka (XVI–XVII wiek). W późniejszym czasie zmienił się zakres prac wykonywanych przez jego mieszkańców. Upadł kwitnący wcześniej handel, stopniowo malało znaczenie rzemiosła, a dominującym zajęciem ludności stawała się uprawa roli i hodowla zwierząt. Stroje mieszczkańskie powoli wychodziły z użycia, zastępowały je nowe ubiory ludowe, wytwarzane w dużej mierze przez samych mieszkańców. Dziewczęta prawie zawsze chodziły z odkrytymi głowami i włosami zaplecionymi w jeden lub dwa warkocze, które były spuszczone w dół albo upinane z tyłu na kółko przystrojone zielenią i kwiatami. Panny zdobiły głowy również wieńcami wykonanymi z kocanków ogrodowych, mirtu i rozmarynu. Do wieńca przyczepiały różnokolorowe, wąskie wstążki, które zwisały do połowy pleców. Mężatki upinały włosy na *chomelce* (drewnianej obrączce o średnicy dochodzącej do 14 cm), następnie nakładały na głowę białą chustkę wiązaną nad czołem, a na nią jeszcze jedną, tyle że już kolorową,

wykończoną frędzelkami i wiązaną pod brodą. Natomiast mężczyźni latem nosili słomiane (rzadziej filcowe) kapelusze, a zimą wysokie wełniane baranice. Koszule szyto najczęściej ze specjalnie wybielonego lnianego płótna samodziałowego. Widoczne części damskiej koszuli świątecznej (głównie kołnierz i mankiety) zdobiono starannie haftem z motywami roślinnymi. Koszule męskie szyto z dwóch płatów (przód, tył) łączonych na ramionach za pomocą prostokątnych przyramków. Rękawy poszerzane pod pachą zbierano u dołu w liczne zmarszczki i wszywano w wąski mankiet zapinany na guzik. Koszulę przeważnie wpuszczano w spodnie i przepasywano *trzosem*, czyli szerokim skórzanym pasem zapinanym z przodu na metalową sprzączkę. Z prawej strony tego pasa znajdowała się sznurowana rzemykiem kieszeń, do której chowano pieniądze. Świątecznym dodatkiem do koszuli była kamizelka z granatowego płótna, zapinana na błyszczące metalowe guziki. Ważny element stroju kobiecego stanowił gorset sznurowany tasiemką, zdobiony wzorami roślinnymi wyszywanymi cekinami lub perełkami. Pierwotnie szyto go z brokatu i materiałów jedwabnych koloru jasnyniebieskiego, amarantowego i ciemnoczerwonego. Dodatkowo kobiety zarzucały na ramiona płat lnianego płótna, zdobionego na końcach czarnym albo czerwonym haftem, rzadziej koronką. Górną część wierzchniego ubioru letniego dla większości gospodarzy stanowiła *plótnianka* (wykonywana z cienkiej tkanki lnianej podszywanej płótnem zgrzebnym), którą zapinano na dwie duże haftki. *Plótnianka* nie miała kolorowych ozdób, szyto ją z jednego płata materiału złożonego na pół wzdłuż linii ramion, dołem poszerzano trójkątnymi klinami. Rękawy doszywano nieco poniżej ramion, kołnierz (o wysokości około 2 cm) pikowano dla usztywnienia nićmi. Podczas zimy mężczyźni nosili *gubanie* – okrycia przypominające płaszcze – plecione z białej wełny, sięgające kostek. *Gubanie* nie miały żadnego zapięcia, przepasywano je jedynie szerokim rzemieniem z mosiężną klamrą. Cechą charakterystyczną tego „płaszczka” był duży prostokątny kołnierz. Kobiety natomiast jesienią i zimą ubierały się w watowane kaftany, szyte z granatowego lub czarnego sukna. Częścią wierzchniego stroju kobiecego była również spódnica (biała, czerwona, zielona albo niebieska) najczęściej sięgająca kostek, z dołu podszywana szerokim, mocno krochmalonym pasem materiału, który nadawał jej kształt dzwonu. Mężczyźni na co dzień nosili spodnie szyte ze zgrzebnego płótna, zaś od święta ubierali *cholosznie* z białego albo czarnego sukna wełnianego, mające na przodzie dwa rozcięcia obszywane czerwonym sznurkiem [Lorenc 1978: 26–30]. Przedstawione powyżej elementy stroju ludowego noszone były głównie do czasu, kiedy mieszkańcy Jaślisk mieli utrudniony dostęp do produktów przemysłowych. Od momentu rozpowszechnienia się ubrań szytych w dużych zakładach odzieżowych tradycyjny strój ludowy w krótkim czasie został wyparty przez odzież produkowaną w fabrykach.

1. Ubrania damskie

bluzka ‘górną część ubrania kobiecego’.

chusteczka ‘mała *chustka*’ o trzech rogach’.

chomelka ‘drewniana obrączka służąca kobietom do upinania włosów’.

chustka ‘kawałek kwadratowego materiału, który kobiety noszą na głowie’; por. także objaśnienie: *chusta* od XV w. ‘kwadratowy kawałek tkaniny służący do okrycia’, dial. też ‘kawałek tkaniny o różnym zastosowaniu, np. jako płachta do siania, noszenia trawy; prześcieradło’ [SE Boryś 72].

gorset ‘rodzaj sznurowanej kamizelki’.

kaftan ‘wierzchnie ubranie sięgające poniżej pasa’; por. także objaśnienie: *kaftan*, od XVI w. ‘rodzaj kurtki’, stp. XV w. *kawtan* ‘rodzaj płaszcza’, w XVI w. *kaftan* / *koftan* ‘określenie ogólne różnych rodzajów górnej części ubioru męskiego’. Wędrownie zapożyczenie z tur. *kaftan* ‘rodzaj długiego, wierzchniego okrycia’ [SE Boryś 219].

kaftonik to samo co *kaftan*.

koszula ‘bielizna noszona bezpośrednio na ciele’.

oblamowanie ‘wąski pasek materiału do wykończenia brzegów tkaniny’.

obszywka ‘wykończenie rękawów’.

pled ‘podłużna chustka z frędzlami’.

podomka ‘wierzchnie okrycie – najczęściej bez rękawów – sięgające kolan, noszone przez kobiety po domu’.

spódnica <*spòdnica*> ogólnop. spódnica.

sukienka <*sukiynka*> ogólnop. sukienka; por. także objaśnienie: *suknia* ‘wierzchni strój kobiecy’, stp. od XIV w. ‘wierzchni strój kobiecy lub męski’. Psł. **sukъna* ‘wierzchnia odzież (męska lub kobieca) zrobiona z sukna’ [SE Boryś 586].

szal ‘długa, wąska chustka zarzucana na ramiona’.

wiązać chustkę ‘zakładać na głowę’.

wielka chustka <*wielko chustka*> ‘chustka okrywająca głowę i ramiona’.

zapaska <*zàpaska*> ‘kwadratowy kawałek materiału z tasiemkami, zakładany przez kobiety podczas pracy’.

2. Ubrania męskie

baranica ‘czapka z owczej skóry’.

beretka <*byrytka*> ogólnop. beretka.

cholosznie ‘spodnie noszone w zimie’.

czapka <*czopka*> ogólnop. czapka.

duszka ‘watowane okrycie bez rękawów’.

gubania ‘rodzaj płaszcza noszonego w zimie, plecionego z białej wełny’.

huńka ‘kurtka z wełny’.

kalesony <*kalisóny*> ‘bielizna męska noszona w zimie pod spodniami’.

kaszkietówka <*kaszkiyófka*> ‘czapka z kaszkietem’.

koszula ‘ubranie z rękawami i kołnierzem nakładane na *podkoszulę*’.

cwykle ‘kawałki materiału wszywane dawniej w koszulach pod pachami’.

kożuch ‘wierzchnie okrycie z owczej skóry’.

oberok ‘koszula flanelowa’.

oblekać się <*oblykać sie*> ‘ubierać się’.

pazucha ‘miejsce na piersiach pod ubraniem’.

plótnianka <*plótnianka*> ‘wierzchnia część ubioru noszonego latem, szyta z jednego płata materiału złożonego na pół, poszerzanego dołem trójkątnymi wszywkami. Rękawy doszywano nieco poniżej ramion, kołnierz o wysokości 2 cm pikowano dla usztywnienia niemi’.

podkoszula ‘bielizna noszona bezpośrednio na ciele; rodzaj koszuli na ramiączkach bez kołnierza i rękawów’.

podwłóczka <*podwłóczka*> to samo co *podkoszula*.

portki ‘spodnie noszone na co dzień, lekko zniszczone’; por. także objaśnienie: *portki*, od XVI w. ‘spodnie, szczególnie z grubego, prostego materiału’, dial. ‘spodnie z białego, domowego płótna konopnego’. Zapożyczenie ze wschł., por. strus. *portky / portki* ‘spodnie’ [SE Boryś 464].

rajtki ‘spodnie, których nogawki od dołu do kolan były bardzo wąskie (przylegające do nóg), a powyżej kolan luźne’.

rewerenda <*rywrynda*> ogólnop. sutanna.

rękawiczki <*rynkawiczki*> ogólnop. rękawiczki.

rozblekać się <*różblekać sie*> ‘rozbierać się’.

rozwlekać się <*różwlekać się*> to samo co *rozblekać się*.

rzemień <*żemiń*> ‘wąska, skórzana taśma do przepasywania się’; por. także objaśnienie: *rzemień* ‘pas, pasek z grubej skóry’, stp. około 1500 r. *rzemień* ‘pas skórzany, skóra wyprawiona’. Psł. **remy*, *remene* ‘wyprawiona skóra, pas wyprawionej skóry’ [SE Boryś 532].

sprzączka <*spszónczka*> ‘zapięcie w rzemieniu’.

serdak <*serdok*> ‘kurtka na zimę’.

trzos ‘skórzana taśma do przepasywania się z wszytą kieszonką na pieniądze’; por. także objaśnienie: *trzos* od XV w. (stp. też *czrzos*) ‘pas na pieniądze; woreczek na pieniądze’, dial. ‘skórzany pas podróżny na pieniądze’. Psł. *čersъ* ‘wąska i długa sakiewka obwiązywana wokół pasa; pas’ [SE Boryś 651].

ubranie kościelne <*ubranie kōścielne*> ‘noszone w niedzielę i w święta’.
ubranie poprzydniowe ‘noszone codziennie’.
uszanka ‘czapka z nausznikami’.

3. Buty

bokańcze <*bōkańcze*> ‘wojskowe buty z cholewkami’.
buty buksowe <*bōty buksowe*> ‘wykonane z grubej skóry, farbowane na czarno albo czerwono’.
buty juchtowe ‘wykonane z cienkiej skóry’.
chodźć na bosaka ‘chodzić bez butów’.
człapaki <*człapoki*> ‘stare, zniszczone buty’.
drewniaki <*drywnioki*> ‘buty z drewnianą podeszwą’.
filcaki <*filcoki*> ‘gumowce wyściełane filcem’.
gumaki <*gumoki*> ogólnop. gumowce.
gumiaki <*gumioki*> to samo co *gumaki*.
kalosze ‘gumowe buty do kostek’.
kapce ‘pantofle do chodzenia po domu’.
kerpcie ‘buty z jednolitego kawałka skóry’.
kozaki <*kōzaki*> ‘damskie buty z cholewkami’.
łój <*łój*> ‘tłuszcz do smarowania butów’.
meszty ‘buty poniżej kostki (sznurowane)’.
obuwać buta <*obuwać bōta*> ‘nakładać na nogę’.
półbuty <*pōłbōty*> ‘buty do kostki’.
słomiaki <*słōmioki*> ‘buty z drewnianą podeszwą i słomianym wierzchem’.
ściszblety ‘męskie buty skórzane z wprawionymi gumami po bokach’.
trzewiczki <*tszywiczki*> ‘buty damskie do kostki (sznurowane)’.
trzewiki <*tszywiki*> ‘buty męskie do kostki (sznurowane)’; por. także objaśnienie: *trzewiki*, od XV w. ‘rodzaj buta’ (stp. XV w. i dial. też *trzewic*), dial. także *strzewik* ‘ts.’. Psł. *červikъ ‘skórzany bucik, trzewik’ [SE Boryś 649].

kamasz ‘*nogawica* do kolana nachodząca na *trzewik*’.

wzuwać buta <*wzuwać bōta*> ‘nakładać na nogę’.
wyzuwać buta <*wyzuwać bōta*> ‘ściągać z nogi’.
zzuwać buta to samo co *wyzuwać*.

ROZDZIAŁ VII

Grunty i rośliny

Dominika Kuśnierz-Krupa na podstawie analizy mapy Miega²² i odnoszących się do niej objaśnień stwierdza, że początkowo wokół Jaślik nie było terenów wykorzystywanych pod uprawy rolnicze, mieszkańcy przede wszystkim zajmowali się hodowlą oraz handlem z wykorzystaniem ruchliwego Traktu Węgierskiego [Kuśnierz-Krupa 2013 b: 61]. Upadek handlu oraz rzemiosła zmusił mieszkańców Jaślik do zajmowania się również uprawą roślin. Jednak gleby występujące w okolicach Jaślik nie należą do urodzajnych. Zaliczane są do IV, V i VI klasy bonitacyjnej [Gajewski 1996: 9], gospodarowanie na nich wymaga więc dużego wysiłku. Jak pisze Antoni Prohaska, „w glebie górskiej, jałowej, niewdzięcznej do uprawy [...] lichey owies, sumieszka²³ zaledwie się tu udawały, a wielkiej trzeba było pracy, aby doprowadzić do tego, by i z żyta rola nędzny plon wydała” [Prohaska 1889: 464]. Oprócz owsa i żyta uprawiano także jęczmień, len i ziemniaki, które zajmowały największą powierzchnię gruntów rolnych. Większość pól należących do wsi stanowiły jednak łąki, pastwiska i lasy.

1. Gleby i wielkość pól

Adamowa ziemia <*adamowo ziymia*> ‘znajdująca się pod uprawną glebą’.

czarnoziem <*czarnoziym*> ‘czarna, najurodzajniejsza ziemia’.

grządki <*gżòntki*> ‘niewielkie poletko wydzielone z większego obszaru, na którym uprawia się różne warzywa, przydomowy ogródek warzywny’, por. tak-

²² Mapa Królestwa Galicji i Lodomerii sporządzona w latach 1775–1783 przez Friedricha Miega. Mapa ta jest najstarszym, dopiero niedawno ujawnionym materiałem kartograficznym o charakterze źródłowym. Pochodzi z okresu poprzedzającego działalność porządkową władz austriackich na terenie miast galicyjskich, kiedy zaborca m.in. rozbierał umocnienia obronne wokół miast, zmieniając ich charakter, sylwetkę, sposób zagospodarowania. W Jaślikach również zlikwidowano umocnienia obronne wraz z basteją od strony północno-wschodniej [Kuśnierz-Krupa 2013 a: 71; 2013 b: 61].

²³ Sumieszka to inaczej siew mieszany, który polegał na równoczesnym obsiewie tego samego pola dwoma lub kilkoma rodzajami nasion dla wspólnego użytkowania mieszanego plonu, np. chlebowa mieszanina 1/3 żyta z 2/3 pszenicy. Siew mieszany stosowano również dla pozyskania zielonej paszy dla zwierząt (często była to mieszanka np. owsa i wyki) albo do ochrony głównej uprawy, siano wówczas drugą roślinę, np. konopie o nieprzyjemnym zapachu dla odpędzania szkodników – <http://www.gutenberg.czyz.org/word,71391> [dostęp 17.07.2014].

że objaśnienie: *grzęda* od XV w. ‘pas ziemi uprawnej w ogrodzie lub na polu odgraniczony rowkami, grządka’, ‘wydłużona, wypukła o niedużej wysokości forma rzeźby skorupy ziemskiej’; ogśł.: *greda* ‘grządka’. Pśl. **gręda* ‘podłużne wzniesienie terenu’; pas ziemi uprawnej ograniczony rowkami (bruzdami), grządka [SE Boryś 186].

lepica <*lypica*> ‘nieurodzajna ziemia, która się lepi’.

miedza ‘wąski, niezaorany pas ziemi między dwiema działkami’.

mlaka ‘miejsce podmokłe’.

moczary <*móczary*> to samo co *mlaka*.

nowizna ‘pole obsiane po raz pierwszy’.

odłóg <*odłók*> ‘ziemia nieuprawiana przez kilka lat’.

pamola ‘będące schronieniem dla ryb korzenie drzew zanurzone w wodzie, gałęzie naniesione przez rzekę’.

paryja ‘wąwóz o stromych zboczach gęsto porośniętych krzewami’.

plazina ogólnop. polana.

przygatki ‘wbijane na brzegu rzeki słupy, pomiędzy które sypano ziemię i kamienie, aby woda nie podmywała pola’.

pustatynia ‘pole, na którym źle się rodzi’.

ryń ‘ziemia kamienista’.

tłok ‘pole nieobsiane, aby odpoczęło’.

ugór <*ugór*> ‘pole nieuprawiane’.

wyr ‘zagłębienie w korycie rzeki; głębia’.

ziemia grochowata <*ziymia grochowato*> ‘ziemia sypka, urodzajna’.

Układ pól uprawnych należących do Jaślick stanowi typowy dla Podkarpacia system „niwowy” (grunty ułożone są równoleżnikowo w poprzek wzgórz i dolin, a prostopadle do zboczy), dający każdemu gospodarzowi różne pod względem wartości użytkowej części działek. Pierwotnie rozciągały się one na długości kilku kilometrów i szerokości kilkudziesięciu metrów. Parcele te na skutek podziałów majątkowych uległy w późniejszym okresie rozbiciu na mniejsze części. Niektóre z nich liczą obecnie ledwie 5–10 arów [Lorenc 1978]. Nazwy wielkości pól funkcjonujące w języku jaśliczan przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Określenia wielkości pól

Pola małe	Pola duże
pręt < <i>prynt</i> > (‘długi, wąski pas ziemi’)	brak odpowiednika
stajanko < <i>stajänko</i> >	stajanie
zagonek < <i>zagònek</i> >	zagon < <i>zagòn</i> >
półćwiartek	ćwierć
brak odpowiednika	połać
brak odpowiednika	fałat
brak odpowiednika	poprzeczyna < <i>poprzyczyna</i> > ‘działka w kształcie kwadratu, rzadziej prostokąta’

2. Mikrotoponimy

Ogół gruntów należących do jednego gospodarza składa się nawet z trzydziestu większych lub mniejszych poletek rozrzuconych wokół wsi. Ich dokładną lokalizację umożliwiają liczne nazwy terenowe (mikrotoponimy). Do mikrotoponimów zalicza się nazwy małych obiektów, jak np. pól i ich części, łąk, bagien, lasów, dróg, przysiółków, części wsi, małych strumieni, wzgórz i innych nierówności terenu [EWoJP 192; Rzetelska-Feleszko 2001: 411], które funkcjonują tylko w obrębie jednej miejscowości. Mikrotoponimy są dla małej społeczności wiejskiej ważnym elementem porozumiewania się, ułatwiają jej członkom orientację i poruszanie się w przestrzeni danej miejscowości i jej najbliższego otoczenia. Wśród najważniejszych funkcji nazwy terenowej wymienić należy identyfikację i lokalizowanie kluczowych dla danego obszaru obiektów, ich wyróżnianie spośród innych takich samych lub podobnych [por. Kornaszewski 1986: 6]. Jest to możliwe dzięki utrwalonej w nazwie informacji, która motywuje genetycznie jej znaczenie. Informacją tą może być lokalizacja desygnatu względem innych obiektów, charakterystyka obiektu polegająca na doszukiwaniu się podobieństw do podstaw onomazjologicznych pod względem kształtu, struktury, barwy, głębokości, wysokości, a także związki obiektu z określoną fauną i florą, z przejawami działalności człowieka, z przynależnością obiektu, ze skojarzeniem desygnatu z innym ważnym obiektem [Kurek 2003: 85]. O tym, że dany obiekt został nazwany tak, a nie inaczej, decydował przede wszystkim nazywający, który w trakcie nominacji świadomie uwydatniał cechę według niego najważniejszą, a pomniejszał albo całkowicie pomijał inne [por. Tokarski 2001: 345; Kurek 2003: 85]. A oto mikrotoponimy funkcjonujące w języku mieszkańców Jaślik:

Amerykańskie nazwa pól, 'pole, którego właściciel wyemigrował do Ameryki'.

Babski Wyr nazwa zagłębienia w korycie rzeki, 'niewielkie zagłębienie w rzece, w którym woda sięgała pasa; miejsce, gdzie kąpały się kobiety i dzieci'.

Berezednie nazwa trzęsawiska, bagna na zboczach góry Kamień.

Bielcza nazwa lasu, 'las leżący u źródeł potoku Bielcza'.

Buczniki nazwa pól, lasu, 'tereny porośnięte buczyną'.

Chłopski Wyr nazwa zagłębienia w korycie rzeki, 'bardzo duże (kilkumetrowe) zagłębienie w rzece; miejsce, w którym kąpali się mężczyźni'.

Dzielnice <*dziylnice*> nazwa pola, 'działki, które otrzymali gospodarze na skutek podziału gruntów'.

Gabrowa Łąka <*gabrowo łąka*> nazwa łąki, 'łąka należąca do gospodarza o przydomku Gaber'.

Kamienna Górka <*kaminno górka*>, nazwa niewielkiej góry, por. kamienny 'będący kamieniem, wytworzony z kamienia, złożony z kamienia' [SWJP Dun. 356].

Klepacz nazwa przysiółka, por. klepać 1. ‘bijąc młotem rozplaszczając (zwykle metal); kuć. 2. ‘ostrzyć kosę uderzając młotkiem w jej ostrze oparte na małym kowadelku’ [SWJP Dun. 381].

Koło Cmentarza <*koło cmyntoża*> nazwa pola, ‘pola leżące w sąsiedztwie cmentarza’.

Koło Edzia nazwa pola, ‘pola leżące koło domu, w którym mieszkał Edzio.

Koło Krzyża nazwa pola, ‘grunty znajdujące się w sąsiedztwie stojącego w polu krzyża’.

Koło Nacki nazwa pola, ‘pola leżące koło domu, w którym mieszkała osoba o przeczku Nacka’.

Koło Ratusza nazwa części wsi, por. ratusz „,dawniej: budynek, zwykle położony w centrum miasta (stanowiący widomy znak siły), zbudowany zazwyczaj w kształcie czworoboku z charakterystyczną wieżą górującą nad miastem oraz reprezentacyjną, bogato zdobioną salą obrad na piętrze; mieszczący m.in. sąd, więzienie, straż miejską, będący siedzibą władz administracyjnych” [SWJP Dun. 932].

Kopcowy Brzezek <*kopcowy bżyżek*> nazwa pagórka, fragment drogi, ‘miejsce, którego właścicielem był kiedyś Kopcza’.

Kopiec Szwedzki nazwa kopca, ‘miejsce, w którym według przekazów ustnych zostali pochowani rycerze polegli w wojnie szwedzkiej (przypuszczalnie tak potocznie określało się walki z siedmiogrodzkimi wojskami Rakoczego) [Grzesik, Traczyk 1992: 56].

Krakosz nazwa pola, motywacja nieznana.

Na Brzegu nazwa pola, por. brzeg ‘miejsce rozgraniczające obszar wodny i obszar lądowy; pas ładu rozgraniczający te dwa obszary’ [SWJP Dun. 79].

Na Darze nazwa przysiółka, por. dar ‘to, co zostało podarowane z jakiejś wyjątkowej okazji lub ze szczególną intencją, zazwyczaj coś o dużej wartości (materialnej lub uczuciowej)’ [SWJPDun. 156].

Na Dolinie <*na dólnie*> nazwa pól, ‘grunty leżące powyżej doliny potoku Bielcza’.

Na Dół Miastem <*na dół miastym*> nazwa drogi, ‘odcinek drogi wychodzącej z rynku i biegnącej w dół wzniesienia, na którym położone są Jaśliska’.

Na Górcie <*na górcie*> nazwa cypla, ‘niewielki cypel (w kształcie trójkąta) przy rozwidleniu się drogi (dawnej ulicy Wolańskiej)’.

Na Kamarce <*na kamorce*> nazwa łąki, ‘łąki na górze Kamarka’.

Na Kamieńcach <*na kamińcach*> nazwa pola, ‘kamieniste grunty nad rzeką’.

Na Kmitówce <*na kmitófcie*> nazwa pola, ‘pola należące kiedyś do kmieci’, por. kmieć ‘w okresie kolonizacji: chłop mający własne gospodarstwo na prawie czynszowym; w czasach nowożytnych: zamożny gospodarz, chłop, wieśniak’ [SJP Szym. I 941].

Na Kopalni <*na kópalni*> nazwa pola, ‘miejsce, w którym kiedyś wykonano odwierty w poszukiwaniu złóż ropy naftowej i gazu’.

Na Księżym <*na ksiyżym*> nazwa pola, ‘pola należące kiedyś do księdza’.

Na Lamańcach nazwa pola, ‘nazwa pól – dawniej teren porośnięty przez drzewa, które wylał wiatr’.

Na Łazie nazwa pól, por. łązy ‘pastwiska na zrębkach, miejsce wypalone z zarośli na pole’ [SGP Karł. III 68]; ‘miejsce wykarczowane, wypalone z zarośli, przygotowane pod uprawę’ [SE Sławski V 57].

Na Łonie <*na łonie*> nazwa pól, części lasu, motywacja nieznana.

Na Oblazie <*na oblazie*> nazwa pól, por. oblazy ‘droga górską w skale, wymijająca żleby; ścieżki po urwiskach rzeki; ubocza prawie prostopadłe’” [SGP Karł. III 361].

Na Ogrodzie <*na ogrodzie*> nazwa pól, por. ogród ‘teren, na którym uprawia się warzywa, kwiaty, drzewa owocowe, często ogrodzony’ [SWJPDun. 675].

Na Pańkówce <*na pańkófce*> nazwa przysiółka, motywacja nieznana.

Na Pańskiej Górze <*na pańskiej górze*> nazwa góry, pola, ‘pola należące dawniej do dworu’.

Na Półwiertkach nazwa pól, ‘teren, na którym przeważały grunty o powierzchni pól ćwierci²⁴’.

Na Przydatkach nazwa pola, ‘teren, na którym wydzielono niewielkie, kilkumiarowe działki „mogące się do czegoś przydać”’.

Na Ruskich Łąkach nazwa łąki, ‘łąki należące dawniej do Łemków’.

Na Rynku nazwa części wsi, por. rynek ‘od średniowiecza: centralny plac miejski, zwykle w formie prostokąta zamkniętego kamienicami najbogatszych mieszczan, często z ratuszem pośrodku, stanowiący główny ośrodek życia społecznego, gospodarczego’ [SWJP Dun. 988].

Na Wopie nazwa pól, ‘pola leżące obok placówki Wojsk Ochrony Pogranicza (WOP)’.

Nad Sinym Wyrem nazwa kamieniołomu na górze Kamień, ‘kamieniołom znajdujący się nad dużym zagłębieniem wypełnionym wodą’.

Nade Wsią <*nade wsióm*> nazwa pola, ‘pola leżące na niewielkim wzniesieniu opodal wsi’.

Okrągła Wyspa <*ókróngło wyspa*> nazwa kamieniołomu na górze Kamień; por. znaczenie słowa wyspa ‘obszar odróżniający się pod jakimś względem z otoczenia’ [WSJP].

Organistówka <*órganistófká*> nazwa pola, placu z zabudowaniami, ‘pola, budynki należące kiedyś do organisty’.

²⁴ Por. ćwierć – rosyjska miara powierzchni licząca 73 ary [http://polskiedzieje.pl/tablice-historyczne/miary-w-dawnej-polsce.html [dostęp: 26.07.2014].

Pasterniki <*pastyrniki*> nazwa pola, ‘miejsce, gdzie dawniej wypasano bydło’, por. pasternik ‘pastwisko, pastewnik, mały kawałek pastwiska przy wsi, ugór, miejsce paszy’ [SGP Karł. IV 50].

Patryja nazwa pola, ‘grunty, obok których znajdowała się wojskowa wieża obserwacyjna’; por. także patryja ‘żerdki wbijane na szczytach gór w celach mierniczych; znak triangulacyjny, wieża triangulacyjna’ [SGP Karł. IV 58].

Plac Cygański nazwa pola, ‘grunty, na których swoje domy mieli Cyganie’.

Pod Dąbkiem <*pod dombkiem*> nazwa pola, ‘pole, na którym rósł niewielki dąb’.

Pod Doliną nazwa pól, ‘pola leżące w dolinie potoku Bielcza’.

Pod Dzielcem nazwa pól, pola leżące u podnóża góry, od apelatywu dział ‘góra, wzgórze; pochyłość góry zwykle nad potokiem, gdzie gazdowie miewają grunta i owce pasą; góra, nazwa góry; pola położone na grzbietach pagórków nazywają działami, gdyż zwykle rozdzielają się tam wsie, idą granice’ [SGP Karł. I 424]; ‘grzbiet górski rozdzielający np. wsie czy pola’ [SJP Szym. I 495].

Pod Kamieniem <*pod kaminiym*> nazwa lasu, ‘tereny znajdujące się u podnóża góry Kamień’.

Pod Kamarką <*pod kamorkom*> nazwa pól, ‘pola u podnóża góry Kamarka’.

Pod Laskami <*pod loskami*> nazwa pól, ‘grunty leżące poniżej ternu porośniętego *loskami* (leszczyną)’.

Pod Miastem <*pod miastym*> nazwa przysiółka, ‘część wsi leżąca w dolinie potoku Bielcza’.

Pod Studnią <*pod studniom*> nazwa pola, ‘pole, obok którego znajdowała się studnia’.

Podwierszpole <*podwiyrzpole*> nazwa pola, ‘pole znajdujące się poniżej wierzchołka góry Kamarka’.

Psia Ulica <*psio ulica*> nazwa ulicy, ‘ulica, przy której gospodarze mieli dużo psów’.

Rydarskie nazwa pola, ‘pola należące kiedyś do gospodarza o przezwisku Rydarek’.

Sidorowa Góra <*sidorowo góra*> nazwa góry, pól na niej się znajdujących, ‘pola, których właścicielem był Sidor’.

Skworcowa Studzienka <*skwórcowo studziynka*> nazwa studzienki w polu, ‘studzienka znajdująca się na polu gospodarza o przezwisku Skworec’²⁵.

Sobolec <*sóbolec*> nazwa pola, lasu, ‘miejsce, gdzie dawniej żyły sobole’.

Sołtystwo nazwa pól, przysiółka, ‘grunty należące kiedyś do sołtysa; znajdujące się obok posiadłości sołtysa’.

²⁵ Dawniej gospodarze na polach uprawnych wykopywali studzienki, z których podczas pracy czerpali wodę do picia. W upalne lata większość studzienek wysychała, a te, w których utrzymała się woda, często nazywano. Jedną z takich studzienek była właśnie *Skworcowa Studzienka*.

Stara Jama <*stara jama*> nazwa najstarszego kamieniołomu na górze Kamień; por. znaczenie słowa jama ‘spore zagłębienie w ziemi, wykopane przez człowieka lub utworzone wskutek obsunięcia się terenu (rozpadlina)’ [SWJP Dun. 338].

Stasikowa Łąka <*stasikowo łonka*> nazwa łąki, ‘łąka, której właścicielem był kiedyś Stasik’.

Walowa Górka <*walowo górka*> nazwa pola, niewielkiego wzniesienia, ‘grunty należące kiedyś do Wala’.

Za Kościołem <*za kościołem*> nazwa części wsi, ‘parcele znajdujące się za kościołem’.

Za Murami nazwa pola, przysiółka, ‘miejsca znajdujące się za dawnymi murami obronnymi’.

Za Wodą <*za wodóm*> nazwa pola, ‘grunty znajdujące się za rzeką (potokiem Bielcza)’.

Zaguminki nazwa pola, ‘grunty położone za dawnymi gumnami’.

Zakonnickie <*zakónnickie*> nazwa pola, ‘pola należące do Zgromadzenia Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego’.

Żabski Wyr nazwa zagłębienia w korycie rzeki, ‘niewielkie zagłębienie w rzece; miejsce, gdzie mogli kąpać się dzieci’.

Motywacje nazwotwórcze wymienionych w pracy mikrotoponimów bardzo często zawierają informacje o charakterze topograficznym obiektu (np. *Na Górze, Na Dolinie, Na Brzegu*), o położeniu obiektu względem innego (np. *Koło Krzyża, Na Kamarce, Pod Kamarką, Koło Cmentarza, Za Kościołem, Pod Dąbkim, Za Wodą*), wskazujące na właścicieli pól, łąk czy lasów, czyli tak zwane motywacje posesyjne (dzierżawcze) (np. *Stasikowa Łąka, Pańska Góra, Sidorowa Góra, Radzieckie, Walowa Górka, Zakonnickie*). Rzadsze są motywacje dotyczące jakości podłoża, gleby (*Na Kamięczach*), występowania na danym terenie roślinności (np. *Buczniaki*), zwierząt (np. *Sobolec*), sposobu użytkowania gruntu (np. *Pasterniki*). Niewiele jest też motywacji związanych z jakimiś szczególnymi okolicznościami (np. *Amerykańskie*) albo o charakterze pamiątkowym (np. *Kopiec Szwedzki*). Mikrotoponimy występujące w języku jaśliczan za Renatą Grzegorzyczkową można podzielić na dwie grupy: a) nazwy należące do językowego obrazu świata współczesnej polszczyzny, b) nazwy należące do językowego obrazu świata minionych epok [Grzegorzyczkowa 1999: 44]. Do grupy pierwszej należeć będą nazwy, jak *Przydatki, Na Darze, Na Wopie*. Drugą grupę tworzą m.in. nazwy związane z mieszkańcami sąsiadujących z Jaśliskami wiosek łemkowskich, np. *Lipowiec, Czeremcha*. Mimo że miejscowości te zostały wysiedlone po drugiej wojnie światowej, to nadal używane są nazwy miejsc nawiązujące do ich właścicieli, np. *Kopczowy Brzeżek, Walowa Górka, Stasikowa Łąka*. Do drugiej grupy można również

zaliczyć nazwy, w których zakodowane są informacje o miejskim (w przeszłości) charakterze Jaślik, jak *Za Murami*, *Pod Miastem*, *Na Dół Miastem*, *Koło Ratusza*. Te mikrotoponimy warto jeszcze uzupełnić o urbanonimy, które wymieniane są już tylko w opracowaniach dotyczących historii Jaślik, ale nie występują w języku mieszkańców wsi. Należą do nich nazwy ulic: *Rozpatrz*, *Basztowa*, *Lwowska* (*Wolańska*, *Sanocka*), *Krakowska* (*Dalejowska*), *Węgierska* i trzech bram: *Krakowskiej*, *Węgierskiej*, *Lwowskiej*. Warto jeszcze dodać, że do najstarszych nazw należą *Łamańce* i *Łazy* wymieniane w dokumentach już z 1594 roku [por. Bata 2014: 247–248].

3. Nazwy roślin

Rośliny w środowisku wiejskim są nieodłącznym elementem otaczającej człowieka rzeczywistości. W ich nazwach znajduje odzwierciedlenie potoczny (nieco naiwny) obraz świata, uwarunkowany kulturowo, religijnie, społecznie, geograficznie [Pelcowa 2001a: 99]. Obraz ten uwzględnia obiektywnie określone cechy rzeczywistości oraz kulturowe uwarunkowania rządzące myśleniem i ocenami człowieka [Tokarski 2001: 347]. Semantyczne aspekty słownictwa zależą, jak pisze Halina Pelcowa, zarówno od czynników zewnętrznych, uwarunkowanych realiami świata, jak i od czynników wewnętrznych, psychicznych, kulturowych. Świat roślin jest uzależniony od potrzeb człowieka i jego życia w zgodzie z naturą, stąd też właściwościami najbardziej pożądanymi są cechy użytkowe roślin, najłatwiej dostrzeganymi zaś – cechy zewnętrzne odbijające nie tylko kształt czy kolor, ale także cykliczność rozwoju rośliny, np. okres kwitnienia, zbioru nasion itp., powiązana z następstwem pór roku [Pelcowa 2001a: 101]. Nazwy roślin odzwierciedlają podstawowe składniki językowego obrazu świata społeczności wiejskiej: 1) antropocentryczny punkt widzenia rzeczywistości, 2) dosłowne postrzeganie świata, 3) przywiązanie do religii katolickiej, 4) dwubiegunowe wartościowanie rzeczywistości pozajęzykowej (np. dobry // zły, prawda // fałsz), 5) wiarę w magiczną moc słowa i magiczną moc rytualnych przedmiotów [Kurek 2003: 75]. Nazwy roślin w przeciwieństwie do nazw np. używanych dawniej narzędzi i urządzeń rolniczych różnią się tym, że ich desygnaty nie zaginęły. Mimo to gwarowe określenia roślin, drzew, krzewów i tak wychodzą stopniowo z użycia, często są one zastępowane przez ich ogólnopolskie odpowiedniki. Przyczyniły się do tego przemiany społeczno-gospodarcze, o których pisałem wcześniej. Ponadto młodszymi pokoleniami mogły być przekazywane już tylko najstarsi członkowie danej społeczności, ale mało jest współcześnie „naturalnych” sytuacji, w których nazwy te mogłyby być przekazywane, np. podczas pracy w polu.

3.1. Rośliny uprawne, kwiaty, zioła

- amerykany** – ziemniaki o czerwonej skórcie.
burak <*burak*> ogólnop. burak.
barabondze <*barabondze*> – podbiał pospolity (*Tussilago farfara*).
cebula <*cybula*> ogólnop. cebula.
chrzan <*kszon*> – chrzan pospolity (*Armoracia rusticana*)
czarcie źebro <*czorcie źebro*> – ostrożeń warzywny (*Cirsium oleraceum*).
dziewicze ziele <*dziewicze ziele*> – pięciornik gęsi (*Potentilla anserina*).
dzika gruszka <*dziko gruszka*> – głóg (*Crataegus L.*).
dzika pokrzywa <*dziko pokrzywa*> – jasnota biała (*Lamium album*).
dziki dziurawiec – bagno (*Ledum palustre*).
dziki tatarak – szczaw tępolistny (*Rumex obtusifolius*).
dziurawiec – dziurawiec zwyczajny (*Hypericum perforatum*).
dzwonka <*dzwonka*> – dziurawiec zwyczajny (*Hypericum perforatum*).
fartuszki – przywrotnik pospolity (*Alchemilla vulgaris*).
kaczy pysk – rdest ptasi (*Polygonum aviculare*).
kapuśnica – szczaw polny (*Rumex acetosella*).
karmelki – firletka poszarpana (*Lychnis flos-cuculi*).
karpiel – brukiew (*Brassica napus L.*).
kocie mleko <*kocie mlyko*> – wilczomlecz migdałolistny (*Euphorbia amygdaloides*).
komunica – gęsto występujące na łące koniczyna biała (*Trifolium repens*) i koniczyna łąkowa (*Trifolium pratense*).
konicz <*konicz*> – zasiana na polu koniczyna czerwona (*Trifolium pratense L.*).
konopka – zawilec gajowy (*Anemone nemorosa*).
kopytnik – kopytnik pospolity (*Asarum europaeum*).
kurza dupa <*kuźo dupa*> – pierwiosnka wyniosła (*Primula elatior*) oraz pierwiosnka lekarska (*Primula officinalis*).
kusztylef – żywokost lekarski (*Symphytum officinale*).
lampki – orlik pospolity (*Aquilegia vulgaris*).
lebioda <*lybioda*> – komosa biała (*Chenopodium album*).
łopuchy – duże liście lepieźnika białego (*Petasites albus*).
lubin – lubin trwały (*Lupulus polyphylus*).
macierzanka <*macierzanka*> – macierzanka zwyczajna (*Thymus pulegioides*).
maj // **maje** – mniszek pospolity (*Taraxacum officinale*).
marchwianka <*marchwiönka*> – podagrycznik pospolity (*Aegopodium podagraria*).
Maryśki – nasturcja (*Tropaeolum maius L.*).

mlecz – mniszek pospolity (*Taraxacum officinale*).
oset – ostrożeń lancetowaty (*Cirsium vulgare*).
pierwiosnek <*piyrwiosnek*> – pierwiosnek (*Primula L.*)
piołunek – gorczyca biała (*Sinapis alba*).
pończoszki Matki Boskiej <*póńczoszki matki boski*> – bodziszek (*Geranium sp.*).
powój <*powój*> – powój polny (*Convolvus arvensis*).
psi ogon – żmijowiec zwyczajny (*Echium vulgare*).
rozchodnik <*róschodnik*> – rozchodnik ostry (*Sedum acre L.*).
rzep – łopian pajęczynowaty (*Arctium tomentosum*).
sprzączka <*spszónczka*> – skrzyp polny (*Equisetum arvense*).
śmierdziuch – aksamitka (*Tagetes L.*).
trzewiczki Matki Boskiej <*tszywiczki matki boski*> – tojad (*Aconitum sp.*).
twardostój <*twardostój*> – cykoria podróżnik (*Cichorium intybus*).
Wacki – wełnianka szerokolistna (*Eriophorum latifolium*).
zajęcyna <*zajęcyna*> – żarnowiec miotlasty (*Sarothamnus scoparius*).
żabie oczka – niezapominajki (*Myscotis sp.*).

3.2. Krzewy

borówka <*bórófka*> – borówka brusznica (*Vaccinium vitis-idaea*).
chebz – dziki bez czarny (*Sambucus nigra*), także lilak pospolity (*Syringa vulgaris L.*).
czernica <*czyrnica*> – owoce jeżyny, także krzew.
czernicznik <*czyrnicznik*> – miejsce w lesie, w którym rosną *czernice*.
dzika róża <*dziko róża*> – róża dzika (*Rosa canina*).
glóg <*glók*> – glóg jednoszyjkowy (*Crataegus monogyna*).
kośki – owoce róży dzikiej.
laski <*loski*> – leszczyna pospolita (*Corylus avellana*).
łozina <*łózina*> – różne gatunki wierzby (z długimi prętami) rosnącej nad rzeką, najczęściej wierzba trójpręcikowa (*Salix trianda*) oraz wierzba purpurowa (*Salix purpurea*).
ostrężyna <*ostrzyżyna*> – jeżyna (*Rubus L.*).
tarki <*torki*> – owoce śliwy tarniny.
tarnie <*tornie*> – śliwa tarnina (*Prunus spinosa*), także krzewy z kolcami innych gatunków gęsto rosnące na jakimś terenie.
wilcze łyko – wawrzynek wilcze łyko (*Daphne mezereum*).
żywopłot – ligustr pospolite (*Ligustrum vulgare*).

3.3. Drzewa

bukówka <*bukóŕka*> – bukówka, gatunek jabłoni (drzewo i owoc) uprawiany jedynie w południowo-wschodniej Polsce, na innych terenach prawie nieznan²⁶.

chrustawki <*chrustofki*> – stara odmiana śliwy lubaszki (*Prunus insititia* Juss.) rodzącej bardzo małe owalne lub prawie kuliste ciemnognatowe owoce z niebieskim nalotem²⁷.

dziczka ‘dzikie drzewo owocowe’.

jarzębina <*jażymbina*> – jarząb pospolity (*Sorbus aucuparia*).

jesion <*jasion*> – jesion wyniosły (*Fraxinus excelsior*).

judka <*jótka*> – jodła pospolita (*Abies alba* Mill.) – drzewo młode.

kocierba <*kociyrba*> – czeremcha zwyczajna (*Prunus padus*).

młodnik ‘młody las’.

olcha – olcha czarna (*Alnus glutinosa*).

osika – topola osika (*Populus trem ula* L.).

psiura ‘małe, niesmaczne jabłko’.

reneta <*ryneta*> – reneta (gatunek jabłoni).

samosiejka ‘młode drzewo, które nie zostało posadzone przez człowieka – „samo się zasiało”’.

smrek – świerk pospolity (*Picea abies*).

szczep ‘drzewo owocowe wyhodowane metodą szczepienia’.

suszek ‘uschnięte drzewo w lesie’.

świerk <*świyrk*> to samo co *smrek*.

trześnia – czereśnia dzika (*Cerasus avium*).

węgierka <*wyngierka*> – węgierka zwykła (*Prunus domestica*).

wierzba <*wiyrba*> – wierzba biała (*Salix alba* L.), także inne gatunki wierzby.

złota reneta <*złoto ryneta*> – odmiana renety.

3.4. Grzyby

baranie rogi – gałęziak strojny (*Ramaria formosa*).

biały <*bioły*> – borowik szlachetny (*Boletus edulis*).

gołąbek <*gólómbek*> – gołąbek jadalny (*Russula vesca*).

kania – czubajka kania (*Macrolepiota procera*).

kozak – koźlarz babka (*Leccinum scabrum*).

kozak czerwony <*kozak czyrwóny*> – koźlarz pomarańczowożółty (*Leccinum testaceo scabrum*).

kudłówka <*kudłóŕka*> – kolczak obłączasty (*Hydnum repandum* L.)

²⁶ Zob. <http://www.bolestraszyce.com/stare-odmiany-jaboni> [dostęp: 24.07.2014].

²⁷ Zob. <http://stareodmiany.pl/sliwy/126-lubaszka> [dostęp: 24.07.2014].

kurka – pieprznik jadalny (*Cantharellus cibarius*).
liszówka <*liszówka*> – to samo co *kurka*.
maślak <*maślak*> – maślak zwyczajny (*Suillus luteus*).
muchomor – różne gatunki muchomora, muchomor czerwony (*Amanita muscaria*).
podciecz – borowik ceglastopory (*Boletus luridiformis* Rostk.).
podpinka – opieńka miodowa (*Armillaria mellea*).
prawdziwek – borowik szlachetny (*Boletus edulis*).
siniak <*siniok*> – podgrzybek brunatny (*Xerocomus badius*).
sośniak <*sośniok*> to samo co *maślak*.
sośniówka <*sośniówka*> to samo co *maślak*.
szapka ‘kapelusz grzyba’.
szapka to samo co *szapka*.
świńskie uszy – lejkowiec dęty (*Craterellus cornucopioides* L.).
trujak <*trujok*> – grzyb niejadalny, trujący.

Ludowe zabiegi nominacyjne często koncentrują się wokół cech zewnętrznych, jak i walorów użytkowych roślin [por. Pelcowa 2001a: 99]. Tworząc nazwę rośliny, użytkownicy gwar zwracają uwagę przede wszystkim na te cechy, które są widoczne najbardziej, np. kształt, kolor, albo takie atrybuty przedmiotu, jak ostrość, lepkość, czepliwość, smak, a także właściwości lecznicze. Halina Kurek, analizując ludowe nazwy roślin występujących na Podkarpaciu, klasyfikuje je według 30 kryteriów, do których m.in. należą miejsce występowania, czas występowania (kwitnienia, wysiewu lub sadzenia), cechy kwiatu (barwa, kształt, zapach, jakość smak), właściwości liści (barwa, kształt, sposób oddziaływania na człowieka, jakość liści, smak liści) [por. Kurek 2003: 58–68]. W gwarowym nazewnictwie duże znaczenie mają konotacje symboliczne i odniesienia religijne, obyczajowe, w tym m.in. dawna wiara w cudowną moc niektórych ziół [Pelcowa 2001a: 100]. Nierzadko decydują one o kształcie semantycznym nazwy, odzwierciedlając niejako sposób kategoryzacji rzeczywistości pozajęzykowej przez społeczność wiejską [Marczewska 2001: 85]. W zgromadzonym materiale nazwy desygnatów uwzględniają wiele różnych cech, jak np. zapach (*śmierdziuch* ‘roślina, której kwiaty mają nieprzyjemny zapach’), kształt kwiatu (*kurza dupa* ‘roślina, której kwiaty kształtem przypominają „kurzą dupę”’, *lampki* ‘roślina, której kwiaty kształtem przypominają lampki’), *żabie oczka* ‘roślina, której kwiaty kształtem przypominają oczy żaby’, *trzewiczki Matki Boski* ‘roślina, której kwiaty przypominają kształtem małe trzewiki’), kształt rośliny (*psi ogon* ‘roślina przypominająca kształtem ogon psa’), kształt łodygi (*sprzączka* ‘roślina, której łodyga kształtem przypomina sprzączkę’), jakość liści (*dziurawiec* ‘roślina, która ma dziury w liściach’), kształt liści (*fartuszki* ‘roślina, której liście kształtem przypominają fartuchy’), okres kwitnienia (*maj* ‘roślina,

która kwitnie w maju’), smak owoców (*kocierba* ‘drzewo, którego owoce mają cierpki smak’ [por. Brückner 1974: 242], *kapuśnica* ‘roślina, która ma kwaśny smak jak kwaszona kapusta’), kształt desygnatu (*baranie rogi* ‘grzyb przypominający kształtem rogi barana’, *świńskie uszy* ‘grzyb przypominający kształtem ucho świni’), barwę desygnatu (*siniak* ‘grzyb jadalny, który sinieje po dotknięciu’, *biały* ‘grzyb jadalny, który po wysuszeniu ma kolor biały’, *rydz* ‘grzyb jadalny koloru rudego’, *liszówka* ‘grzyb jadalny koloru rudego’), właściwości owocu (*bukówka* ‘jabłoń, której owoce są twarde jak bukowe drewno’, *czernica* ‘roślina, która rodzi czarne owoce’), właściwości łodygi (*twardostój* ‘roślina, która „twardo stoi”, trudno ją wyrwać z korzeniami’).

ROZDZIAŁ VIII

Środki transportu i komunikacja

Podstawowym środkiem transportu w zimie były sanie, a latem taką funkcję pełnił wóz. Początkowo wszystkie wozy miały koła z drewnianymi obręczami, które później zastąpiono żelaznymi *rafami*, a te z kolei w latach powojennych zostały wyparte przez koła z gumowymi oponami. Jeden wóz przystosowany był do przewożenia zarówno ludzi, jak i różnych towarów (ziemniaków, zboża, siana). W latach osiemdziesiątych na gospodarstwach zaczęto używać ciągników wytwarzanych metodą chałupniczą, tzw. *capków*. Konstrukcje te jeszcze pod koniec lat dziewięćdziesiątych z powodzeniem zastępowały konie w różnych pracach polowych – *capki* obecnie wyszły już z użycia. W poniższym rozdziale zgromadzono słownictwo nazywające drogi, części wozu i sań, poszczególne elementy uprzęży, pojazdy mechaniczne.

1. Drogi

asfaltówka <*asfaltówka*> ‘droga asfaltowa’.

bruk ‘droga wykładana kamieniami’.

cesarska droga <*cysarsko dróga*> ‘bita droga o bardzo dobrej jakości’.

drogi rozstajne ‘skrzyżowanie dróg’.

drogowskaz ‘tablica wskazująca kierunki na skrzyżowaniu dróg’.

dylewanka ‘droga na podmokłym terenie zbudowana z ziemi i belek (*dyli*) ułożonych obok siebie’.

fosa ‘rów wykopany obok drogi, aby ściekała do niego woda’.

kładka ‘długie belki przerzucone przez rzekę’.

koleiny <*kólyiny*> ‘odciśnięte na drodze ślady kół’.

ława to samo co *kładka*.

most ‘betonowy albo drewniany przejazd przez rzekę’.

ścieżka <*ściyszka*> ‘wąska dróżka wydeptana przez pola’.

trakt ‘szeroka, niebrukowana droga łącząca miasta’.

wygon ‘droga, którą dawniej pędzono bydło na pole’.

wygonek to samo co *wygon*.

2. Wóz, pojazdy kołowe niemotorowe

2.1. Typy wozów

biedka <*biytka*> ‘wóz na dwóch kółkach’.

bryczka ‘powóz konny służący do przewożenia ludzi’.

resory <*rysory*> ‘łagodzące wstrząsy sprężyste listwy w bryczce’.

drabiniak <*drabiniok*> ‘wóz mający drabiny jako boki, służący głównie do zwożenia siana i zboża’.

drabniak <*drabniok*> to samo co *drabiniak*.

forszpan ‘wóz wysłany urzędowo z polecenia sołtysa’.

fura ‘wóz konny załadowany sianem’.

furman ‘człowiek powożący końmi’; por. także objaśnienie: *furman*, od XIV w., dial. *furmanek* ‘hak na końcu dyszla’, ze śrwniem. *vuorman* ‘woźnica / nwniem. *Fuhrmann* ‘ts.’ [Karsz. 58].

furmanka ‘wóz konny’.

gnojnice <*gnójnice*> ‘wóz do przewożenia obornika, składający się z trzech desek: jednej znajdującej się na spodzie wozu i dwóch bocznych’ (ilustracja XXXIV).

gumowy wóz <*gumowy wóz*> ‘wóz mający koła z oponami’.

paka ‘wóz do przewożenia ziemniaków i buraków, rodzaj podłużnej skrzyni z desek’.

platforma ‘wóz z położonymi poziomo drabinami do przewożenia siana i słomy’.

podwoda to samo co *forszpan*.

pokoszki ‘wóz, którego boki pleciono z łożyny’.

waszątek to samo co *pokoszki*.

wóz drabiniasty <*wóz drabiniasty*> to samo co *drabiniak*.

żelaźniak <*żyłaźniok*> ‘wóz, którego koła mają żelazne obręcze’.

2.2. Części wozu*

blotnik ‘blacha w bryczce umieszczona nad kołem’.

burtować ‘usztyniać, wzmacniać konstrukcję wozu (*paki, gnojnic*) przez przewiązanie go na środku łańcuchem’; por. także objaśnienie: *burta* ‘boczna ściana lub górna krawędź łodzi; bok krawędzi kanału, nasypu, grobli’. Z niem. *Bord* ‘boczna ściana łodzi, statku’ [Karsz. 129].

zokręta <*zokrynta*> ‘zerdź służąca do napinania, naprężania łańcucha podczas *burtowania* wozu’.

* Zob. ilustracje XXXIX, XLII, XLV, XLVI.

cebanty ‘żelazne klamry łączące *oś*, *łoże* i *policę*’ (ilustracje XLV, XLVI).

drabina ‘bok wozu składający się z dwóch żerdzi połączonych cienkimi prętami. Wóz z takimi drabinami służył do przewożenia siana i słomy’.

listwy ‘wąskie deseczki umieszczone na końcach *drabiny*’.

szczeble ‘drażki w *drabinach*’.

dyszel ‘długi drąg przymocowany do przedniej części wozu, umożliwiający kierowanie nim’; od XV w., zapożyczenie z niem. *Deichsel* [Karsz. 52] (ilustracje XLII, XLVI).

konik <*kónik*> ‘niewielka płytką żelaza przymocowana na końcu *dyszla*’ (ilustracja XXXIX).

gnojnica <*gnójnica*> ‘boczna deska w wozie, który służył do wywożenia obornika’.

spodek ‘deska będąca dolną częścią wozu’.

hamowanie na gładko ‘przez dopieranie drążka do koła wozu’.

hamowanie na ostro ‘hamowanie wozu przez unieruchomienie tylnego koła za pomocą łańcucha przywiązanego jednym końcem do koła a drugim do *swory*, por. *swora*’.

hamowanie na ślajsa to samo co *hamowanie na gładko*.

kier ‘półokrągła, żelazna listwa (jedna z dwóch) przymocowana jednym końcem do przedniej części *śnic*, przechodząca nad *policą*, drugim przytwierdzona do tylnej części *śnic*’. *Kiery* podczas skręcania wozu utrzymywały w poziomie *obartel* (ilustracja XLVI).

kłonica <*kłónica*> ‘drażek podtrzymujący boczną deskę wozu’ (ilustracja XLVI); por. także objaśnienie: *kłonica*, od XV w. ‘jeden z czterech drążków umieszczonych w osiach wozu, przytrzymujących drabiny’, dial. *kłonica*, *kłomnica* ‘ts.’ Psł. dial. **kolnica* ‘odłupany, odszczepiony kawał, kloc, szczapa’ [SE Boryś 238].

koło w znaczeniu ogólnopolskim (ilustracja XLVII).

bachro ‘drewniana, lekko wygięta część koła’.

buksz ‘żelazna tuleja umieszczona w *głowie* koła’.

głowa ‘część koła nachodząca na *oś* wozu’.

kapsla ‘nakładka nachodząca na koniec osi, aby koło z niej nie spadało’.

krysak ‘żelazny pierścień umieszczony bliżej krawędzi *głowy*’.

raczek ‘gwóźdź umieszczony na końcu osi zabezpieczający koło przed odpadnięciem’.

rafa ‘żelazne okucie koła’.

ryfa ‘żelazny pierścień umieszczony w *głowie* koła bliżej *szprych*’.

szprycha ‘krótki drążek w kole, którego jeden koniec przymocowany jest do *bachry*, drugi do *głowy*’; por. także objaśnienie: *szprycha* ‘pręt przechodzący od piasty do obręczy koła wozu, roweru’, daw. *špica*. Z niem. *Speiche* ‘szprycha’ [Karsz. 196].

żabka to samo co *raczek*.

literki ‘*drabiny* z drewna bukowego używane do wywozu drewna z lasu’ (ilustracja XLVIII).

luśnia ‘drewniany drążek wsparty jednym końcem na końcu osi wozu, drugim podtrzymujący *drabinę*’.

lewce ‘żelazne okucie części luśni wspierającej się na osi’.

witka ‘pierścień łączący *drabinę* i *luśnię*’.

łoże ‘drewniana belka nachodząca na *oś*’ (ilustracje XLV, XLVI).

obartel ‘belka nachodząca na *police*’ (ilustracja XLVI).

orczyk ‘drążek zawieszony poprzecznie w przedniej części wozu, do którego przypina się łańcuszki od uprzęży’ (ilustracja XLIII); por. także objaśnienie: *orczyk*, od XV w. ‘poziomo zawieszony drążek przy wozie lub pługu, na który zakłada się postronki uprzęży’. Zapożyczenie ze śrwniem. *ortschît* ‘orczyk’, dziś niem. *Ortscheit* ‘orczyk’ [SE Boryś 395].

ślafa ‘żelazne okucie na środku *orczyka*’.

ślafki ‘żelazne okucia po bokach *orczyka*’.

oś ‘część wozu, na którą nakłada się koła’ (ilustracja XLV).

szynkiel ‘koniec *osi* wystający poza koło’.

pawąz ‘długi drąg do przyciskania siana, zboża na wozie’.

poddyma ‘przymocowany poprzecznie drążek na końcach *śnic*’ (ilustracja XLVI).

polica <*põlica*> ‘poprzeczna belka nad *śnicami*, spięta za pomocą *cebantów* z *osią* i *łożem*’ (ilustracja XLVI).

roztoki <*rõstoki*> ‘rozwidłony drążek umocowany w tylnej części wozu, umożliwiający połączenie *tyłagi przedniej* i *tylnej*’ (ilustracja XLV).

siedzisko <*siydzisko*> ‘miejsce, na którym siedzi woźnica’.

spodlorka <*spõdlorka*> to samo co *spodek*.

suka ‘przyrząd do hamowania wozu; rodzaj niedużego koryta wykonanego ze zużytej opony samochodowej albo z zespalanych metalowych elementów. *Sukę* łańcuchem przyczepiano do wozu. Koło tylne najjeżdżając na nią zostaje unieruchomione, co powoduje wolniejszą jazdę’ (ilustracja XLIV).

swora ‘drążek łączący przednią i tylną część wozu’ (ilustracja XLVI).

sworzeń <*swożyń*> ‘boleć przechodzący przez *obartel* i część *policy*. Takie połączenie elementów umożliwia skręcanie wozu’ (ilustracja XLVI).

sztelwaga <*sztylwoga*> ‘żelazny hak przymocowany do dyszla, na którym zawieszona jest *orczyk* (ilustracja XLVI).

śnice ‘drewniana, rozwidlona część wozu, w której osadzony jest *dyszel*’ (ilustracja XLVI).

trarynek ‘żelazna, jednolita obręcz w wozie z drewnianymi osiami, łącząca *łoże* i *police*’.

tylaga przednia <*tylaga przednio*> ‘przednia część wozu’ (ilustracja XLVI).

tylaga tylna <*tylaga tylna*> ‘tylna część wozu’ (ilustracja XLV).

waga <*woga*> ‘połączone ze sobą trzy *orczyki* (jeden duży i dwa małe) umożliwiające ciągnięcie wozu przez parę koni’ (ilustracja XLII).

wozak ‘człowiek zwożący drewno z lasu’.

zotylek ‘krótkie deski umieszczone pionowo w tylnej i przedniej części wozu (*paki*); połączone z *gnojnicami* tworzyły podłużną skrzynię’.

3. Sanie

3.1. Rodzaje sań

długie sanie ‘sanie używane głównie do wywożenia obornika’.

gnapy ‘sanie składające się z dwóch części’.

kulig ‘przejażdżka saniami’.

pierzne sanie <*piżne*> ‘sanie krótkie’.

sanna ‘śnieg dobry do jazdy’.

3.2. Części sań*

nasady ‘belki poziomo ułożone na *sztramach*’.

podlata ‘okucie *smyków*’.

próg <*prók*> ‘poprzecznie położona belka w przedniej części sań, do której przymocowuje się *dyszel*’.

rak ‘żelazna listwa wzmacniająca konstrukcję sań, przymocowana jednym końcem do *nasady*, drugim do *sztramy*’.

smyki ‘drewniane, podgięte z przodu części sań, które suną po śniegu’.

sztramy ‘drążki pionowo osadzone w *smykach*’.

* Zob. ilustracje XL, XLI.

4. Uprząż

bicz ‘sprężysty kij z przywiązany na końcu rzemykiem do poganiania konia’.

biczysko ‘kij *bicza*’.

chomato <*chòmònto*> ‘część uprzęży owalnego kształtu nakładana na szyję konia’ (ilustracja XXXIX); por. także objaśnienie: *choma*to, od XV w. ‘część uprzęży wkładana na szyję koniowi pociągowemu’, w XVI w. ‘chomato lub cała uprzęż’, daw. też *choma*t ‘chomato’, dial. *choma*to / *choma*t także ‘cała uprzęż konia’, ‘okucie przytwierdzające trzósło (krój) do grządzieli pługa’. Psł.

**choma*t’ ‘jarzmo dla konia pociągowego, chomato’ [SE Boryś 65] (ilustracja XXXIX).

antawka ‘żelazny pierścień przy *choma*cie’.

kiszka ‘część *choma*ta wypchana słomą’.

klystra ‘drewniany element *choma*ta’.

dera ‘koc, którym przykrywa się konia’.

jarzmo ‘rodzaj drewnianej ramy zakładanej wołom na karki’; por. także objaśnienie: *jarzmo*, od XIV w. (stp. też *jerzmo* / *jirzmo*) ‘drewniana uprzęż dla bydła roboczego’. Psł. **ar*’mo / **ar*’m’ ‘drewniana uprzęż na woły, jarzmo’ [SE Boryś 205].

kantar ‘część uprzęży końskiej, którą wykonuje się ze skórzanych pasków; uzda do zaczepiania *lej*ców i *wę*dzidła’ (ilustracja XXXIX).

naczólko <*naczólko*> ‘pasek na czole konia’.

podbródek <*pó*dbródek> ‘pasek pod brodą konia’.

lejce ‘długie rzemienie, za pomocą których woźnica kieruje koniem’; por. także objaśnienie: *lejce* ‘część uprzęży, rzemień przywiązany do uzdy, służący do kierowania koniem, cugle, wodze’, not. od XV w., stp. *lec*, *lijec*, *lice*; por. złożenie ze śrwniem. *leit-seil* ‘lina, na której prowadzi się psa-przewodnika, smycz’ [Karsz. 81] (ilustracja XXXIX).

krzyżulec ‘skrzyżowana między dwoma końmi część *lej*ców’.

munsztuk ‘żelazne pręty wkładane „twardemu” koniowi do pyska, aby łatwiej było nim kierować’; por. także objaśnienie: *munsztuk* ‘kielec wkładane koniowi do pyska dla kierowania nim’, daw. też *munsztuk*, z niem. złożenia *Mundstü*ck ‘ts.’ (*Mund* ‘usta’; *Stü*ck ‘kawalek, sztuka’ [Karsz. 173].

naszelnik <*näs*zelnik> ‘skórzany pas, który zakłada się koniowi na szyję i do-czepia do dyszła’ (ilustracja XXXIX).

okulary <*okulory*> ‘klapy osłaniające oczy konia’.

pasy ‘skórzane taśmy, za pomocą których koń ciągnie wóz’.

piersiówka <*piyrsióſka*> ‘naszelnik na stałe przymocowany do *chomąta*’.
podkład ‘rodzaj poduszki, którą nakłada się na szyję konia pod *chomąto*, aby zapobiegała otarciu skóry zwierzęcia przez tę część uprzęży’.

podusznik to samo co *naczólko*.

rychlina ‘szeroki, skórzany pas na grzbiecie konia’.

obladro ‘zakończenie *rychlin* leżące na bokach konia’.

szorty ‘uprząż, na którą składa się kilka elementów (*napiersnik, nakarcznik podogoniec, podpinka, postronek*)’.

nakarcznik ‘skórzana taśma leżąca na karku zwierzęcia’.

napiersnik ‘pas, który przechodzi koniowi przez piersi’.

podogoniec ‘wstęga ze skóry biegnąca od piersi konia aż do ogona’.

podpinka ‘wąski pas przechodzący pod brzuchem zwierzęcia’.

postronki ‘sznury, za pomocą których koń ciągnie wóz’.

śleje ‘pas idący koniowi przez pierś’.

wędzidło <*wyndzidło*> ‘stalowy pręt wkładany koniowi do pyska połączony z *lejcami*; por. także objaśnienie: *wędzidło*, od XIV w. ‘część uzdy, munsztuk’, stp. też ‘wodze, rzemień do kierowania zwierzęciem’, ‘rzemień używany do krępowania’. Psł. dial. **ǫdidlo* ‘metalowy pręt wkładany do pyska konia’ [SE Boryś 686].

wyprząganie <*wypszóſnganie*> ‘odczepianie konia od wozu’.

zaprząganie <*zapszóſnganie*> ‘doczepianie konia do wozu’.

5. Pojazdy mechaniczne

buldog ‘popularny w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku niewielki ciągnik konstruowany metodą chałupniczą, służący do przewożenia różnych towarów i wykonywania lekkich prac polowych. Do budowy *buldogów* często wykorzystywano silniki ES Andoria, uruchamiane za pomocą *korby*.

capek to samo co *buldog*.

es ‘*buldog* z silnikiem ES Andoria’.

papaj to samo co *buldog*.

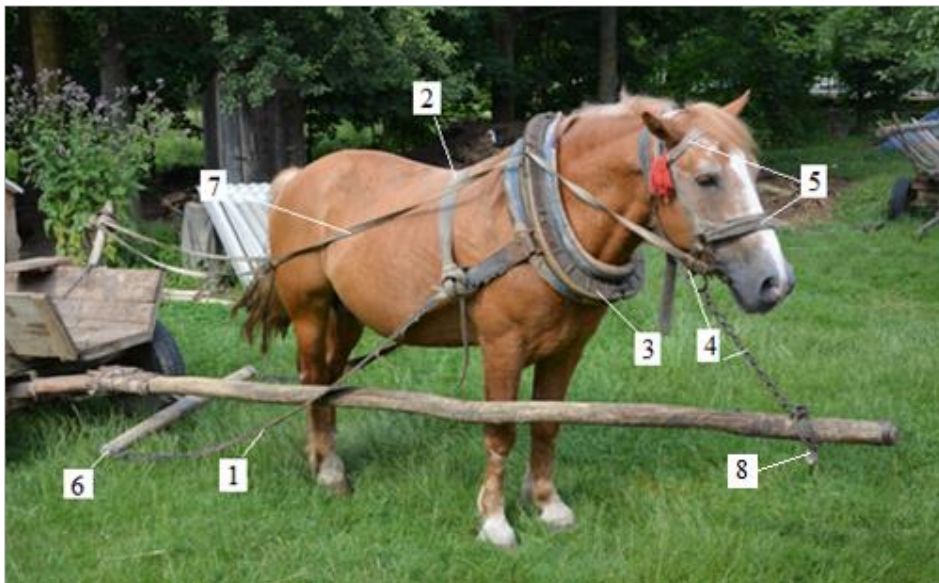
papajec to samo co *buldog*.

sześdziesiątka <*sześdziesióntka*> ‘ciągnik rolniczy Ursus C-360’.

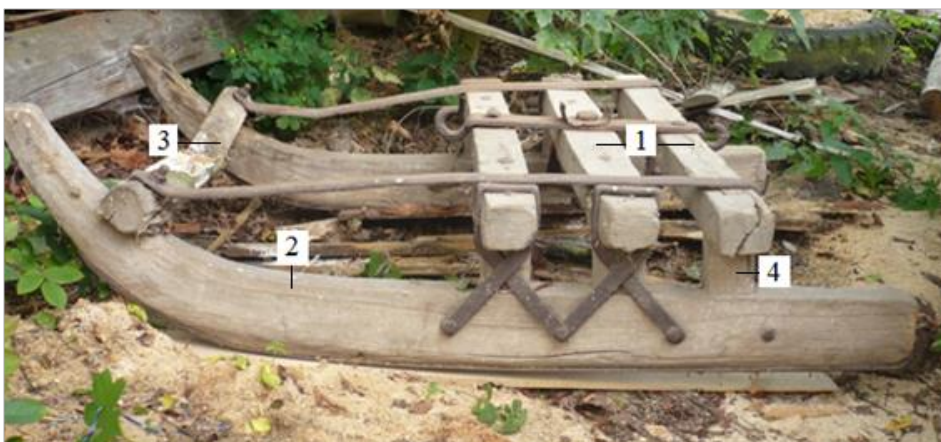
trójkołowiec <*trójkołowiec*> ‘pojazd z trzema kołami służący głównie do przewożenia różnych towarów o niewielkiej wadze. *Trójkołowce* budowano głównie na bazie motocykli WSK’.

trzydziestka ‘ciągnik rolniczy Ursus C-330’.

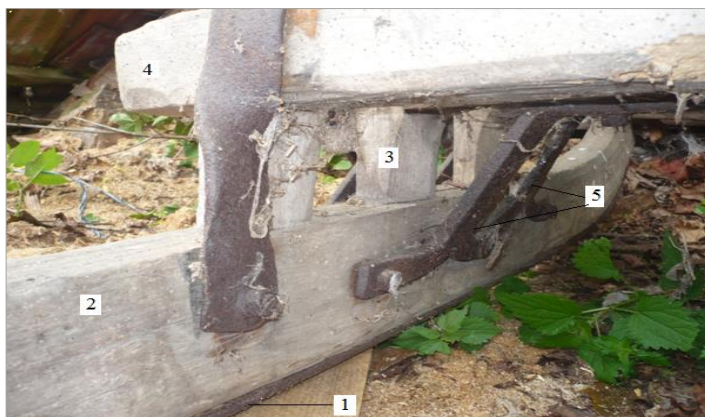
Ilustracje

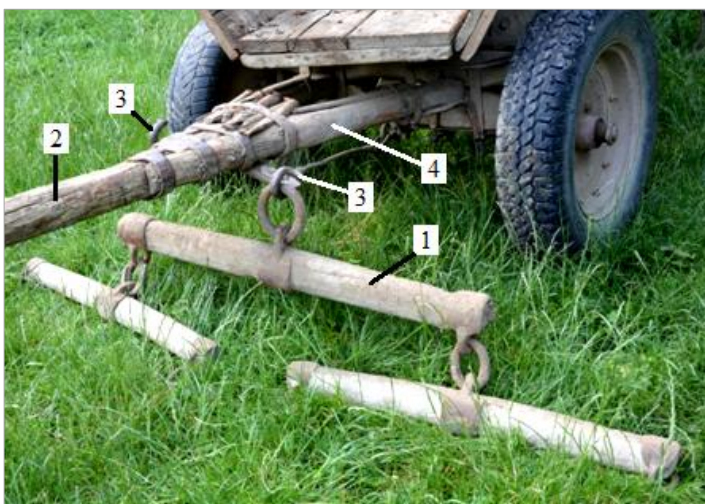
XXXIX. Koń w zaprzęgu: 1 – pas, 2 – rychlina, 3 – chòmònto, 4 – nòszelnik, 5 – kantar, 6 – orczyk, 7 – lejce, 8 – kònik.

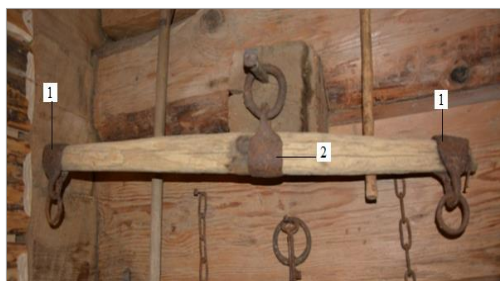
XL. Sanie: 1 – nasady, 2 – smyk, 3 – pròk, 4 – sztrama.

XXI. Sanie: 1 – podłata, 2 – smyk, 3 – sztrama, 4 – nasad, 5 – rak.

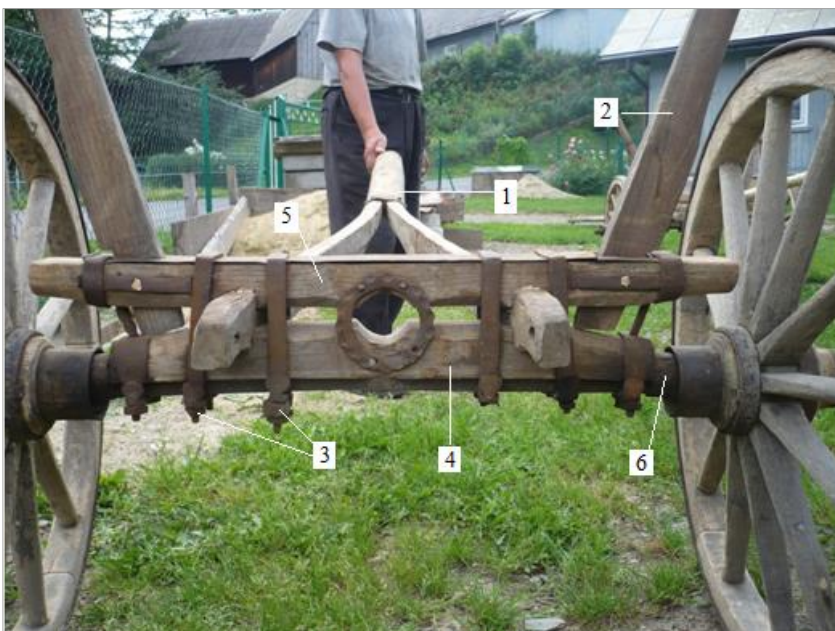
XLII. Przednia część wozu: 1 – woga, 2 – dyszel, 3 – sztylwoga, 4 – śnice.

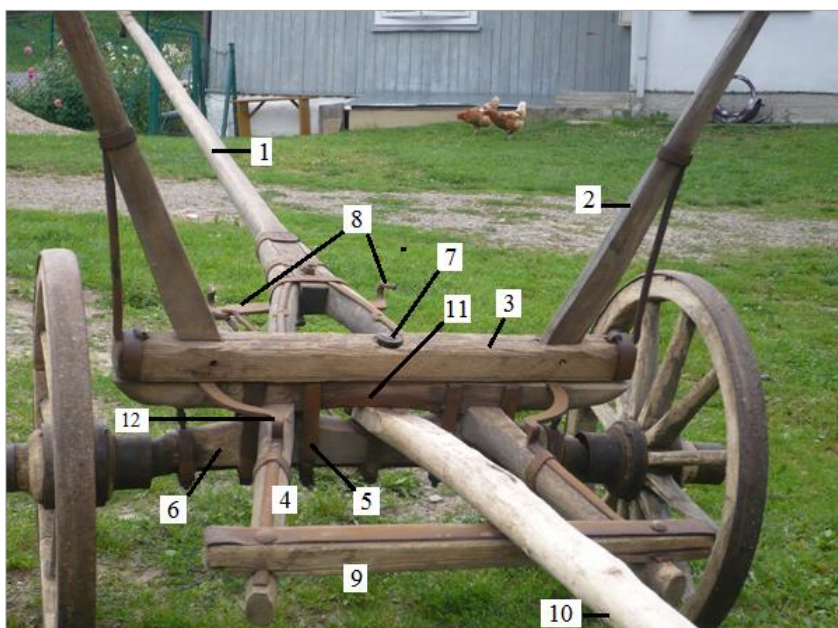
XLIII. Orczyk: 1 – ślafki, 2 – ślafa.

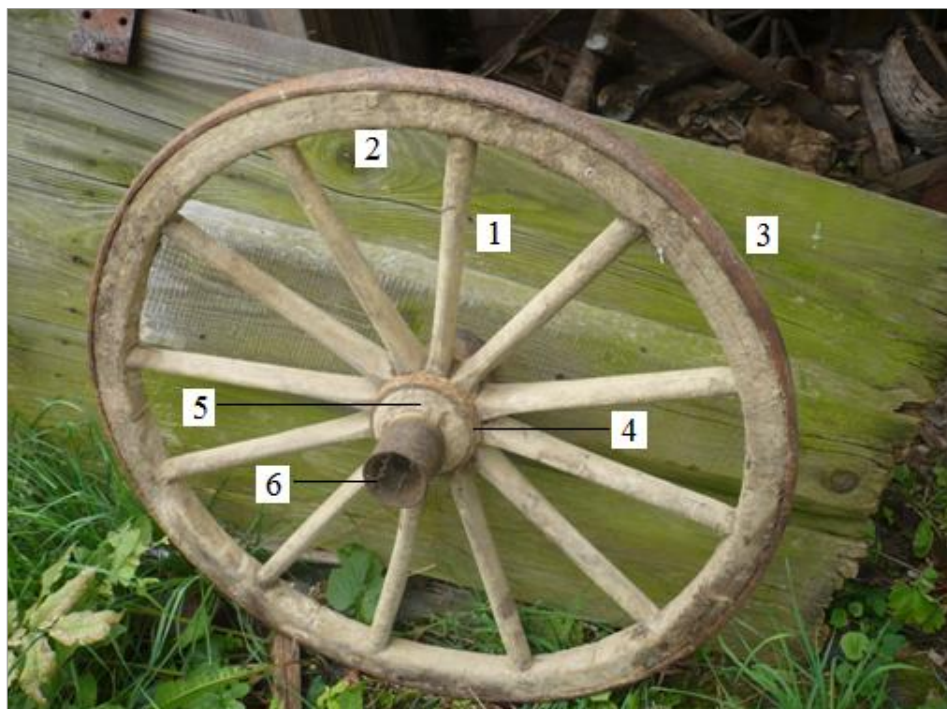
XLIV. Suka.

XLV. Tylaga tylny: 1 – roztoki, 2 – kłonica, 3 – cebanty, 4 – loże, 5 – polica, 6 – oś.

XLVI. Tylaga przednio: 1 – dyszel, 2 – kłonica, 3 – obartel, 4 – śnice, 5 – cebanty, 6 – loże, 7 – swożyń, 8 – sztylwoga, 9 – poddyma, 10 – swora, 11 – polica, 12 – kier.

XLVII. Kolo: 1 – szprycha, 2 – bachra, 3 – rafa, 4 – kryszak, 5 – głowa, 6 – buksz.

XLVIII. Wóz z literkami.

ROZDZIAŁ IX

Hodowla

Produkcja rolna w okolicach Jaślik nastawiona była przede wszystkim na zaspokojenie potrzeb konsumpcyjnych właściciela gruntów i jego rodziny. Rolnictwo po upadku handlu i rzemiosła stanowiło bowiem główne źródło utrzymania i często jedyne miejsce pracy dla większości mieszkańców. Duże znaczenie dla dawnych gospodarstw miały krowy, które hodowano dla mleka i mięsa, wykorzystywano w różnych pracach polowych. Z powodu braku dostatecznej ilości gruntów rolnych, będącego skutkiem dużej liczby ludności zamieszkującej te tereny, głównym miejscem wypasu bydła były lasy. Po pierwszych przymrozkach zwierzęta puszczano samopas na okoliczne pola. Postępowano tak w myśl popularnego przysłowia ludowego *Po świętej Jadwidze pasę, gdzie widzę*.

Materiał leksykalny znajdujący się w tym rozdziale w znacznej części został umieszczony w tabelach. Tabela 2 zawiera maści koni i krów, tabela 3 określenia odgłosów wydawanych przez ptaki i zwierzęta domowe, tabela 4 sposoby przywoływania i odpędzania zwierząt, a tabela 5 różne zawołania na zwierzęta.

1. Pastwisko i pasza

gzi się <*gzi sie*> ‘tśm. o bydle brykającym po polu, gdy jest gorąco’.

kadzić ‘palić ognisko dające dużo dymu, aby od koni i krów odpędzić gzy i bąki bydłce’.

karmić bydło <*kormić bydło*> ‘dawać jeść krowom’.

koszary ‘niewielki budynek w polu, gdzie podczas lata trzymano bydło’.

kół <*kół*> ‘krótki, ale dosyć gruby kawałek drewna wieszany krowom u szyi, gdy się gziły’.

obrocznica ‘zakładany koniowi na pysk worek, do którego wsypuje się *obrok*’.

obrok ‘pasza dla koni – *sieczka* zmieszana z owsem’; por. także objaśnienie: *obrok*, od XV w. ‘pokarm treściwy, zwłaszcza pasza dla koni’, przest. ‘racja żywności, pożywienie, utrzymanie, dzienny wikt’, dial. ‘wikt dawany ludziom i koniom; roczne wyżywienie dawane ludziom według umowy’. Pśł. **obrokъ* ‘przyrzeczenie, umowa’ > ‘to, co umówione, przyrzeczone, np. umówiona opłata, płaca, danina, ustalona porcja żywności’ [SE Boryś 376].

obrządek <*obżóndek*> ‘wszystkie prace wykonywane w stajni’.

palica ‘kij pasterski’.

parzelina <*pażylina*> ‘pasza dla zwierząt – *sieczka* zalana gorącą wodą i zmieszana z duszonymi ziemniakami’.

pastuch ‘człowiek, który pasie bydło, pasterz’; od XIV w., psł. **pastuchъ* ‘pasterz’ [SE Boryś 417].

pastwisko <*paświsko*> ‘łąka przeznaczona do wypasania zwierząt’; por. także objaśnienie: *pastwisko*, od XV w. ‘miejsce wypasu bydła’, daw. i dial. też *pa-swisko* / *paświsko* ‘ts.’ Od *pastwa* ‘pasienie, wypas’ [SE Boryś 417].

pęto <*pynto*> ‘sznury zakładane koniowi na przednie nogi, aby nie mógł uciekać’.

przypon <*pszypón*> ‘łańcuch, którym przywiązuje się krowę na pastwisku’.

szalas ‘niewielki budynek w polu, gdzie podczas lata trzymano bydło’, por. także objaśnienie: *szalas*, stp. XV w. *salasz* ‘prymitywny domek, buda, namiot’, dial. ‘ogrodzenie na polanie dla pasących się zwierząt’. Zapożyczenie z węg. *szállás* ‘mieszkanie; postój, popas, biwak’, bliski wyraz istnieje jednak także w językach tureckich, np. tur. *salaş* ‘szałas, namiot’ [SE Boryś 592].

strząska ‘słoma zmieszana z sianem i koniczyną; pasza dawana koniowi na noc’.

trzymieta ‘stado bydła pędzone na pole’.

zagroda ‘ogrodzone pastwisko’.

żre ‘tsm. o zwierzęciu, które je’.

żwiaka ‘pasza, którą krowa gryzie drugi raz’.

żwiakuje ‘tsm. o krowie żującej *żwiakę*’.

2. Nazwy zwierząt i części ich ciała

baran ‘samiec owcy’.

bebechy ‘wnętrzości zwierząt’.

bzdyrka ‘strzebla potokowa (*Phoxinus phoxinus*) – gatunek niewielkiej ryby (6–10 cm), także młode, jeszcze niewyrośnięte ryby innych gatunków’.

chyrbet ‘grzbiet u zwierząt’.

hyrtanka ‘przełyk u zwierząt’.

jucha ‘krew’.

koń <*kón*> ogólnop. koń.

czupryna ‘włosy nad czołem konia’.

grzywa ‘długie włosy na szyi konia’.

kogut ‘część karku konia, na którą nakłada się chomąto’.

kopyto ‘część nogi konia, do której przybija się podkowie’.

nosajki ‘nos u konia’.

stawek ‘staw u konia pod pęcina’.

kobyła znaczenie ogólnop.

krowa znaczenie ogólnop.

huba ‘wargi krowy’.

wymię <*wymie*> ‘narząd u krowy zawierający gruczoły mleczne’.

kuca ‘świnia’.

kundel ‘ujemne określenie psa’.

łaby ‘nogi zwierząt’.

łapy ‘nogi psa’.

leb ‘głowa zwierząt’.

Maryny ‘pstrągi – według informatora słowo występowało tylko w liczbie mnogiej, por. pstrąg potokowy (*Salmo trutta* m. *fario*)’.

morda ‘przednia część głowy zwierzęcia’.

nozdrza ‘otwory zewnętrzne w *nosie* zwierząt’.

owca znaczenie ogólnop.

ozór <*ozór*> ‘język u zwierząt’.

pysk – to samo co *morda*.

ryj ‘przednia część głowy świni’.

sierść ‘krótkie włosy na skórze zwierząt’.

ślepia <*ślypia*> ‘oczy zwierząt’.

wantuch ‘brzuch zwierząt’.

wolant ‘koń zaprzęgany do bryczki’.

3. Maści koni i krów

Tabela 2. Maści koni i krów

Określenia maści	Koń	Krowa
czerwona < <i>czyrwóno</i> >	_____	o sierści czerwonej
deresz	o sierści białej pomieszanej z brązową	_____
gniady	czerwony	_____
holenderka < <i>cholynderka</i> >	_____	czarna
kary	czarny	_____
kasztan	jasnobrunatny	_____
krasa < <i>kraso</i> >	_____	czerwona w białe łaty
laciaty	w białe i brunatne łaty	_____
lysa < <i>lyso</i> >	_____	o białej głowie
siwy	biały	_____
szpak	szary	_____

4. Rozmnażanie i nazwy zwierząt niedoroslých

bije się <*bije sie*> ‘tśm. o klaczy będącej w okresie rui’.

bujak ‘niekastrowany samiec krowy’.

byczek ‘młody byk’.

cap ‘samiec kozy’.

cielę <*ciele*> ‘młode krowy’.

cieliczka <*ciyliczka*> ‘młode (tylko samiczka) krowy’.

cielna <*cielno*> ‘tśm. o ciężarnej krowie’.

haczur ‘młody ogier’.

jagniątko <*jagnióntko*> ‘młode owcy’.

jałówka <*jałófką*> ‘młoda krowa, która nie miała jeszcze młodych’.

knur ‘niekastrowany samiec świni’.

kobyłka ‘młoda klacz’.

kocik ‘młody kot’.

kotna <*kotno*> ‘tśm. o ciężarnej owcy, kotce’.

koźlątko <*koźlontko*> ‘młode kozy’.

locha ‘świnia, która ma młode’.

lyci się <*lyci sie*> ‘tśm. o krowie będącej w okresie rui’.

leni się <*lyni sie*> ‘tśm. o zwierzęciu zmieniającym sierść’.

maciora to samo co *locha*.

mieszkarz <*miyszkosz*> ‘człowiek zajmujący się kastrowaniem zwierząt’.

mieszkować <*miyszkować*> ‘kastrować’.

ocieliła się <*ociyliła sie*> ‘tśm. o krowie, która urodziła młode’.

okociła się ‘tśm. o kozie, owcy, kotce, która urodziła młode’.

oprosiła się ‘tśm. o świni, która urodziła młode’.

oszczeniła się <*oszczyniła sie*> ‘tśm. o suce, która urodziła młode’.

oźrebiła się ‘tśm. o klaczy, która urodziła młode’.

pierwiastka <*piyrwiastka*> ‘samica, która po raz pierwszy ma małe’.

popędza się <*popyndzo sie*> ‘tśm. o owcy będącej w okresie rui’

prosię <*prosie*> ‘młode świni’.

prośna <*prośno*> ‘tśm. o świni, która ma mieć małe’.

psik ‘mały pies’.

tylisia to samo co *ciyliczka*.

wałach ‘wykastrowany koń’.

wieprz ‘wykastrowany samiec świni’.

wieprzek ‘mały wieprz’.

wykocona <*wykocóno*> ‘tśm. o owcy, która urodziła małe’.

źrebię <*źrebie*> ‘młode klaczy’.

źrebna <*źrebno*> ‘ciężarna klacz’.

źróbek <*źróbek*> to samo co *źrebię*.

5. Choroby zwierząt

czerwonka <*czyrwónka*> ‘choroba, podczas której na skórze świni pojawiają się czerwone plamy’.

kolka ‘choroba, podczas której koń tarza się po ziemi’.

kręćka <*kryńćka*> ‘choroba, przy której zwierzę kręci się’.

liszaja ‘choroba, w trakcie której zwierzętom wypada sierść’.

mięśniochład <*miyśniochłat*> ‘choroba mięśni u konia’.

motylca ‘choroba owcy spowodowana zagnieżdżeniem się robaków w wątrobie zwierzęcia’.

napój <*napój*> ‘narośle na przedniej nodze konia’.

nosówka <*nósófká*> ‘choroba nosa u zwierząt’.

ochład ‘choroba kopyt’.

pryszczycza ‘choroba, podczas której na pysku, nogach i wymieniu krowy pojawiają się krosty’.

poświętka <*poświóntka*> ‘choroba konia spowodowana brakiem ruchu. Pojawia się wówczas, gdy zwierzę nie pracuje, np. podczas świąt’.

różycza ‘choroba, w trakcie której na skórze świni pojawiają się różowe plamy’.

śliniawka ‘choroba koni, podczas której zwierzę się ślini’.

wzdęcie <*wzdýńcie*> ‘choroba krów, w czasie której brzuch zwierzęcia napęcznieje gazem. O tak chorej krowie mówiono, że „sie zduła”’.

6. Drób

drób <*dróp*> ‘wszystkie ptaki domowe’.

gęś <*gys*> ‘ogólnop. gęś; ptak chowany dla mięsa i piór’.

gęsięta <*gysiynta*> ‘młode gęsi’.

gęsior <*gysior*> ‘samiec gęsi’.

gołąb <*gołómp*> ogólnop. gołąb.

garlacz ‘gołąb, któremu nadymają się wola’.

mewka ‘gołąb biały’.

pawik ‘gołąb mały, biały’.

szymel ‘gołąb biały, nakrapiany na siwo’.

wywrotka ‘gołąb różniący się od innych budową ogona, która sprawia, że ptak wykonuje koziołki’.

jajo czyste ‘jajo niezależone’.

jajo zaśnieczone <*jajo zaśniycóne*> ‘jajo zepsute’.

kaczęta <*kaczynta*> ‘młode kaczki’.

kogut ogólnop. kogut.

kurczęta <*kurczynta*> ‘piskłeta kury’.

kwoka ‘kura, która siedzi na jajach’.

pantarka <*pantorka*> ‘perliczka’.

pulak ‘indyk’.

pulka ‘indyczka’.

7. Głosy zwierząt i ptaków domowych

Tabela 3. Określenia odgłosów wydawanych przez ptaki i zwierzęta domowe

Odgłos	Zwierzę
beczy	baran
brecha < <i>brecho</i> >, bresze	pies
grucha < <i>grucho</i> >	gołąb
gulga < <i>gulgo</i> >	indyk
gulgocze	indyk
gęga < <i>gygo</i> >	gęś
hauka < <i>chauko</i> >	pies
kodkodacze < <i>kótkódacze</i> >	kura, która zniesie jaja
kwacze	kaczka
kwiczy	świnia
meczy	koza
miauczy	kot
muczy	krowa
pieje	kogut
ryczy	krowa
rży	koń
skamle < <i>skámle</i> >	pies, gdy czegoś chce
szczeka < <i>szczeko</i> >	pies
ujada < <i>ujado</i> >	pies, gdy widzi obcego
warczy	pies, gdy przeszkadza mu się w jedzeniu

8. Przywoływanie i odpędzanie zwierząt

Tabela 4. Przywoływanie i odpędzanie zwierząt

Przywoływanie	Odpędzanie	Zwierzę
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
badziu na!		baran, owca
cip, cip!	chaś, chasia	kura, kurczę
cmoka się		źrebię, świnia
kici, kici!	psyk, psik	kot
koś, koś!		koń
kudziu na!		koza

1	2	3
koza na!		koza
na tylisiu na!		cielę
ne, ne!		krowa, koń
pilu, pilu!		gęś
pul, pul!		indyk
taś, taś!		kaczka
gwizdze się	a pódziesz!	pies, gołąb

9. Zawołania na zwierzęta

Tabela 5. Zawołania na zwierzęta

Zawołania	Zwierzę	Znaczenie polecenia
hejta! holla! na zad! <na zát> pr! wio, wiy! wišta!	koń	żeby jechał na prawo żeby się zatrzymał żeby się cofnął żeby stanął żeby ruszył z miejsca żeby szedł w lewo
do się! hej! od się!	wół	żeby szedł w prawo żeby ruszył z miejsca żeby szedł w lewo
koza kiec!	koza	aby zawróciła, kiedy pasąc się, wyszła poza granicę pastwiska
na miejsce! nastąp się! <nastómp sie> nawróć się! <nawróć sie>	krowa	aby zajęła swoje miejsce w stajni po przygonieniu z pola aby się przesunęła aby zawróciła, kiedy pasąc się, wyszła poza granicę pastwiska
nawróć ją! <nawróć jóm> nawracaj! zaganiaj!	pies	aby zawrócił krowę, która wyszła poza granicę pastwiska aby popędzał bydło podczas wyganiania na pastwisko

Obróbka drewna i żelaza, wyroby ze skóry

Dużą rolę w życiu gospodarczym Jaślik – oprócz handlu winem – odgrywało również rzemiosło. Do połowy XVII wieku funkcjonowało w tym mieście pięć cechów. Już w 1557 roku powołano do życia cech kowalsko-ślusarsko-garncarsko-rymarski, a w 1595 szewski i rok później krawiecki. Przed 1630 rokiem powstał tzw. cech szynkowy, czyli rzemiosło różnych, a w 1630 roku biskup Nowodworski powołał cech tkaczy i bednarzy. W 1747 roku powstał cech rzeźników [Prochaska 1889: 370–373]. Organizacje cechowe w dawnych miastach dzięki licznym przywilejom pełniły ważne funkcje gospodarcze, dbały też o podniesienie poziomu zawodowego rzemieślników, chroniły wspólne interesy, regulowały zasady konkurencji między rzemieślnikami, rozwiązywały spory. Warto w tym miejscu przytoczyć niektóre zasady obowiązujące w cechach działających na terenie Jaślik. I tak np. w jednym z artykułów cechu szewskiego znajduje się zakaz i informacja o przewidywanej karze za jego złamanie:

Aby żaden człowiek ani gość, ani mieszczan cudzych butów nie wnosił do miasta, ani czerwonych ani czarnych, ani w jarmarkach ani w innych czasów, a jeśliby je kto przyniósł do miasta albo na wieś na dwie mile do tego państwa (Jaślickiego) tedy mu mają je wziąć mistrzowie do cechu swego i obrócić ku swemu pożytkowi. Jeśliby który mistrz cudze buty przyniósł na targ, tedy mu mają zabrać na pożytek cechu, a mistrz takowy traci cech i ma go na nowo przyjąć. [...] Również zakazano, aby żaden mistrz nie nosił na targ więcej butów jak 10 par na żerdź, a na ławę 12 par, a jeśliby więcej wniósł, tedy ma dać winy od każdej pary po pół groszu [Prochaska 1889: 371].

Dla cechu zrzeszającego kowali, ślusarzy, garnarzy i rymarzy oprócz przywilejów sformułowano także liczne

obostrzenia mające na celu utrzymanie porządku i ładu w cechu, złożonym z tak rozmaitych rzemieślników, gdzie tedy z tego powodu łatwo do sporów i kłótni przyjąć mogło. [...] Gdyby który z mistrzów porwał się w cechu na drugiego ręką ma podjąć karę u kościoła, to jest siedzenie w kurnie²⁸, gdyby zaś który przyszedł do cechu pijany i przymówił jeden drugiemu przy skrzynce ma być kaźnią²⁹ karany i dwoma funtami wosku. [...] Czeladnik nieszanujący swego mistrza ma być w cechu, za obesłaniem cechu, sądzony i według występku plagami karany [Prochaska 1889: 372].

²⁸ ‘Kuna’ w staropolszczyźnie oznaczała dyby, okowy, kajdany, por. internetowy *Słownik staropolski*: <http://www.staropolska.pl/slownik/?nr=0&litera=kuna&id=879> [dostęp: 17.06.2014].

²⁹ Słowo *kaźń* w staropolszczyźnie miało kilka znaczeń. W przytoczonym kontekście oznacza *więzienie*, por. internetowy *Słownik staropolski*: <http://www.staropolska.pl/slownik/?nr=0&litera=ka%BC%F1&id=747> [dostęp: 17.06.2014].

W latach 1550–1650 funkcjonowały w Jaśliskach 24 specjalności rzemieślnicze, 7 z branży spożywczej, po 4 z grupy skórzanej, budowlanej i ceramicznej, metalowej, po 2 z włókienniczo-odzieżowej, usługowej i 1 z drzewnej [Horn 1870: 421–422]. Stagnacja gospodarcza miasteczka w XVIII wieku rozpoczęła stopniowy upadek rzemiosła. W drugiej połowie XIX wieku i w pierwszej wieku XX wykonywano tu już tylko kilka zawodów: krawiectwo, szewstwo, tkactwo, bednarstwo, kowalstwo, rzeźnictwo, stolarstwo, rymarstwo [por. Gajewski 1996: 62–63]. Na początku XX wieku rzemiosło cechowe w Jaśliskach zostało zastąpione przez samodzielne rzemiosło wiejskie, które stało się zajęciem rodzinnym, przekazywanym z ojca na syna [por. Kurdyła 2003: 50]. Przemiany społeczno-gospodarcze po II wojnie światowej, o których pisałem wcześniej, przyczyniły się do upadku tkactwa, szewstwa, krawiectwa i pod koniec XX wieku także stolarstwa. Najszybciej (ze względu na łatwy dostęp do produktów fabrycznych) swoje zajęcia porzucili tkacze wyrabiający płótno z lnu przede wszystkim dla mieszkańców Jaślik i okolicznych wiosek. Nieco później z wykonywania zawodu zrezygnowali krawcy i szewcy. Szewcy w ostatnich latach swojej działalności zajmowali się tylko naprawą obuwia, a krawcy już przed II wojną światową w poszukiwaniu pracy wyjeżdżali do okolicznych miejscowości, by zamieszkującym je Łemkom szyc *gubanie*, *czuhy* i *cholosznie* z płótna. Do lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku przetrwało kowalstwo i bednarstwo. Zajęcia te traktowano przede wszystkim jako prace, które dawały możliwość dodatkowych dochodów. Rzemieślnicy często bowiem znajdowali zatrudnienie w innych zawodach w zakładach przemysłowych (np. w Krośnie, Sanoku, Rymanowie) albo zajmowali się rolnictwem. Zajęcia kowala mocno były związane z cyklem pór roku. Wiosną pracował przy pługach, podkuwaniu koni, latem naprawiał wozy i koła, natomiast zimą zajmował się wyrobem narzędzi, np. haków, siekier. Dostyc długo w Jaśliskach trudniono się również bednarstwem. Rozwojowi tego rzemiosła w przeszłości sprzyjały handel winem (wyrabiano wówczas dużo beczek na wino i różnych antałów) i rolniczy charakter upadającego miasteczka oraz otaczających je miejscowości. Na potrzeby gospodarstw wytwarzano drewniane *skopce*, *szafliki*, *niecki*. Bednarze przed II wojną światową ze swoimi wyrobami często wyjeżdżali aż na Węgry, a powracając, przywozili stamtąd pszenicę. Warto wspomnieć, iż ostatnim (nieżyjącym już) bednarzem był w Jaśliskach Jan Mezglewski. Narzędzia, którymi się posługiwał w swojej codziennej pracy, przedstawiają fotografie L, LI i LXII.

Tradycje stolarskie w Jaśliskach sięgają początku wieku XIX. W „Materiałach Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku” można znaleźć obszerny opis intarsjowanego stołu, który powstał w 1810 roku w warsztacie jaśliskiego stolarza Wojciecha Marczaka [Malinowska 1966], oraz informacje o bogato zdobionych

skrzyniach wiannyh wykonywanych w okresie międzywojennym w zakładzie Stanisława Marcza [Brylak 1966: 32]. Jak pisze Jadwiga Malinowska, jeszcze po II wojnie światowej powszechnie było w Jaśliskach i okolicy zdobienie mebli profilowanymi lub wycinanymi listwami i toczonymi wałkami, w bogatych czasach układach, i malowanie farbą pokostową. Z czasem meble te zastąpiły politurowane sprzęty wytwarzane w fabrykach. Ostatnim przejawem działalności zdobniczej było w latach pięćdziesiątych ubiegłego wieku ozdabianie ścian szczytowych domów oszalowaniem z ażurowo wycinanymi listwami [Malinowska 1966: 24]. Z biegiem lat zakres prac wykonywanych przez stolarzy zawężał się – w latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku trudnili się już tylko wyrobem okien i drzwi. Należy w tym miejscu dodać, iż dawniej jaśliscy stolarze zajmowali się również wytwarzaniem drewnianych rur do wodociągów miejskich; specjalizowali się w tym rzemieślnicy z rodziny Marczaków – Daniel Marczak (1906–1994) był ostatnim rurmistrzem Jaślisk. Do wyrobu rur używano wyłącznie drewna sosnowego, dokładnie wyselekcjonowanego. Pnie drzew musiały być długie, o określonej grubości, proste, bez sęków i o równym układzie słoików. Wybrane sosny cięto na sześciometrowe kłocę, w których za pomocą odpowiednich świderów wiercono otwory [por. Olszański 1996]. Wszystkie prace związane z wyrobem rur nadzorował *rurmistrz*. Do jego obowiązków należało też dokonywanie przeglądów stanu technicznego urządzeń wodociągowych, prowadzenie prac konserwatorskich. Drewniany wodociąg został zlikwidowany w Jaśliskach dopiero w 1954 roku³⁰.

Pośród 24 specjalności rzemieślniczych funkcjonujących w badanej miejscowości do czasów współczesnych przetrwało jedynie rymarstwo i stolarstwo.

Materiał językowy zgromadzony w tym rozdziale pogrupowany został według następujących pól semantycznych: obróbka żelaza (kowalstwo), obróbka drewna (stolarstwo i bednarstwo), obróbka skóry (rymarstwo).

1. Kowalstwo

borki ‘świder do wiercenia otworów w żelazie’; por. także objaśnienie: *bor* ‘wiertło’, por. niem. czasownik *bohren* ‘wiercić, borować’, por. także niem. *Bohrmaschine* ‘wiertarka, wiertło’ [Karsz. 127].

bormaszynka ‘urządzenie do wiercenia dziur w metalu’ (ilustracja LXIX).

capek ‘stolek, na którym stawiano nogę konia podczas podkuwania’.

dornik ‘narzędzie do robienia otworów w żelazie’.

drabinka ‘niewielkie narzędzie, którym koniom piłowano zęby’.

hitowanie ‘spajanie dwóch kawałków żelaza na gorąco’.

³⁰ Urządzenia wodociągowe w Jaśliskach i technologię produkcji rur dokładnie przedstawił Henryk Olszański [1996].

hufnal <*hófnol*> ‘rodzaj gwoźdźcia, którym przybija się podkowę do końskiego kopyta’; por. także objaśnienie: *hufnal* ‘podkowiak’, zaśw. od XV w., w XVIII w. *ufnal*, ze śrwniem. złożenia huf - nal (*huf* ‘kopyto’; *nāl, nagel* ‘gwoźdź’), por. nwniem. *Hufnagel* ‘ts.’ [Karsz. 66].

kleszcze <*klyszcze*> ‘narzędzie do przytrzymywania rozgrzanych kawałków żelaza, wyciągania gwoździ z drewna’.

kowadło ‘odpowiednio ukształtowana sztaba żelaza, na której kowal uderzeniami młotka formował rozgrzany metal’; por. także objaśnienie: *kowadło*, od XVI w. ‘podstawa do ręcznego kucia przedmiotów metalowych’, stp. XV w. ‘to, co się da kuć: kruszec, metal’. Psł. **kovadlo* ‘to, co służy do kucia metalu, kowadło, młot’ [SE Boryś 254].

rogacz ‘rodzaj kowadła bez gładzi; kowadło, które ma tylko rogi’.

kryszakówka <*kryszakówka*> ‘płaskownik używany do okuwania kół wozów’.

lutra ‘klucz do śrub’.

majzel ‘rodzaj siekiery do przecinania rozgrzanego żelaza’.

młotek felcowy ‘młotek służący do robienia rowka w podkowie (*felcu*)’.

nitowanie ‘spajanie kawałków żelaza na zimno’.

nóż <*nósz*> ‘narzędzie do obcinania końskich kopyt’.

odcinka ‘rodzaj noża do obcinania kopyt konia – po podkuciu’.

podkowa <*pótkowa*> ‘odpowiednio wygięta sztabka żelaza, którą przybija się do końskiego kopyta’ (ilustracja LXVII).

felc ‘niewielki rowek w *podkowie*’.

gryfy ‘kawałek żelaza przytwierdzony w przedniej części *podkowy*’.

hacyle ‘dwa kawałki żelaza przymocowane do tylnej części *podkowy*’.

rajszpel ‘narzędzie do piłowania końskich kopyt’ (ilustracja LXVII).

refhamzer ‘młotek do nabijania obręczy na koło’.

raźbacz <*rómbacz*> ‘rodzaj siekiery do metalu’.

rożek ‘żelazo w kształcie krowiego rogu do formowania, wyginania kawałków blachy’.

strug to samo co *nóż* (ilustracja LXVII).

szmydmeser ‘nóż kowalski’.

szwejsować <*szwajsować*> ‘spajać kawałki żelaza na gorąco’; por. także objaśnienie: *szwejsować* pot. ‘spawać’, z niem. *schweissen* ‘ts.’ < stwniem. *sueizan* ‘pocić się, żarzyć’ [Karsz. 200].

ściągacz <*ścióngacz*> ‘narzędzie ułatwiające nakładanie obręczy na koło’.

2. Stolarstwo

bal ‘deska grubsza niż dwa cale’.

bara ‘narzędzie do wyciągania z desek, belek zakrzywionych gwoździ’.

barka ‘mała *bara*’.

burt ‘rowek wycięty w belce’.

calówka <*calówka*> ‘deska, która ma cal grubości’.

canhebel ‘strug do przygotowywania powierzchni drewna do oklejania’.

capina ‘narzędzie, za pomocą którego przesuwają się kłocze’ (ilustracja LXV).

ciosanie <*ciysanie*> ‘obrabianie drewna toporem’.

czop 1. ‘złącze stolarskie, sposób połączenia pod kątem prostym dwóch belek: w jednej wykonywano niewielki otwór, w drugiej – od strony czoła – dopasowany do niego *czop*. Belki łączono poprzez wciśnięcie czopu do otworu’.

czop 2. ‘element złącza stolarskiego, część belki wchodząca do otworu (*gniazda*) wydłubanego w innej belce’.

gniazdo <*gniozdo*> ‘otwór w belce, do którego wciskano *czop*’.

czopować ‘łączyć dwie belki pod kątem prostym przy wykorzystaniu złącza stolarskiego – *czopu*’.

deszczulka <*deszczółka*> ogólnop. deska.

dłuto <*dlóto*> ‘osadzony w ręczce zaostrzony pasek żelaza, którym obrabia się drewno’; por. także objaśnienie: *dłuto* (daw. od XV w. i dziś dial. pierwotna postać *dlóto*) ‘narzędzie do drążenia, żłobienia, rycia’, stp. w XV w. *dlóto* także ‘toporek o wąskim ostrzu’. Psl. **dolto* ‘narzędzie do dłubania, drążenia, rycia, dłuto, rylec’ [SE Boryś: 114–115] (ilustracja LXIV).

dłużyc ‘długi pień ściętego w lesie drzewa z obciętymi gałęziami i wierzchołkiem’.

felc ‘wycięcie w krawędzi deski’.

felchebel <*felc-hybel*> ‘strug do wygładzania *felców*’.

felckit ‘strug, którym robią rowki na szyby w ramach okiennych’.

fornier ‘cienkie arkusze drewna, którymi oklejano meble’; por. także objaśnienie: *fornir* ‘okleina’. Z niem. *Furnier* ‘ts.’, por. czasownik *furniren* ‘oklejać’, franc. *fournier* ‘zaopatrywać’ [Karsz. 139].

fornierowanie ‘oklejanie *fornirem*’.

gater ‘urządzenie do przecierania długich kłoców na deski; tartak’.

gładzik ‘strug do dokładnego wygładzania powierzchni deski’.

hebel <*chybel*> ‘drewniane narzędzie stolarskie z wymiennym ostrzem do wygładzania drewna; strug’ (ilustracja XLIX).

heblować <*chyblować*> ‘wygładzać drewno strugiem’.

heblówki <*chyblówki*> ‘odpady powstające podczas *heblowania*’.

kabląk <*kablónk*> ‘rodzaj piły z uchwytem w kształcie łuku’.

kaluba ‘kora drzewna’.

kantak <*kantok*> ‘narzędzie do obracania *kłoców*’.

klamra ‘żelazny pręt wygięty na końcach, którym spaja się belki, deski’.

kloc ‘ścięte drzewo po obrabaniu gałęzi’; por. także objaśnienie: *kloc* ‘ociosany pień zrąbanego drzewa, kłoda’, not. Od XV w. ze śrwniem. *klōz* ‘bryła, kloc, pień’, nwniem. *Klotz* ‘ts.’ [Karsz. 71].

kłoda p. ‘kloc’.

klupa ‘narzędzie do mierzenia grubości kloców’.

kobyłki ‘wąskie belki z podpórkami ułatwiające rżnięcie kloców *piłą tracką*’.

lamik ‘wąski *hebel* do wykonywania różnych wzorów’ (ilustracja XLIX).

metrówka <*metrófka*> ‘kawałek pnia mający metr długości’.

metry ‘*metrówki* ułożone w stosach na wysokość jednego metra’.

moja–twoja ‘rodzaj piły (szeroki pas grubej blachy z powycinanymi w krawędzi zębami i umieszczonymi na końcach uchwytyami) przeciąganej przez dwie osoby’ (ilustracja LVIII).

rączka <*rōnczka*> ‘drewniany uchwyt w pile *moja–twoja*’.

oflis ‘brzeg deski, na którym znajduje się kora’.

okrajek ‘deska odcięta z boków kłoca’.

piła ‘narzędzie do rżnięcia drewna’ (ilustracja LXIV).

piła ramowa <*piła ramowo*> ‘rodzaj piły w kształcie ramy’ (ilustracja L, LXXII).

piła tracka <*piła tracko*> ‘długa piła, której używano do rżnięcia kloców wzdłuż’.

półtorówka <*półtorófka*> ‘deska, która ma 1,5 cala grubości’.

rabanek ‘długi *hebel* do trzeciego strugania deski’ (ilustracja XLIX).

raszpel // **rajszpel** ‘narzędzie do ścierania i piłowania drewna’.

równiak <*równiok*> ‘*hebel* do drugiego strugania deski’.

siekiera <*siykiyra*> ‘narzędzie do rąbania drewna; żelazo w kształcie klina umieszczone na trzonku.

obuch ‘tępa strona *siekiery*’.

ostrze ‘ostra strona *siekiery*’.

toporzysko ‘drewniany drążek, na którym osadzona jest siekiera’.

skała ‘drzazga wbita w dłoń’.

spust to samo co *rabanek*.

srogi ‘rodzaj rusztowania wykorzystywanego do różnych prac stolarskich, cieślarskich oraz do rżnięcia drewna na mniejsze kawałki; konstrukcja składająca się z dwóch par skrzyżowanych drewnianych żerdeń albo żelaznych listew połączonych poziomą poprzeczką’ (ilustracja LVIII).

strug do parzenia gontów <*strug do pażynia gontóf*> ‘narzędzie do robienia rowków w gontach’ (ilustracja LXVI).

szandle ‘warsztat stolarski’.

sznur ‘długi sznur nawinięty na dwa kawałki drewna – sznurem zamocowanym w barwionej wodzie zaznaczano linie na klocach przeznaczonych do obróbki ciesielskiej’ (ilustracja LXIV).

szczypać drzewo ‘rozłupywać kawałki drewna na mniejsze’.

szpiczega <szpic-zega> ‘wąska piłka do wyrzynania otworów w desce’.

szpont 1 <szpönt> ‘sposób łączenia dwóch desek, polegający na wykonaniu niewielkiego rowka w krawędzi jednej deski i dopasowanego do niego czopu w drugiej’.

czop ‘część złącza stolarskiego, „wypust” w brzegu deski’.

gniazdo <gniazdo> ‘element złącza stolarskiego, rowek, wcięcie w krawędzi deski.’

szpont 2 <szpönt> ‘wąski strug, którym robiono rowki w krawędziach desek’.

szpontować <szpöntować> ‘wykonywać złącze stolarskie – szpont’.

sztamajza co samo co *dluto*.

sztrajhmas ‘narzędzie do wyznaczania złączy stolarskich’.

ścisk ‘narzędzie używane do łączenia kawałków drewna’.

śrubsztag <śrópsztak> ogólnop. imadło.

topór <topór> ‘rodzaj siekiery z długim ostrzem do obróbki, kształtowania drewnianych belek; *topór*, wykorzystywano w różnych pracach ciesielskich’ (ilustracja LIII).

tracz ‘męczyzna rznący drewno *piłą tracką*’.

traczka – to samo co *piła tracka*.

trak ‘maszyna do przecierania drewna na deski’.

trójka <trójka> ‘deska grubsza niż dwa cale’.

trzyćwierciówka <tszyćwierciófką> ‘deska mająca $\frac{3}{4}$ cala grubości’.

warsztat stolarski ‘rodzaj stołu, na którym wykonywano określone prace stolarskie’ (ilustracja LII); por. także objaśnienie: *warsztat* ‘urządzenie ręczne lub mechaniczne do wykonywania na nim różnych prac’, ‘budynek wyposażony w maszyny’, ze *śrwniem*. *wërcstat* ‘ts.’ [Karsz. 117].

waserwaga <wasyrwoga> ‘narzędzie do wyznaczania poziomu; poziomicą’.

wiere <wiyre> ‘tak się mówi, jeżeli deska jest skrzywiona, poskręcana’.

winkel ‘kątownik; przyrząd, którym wyznaczano kąty proste’.

zdzierak <zdziyrok> ‘*hebel* do pierwszego strugania deski’ (ilustracja XLIX).

znacznik ‘drewniane narzędzie wykorzystywane do rysowania linii prostych’.

2.1. Wykonywanie drewnianych rur wodociągowych

buksa ‘metalowy pierścień do łączenia rur’.

równiacz <równiocz> ‘rzemieślnik (najczęściej *rurmistrz*), który pilnował, aby otwór w drewnianej kłodzie był wiercony równo na całej długości’.

świder łyżkowy ‘świder w kształcie łyżki do wiercenia otworów w kłodach przeznaczonych na rury wodociągowe’.

wiertacz ‘rzemieślnik, który wiercił otwór, obracał świdrem podczas wyrobu rury wodociągowej’.

3. Bednarstwo

beczka ‘duże, drewniane naczynie z wąskich klepek, w którym kiszono kapustę’; por. także objaśnienie: *beczka* od XIV w. ‘duże naczynie z drewnianych klepek’. Psł. **bъečьka* ‘beczka’. Wyraz podstawowy **bъči* (w polskim niezachowany) jest zapożyczeniem z germ.: stbawar. **butša* / **butše*, dziś niem. dial. bawar. *Butschen, Bütschen* ‘małe naczynie z uchem i przykrywką’, dawniej ‘rodzaj beczki do przewożenia soli’ [SE Boryś: 24].

denka <*dynka*> ‘dwie półokrągłe deseczki kładzione na ubitą w beczce kapustę’.

klepki ‘wąskie deseczki, z których zbudowana jest beczka’.

stawniki ‘drewniane obręcze nakładane na beczki’.

bednarka ‘prace związane z zawodem bednarza’.

bednarz ‘człowiek zajmujący się wyrobem beczek oraz innych naczyń drewnianych’; por. także objaśnienie: *bednarz*, od XV w. ‘rzemieślnik wyrabiający naczynia z klepek’. Zapożyczenie ze śrwniem. *bütenoere* ‘rzemieślnik wyrabiający beczki’ (pochodne od śrwniem. (*büte(n)*, niem. *Bütte, Butten* ‘kadź, faska, beczka’) [SE Boryś: 24–25].

cugi ‘narzędzie, za pomocą którego nakłada się obręcze na beczki’ (ilustracja L).

cyrkiel ‘drewniane narzędzie służące do wyznaczania okręgów’.

ingor ‘rodzaj świdra’ (ilustracja L).

kobyłka ‘ława stolarsko-bednarska, urządzenie ułatwiające obróbkę kawałków drewna (*klepek*, z których zbudowana jest beczka)’ (ilustracja L).

młotek drewniany ‘młotek w całości wykonany z drewna’ (ilustracja L).

motyczka ‘narzędzie do obrabiania drewna’.

ośnik ‘narzędzie, którym formuje się, wygładza kawałki drewna’ (ilustracja L).

szapka ‘narzędzie do wygładzania drewnianych naczyń od wewnątrz’ (ilustracja L, LXII).

wątorok <*wöntorek*> ‘rowek w *klepkach*, z których wyrabiane są beczki’.

wątornik <*wöntornik*> ‘narzędzie do robienia *wątoroków*’.

4. Szewstwo

4.1. Części buta

branzel ‘skóra wewnątrz buta, do której przybija się podeszwę’.

język <*jzyk*> ‘wystający kawałek skóry w bucie z cholewą do oparcia nogi podczas ściągania buta’.

kolki ‘drewniane „gwoździe” szewskie’.

lupa ‘tył buta’.

pociągiciel <*pociyngiel*> ‘skórzany pasek, którym szewc przytrzymał sobie but podczas szycia’.

podeszwa ‘spód buta’.

przyszwa ‘część buta okrywająca stopę od góry’.

szpic ‘część buta okrywająca palce’.

sztywnik – ‘skóra wkładana do tylnej części buta z cholewą, aby utrzymać jej formę’.

uszy ‘skórzany pasek w bucie z cholewą ułatwiający wciąganie go na nogę’.

zakładka ‘blaszka, skóra, podkuwka przybijana do podeszwy po jej wytarciu się’.

4.2. Narzędzia

dratwa/dratw ‘nić szewska’; por. także objaśnienie: *dratwa*, od XV w. ‘nić szewska’. Zapożyczenie z niem. *Draht* ‘drut, dratwa’ [SE Boryś: 123].

kopyto ‘drewniana forma do szycia butów’ (ilustracja LXX).

prawidło ‘drewniana forma wkładana do butów dla utrzymania ich formy’ (ilustracja LIV).

szceć ‘sierść z grzbietu dzika wkręcana w koniec ‘dratwy’ dla jej usztywnienia’.

szpilar ‘szydło do robienia dziurek’.

szydło ‘gruba igła osadzona w drewnianym trzonku’.

5. Rymarstwo

bingoł ‘szydło z dziurką na początku ostrza służące do przewlekania rzemyków przez otwory zrobione w skórzanych pasach’.

brzeznik ‘narzędzie do ścinania kantów w paskach ze skóry’.

cyrkiel ‘przyrząd do robienia rowków w skórze’.

cyrkiel z nożem ‘narzędzie, którym wycina się kółka’.

cyrkiel zwykły ‘narzędzie do wyznaczania okręgów’ (ilustracja LXIII).

drasztyfty ‘gwoździe rymarskie’.

druszłok ‘narzędzie do robienia otworów w skórze’ (ilustracja LXIII).

kiszka ‘część chomąta (rodzaj długiego i wąskiego skórzanego worka) wypchana słomą’ (ilustracja LX).

kleszcze <*klyszcze*> 1. ‘narzędzie, za pomocą którego wyciąga się gwoździe z drewna’. 2. ‘drewniana część *chomąta*’ (ilustracja LVII).

kobyłka rymarska <*kobyłka rymarsko*> ‘urządzenie ułatwiające wykonywanie różnych prac rymarskich’ (ilustracja LVI).

liniarka ‘płaski, cienki kawałek drewna z zastrzonymi bokami do wykonywania ozdób na skórze’.

młotek siodlarski ‘młotek używany tylko przy wyrobie siodła’ (ilustracja LXIII).

nóż rymarski <*nóż rymarski*> ‘urządzenie do cięcia skóry’ (ilustracja LXIII).

prawidło ‘drewno w kształcie końskiego karku używane podczas wyrobu *chomąta*’ (ilustracje LXI, LXVIII).

rymarz ‘rzemieślnik wyrabiający przedmioty ze skóry’, stp. *rymar*, czeskie z XVI w. *remař* ‘ts.’ z śrwniem. *riemer*, *rimen* – *snīder* (dziś dialektyczne *Riemer*) ‘siodlarz’, ‘wyrobnik pasów napędowych’; stp. *riminale*, z niem. *Riemernadel* ‘skrzywiona igła, którą szyje się skóry’ [SE Brückner 472, Karszn. 99], zob. wyroby rymarskie, np. *chomąto* (ilustracja LV), *podkład* (ilustracja LIX).

skrętka <*skrōntka*> ‘narzędzie, za pomocą którego napręża się rzemyki przeciągnięte w kawałkach skóry’ (ilustracja LXIII).

szpagat ‘nić rymarska’, por. także objaśnienie: *szpagat* ‘cienki, skręcony sznurerek’, por. niem. *Spagat* ‘ts.’ [Karsz. 193].

szwajki ‘płaskie szydła rymarskie’.

Ilustracje

XLIX. 1 – Lamik, 2 – rabanek, 3 – zdziyrok.

L. Ława stolarsko-bednarska i narzędzia: 1 – pilka ramowo, 2 – ośnik, 3 – cugi, 4 – szapka, 5 – ingor, 6 – młotek drewniany, 7 – dłuto.

LI. Józef Mezglewski (wnuk Jana Mezglewskiego – ostatniego bednarza z Jaślik) demonstruje obróbkę drewna za pomocą *ławy stolarsko-bednarskiej*.

LII. *Warsztat stolarski.*

LIII. *Topór.*

LIV. *Prawidło*

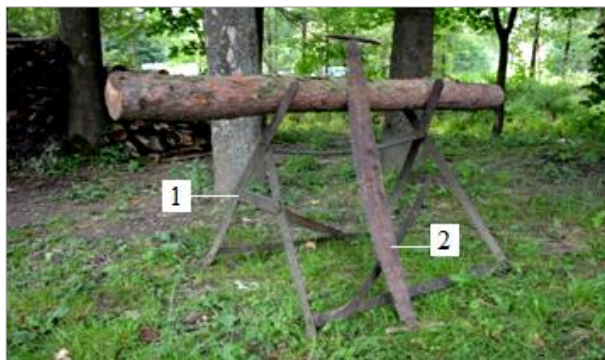
LV. *Chòmónto.*

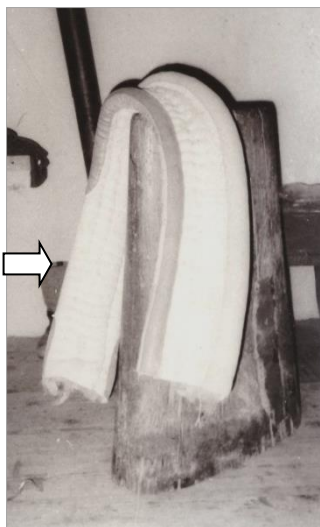
LVI. *Kóbylka rymarsko.*

LVII. *Kłyszczę.*

LVIII. 1 – *srogi*, 2 – *pila moja–twoja.*

LIX. *Podklad.*

LX. *Kiszka.*

LXI. Zbigniew Bilas (rymarz) prezentuje *prawidło.*

LXII. Wyglądanie wnętrza *maśniczki* za pomocą *szapki*.

LXIII. Narzędzia wykorzystywane przez rymarza, m.in.: 1 – młotek siodlarski, 2 – druszkok, 3 – skrótka, 4 – nóż rymarzski, 5 – cyrkiel, 6 – szwajki.

LXIV. 1 – pila, 2 – dłото, 3 – sznur.

LXV. Capina.

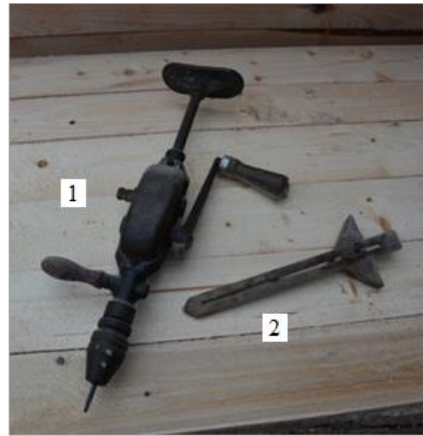
LXVI. *Strug do pażynia gontóf.*

LXVII. 1 – *strug*, 2 – *rajszpel*, 3 – *pótkowa*:
a – *gryfy*, b – *hacyle*.

LXVIII. *Prawidło* składające się z dwóch części.

LXIX. 1 – *bormaszynka*, 2 – *znacznik*.

LXX. *Kopyto*.

LXXI. *Świder*.

LXXII. *Piła ramowo*.

Zakończenie

Język mieszkańców Jaślik jest już w dużym stopniu systemem mieszanym, stanowiącym połączenie elementów gwarowych i literackich. Wyrazy są bowiem, jak pisze Jerzy Reichan, odzwierciedleniem tego, co zachodzi (bądź zaszło) w rzeczywistości, a ich rozmieszczenie na jakimś obszarze powiązane jest ze zjawiskami pozajęzykowymi. W zależności od czynników kulturowych, ekonomicznych, społecznych, politycznych, administracyjnych, oświatowych słowa mogą być przenoszone z jednego języka czy dialektu do drugiego [por. Reichan 1990].

Znaczną część współczesnego nazewnictwa ludowego stanowią zapożyczenia wewnętrzne, ale fonetycznie przystosowane do gwary. W grupie tej należy wyróżnić słowa, które na terenie Jaślik nabierają dodatkowego znaczenia, por. wyrazy, np. *skala, suka, pieski*. Do specyficznie gwarowej leksyki należą natomiast formy, np.: *miedzuch, groba, zajda, jaskólnik, bambosy, żydki, tłujka, płazina, wyr, dunol*. Z odmiany ogólnej pochodzą również pożyczki z języka niemieckiego (np. *waszązek* (Fassung), *brandzel* (Brandshole), *śrubsztag* (Schraubstock), *borki* (Bohrer), *zelo-wać* (Bohlen), *szpros* (Sprosse), *durszlak* (Durchschlag)), rosyjskiego (np. *kozetka*), tureckiego (np. *meszty*), francuskiego (np. *wyranda, taborek*), węgierskiego (np. *kantar*), angielskiego (*kultywator*) – są to formy na ogół stare, stanowiące wspólne dziedzictwo z językiem literackim, mające ogólnogwarowy zasięg [por. Dubisz, Karaś, Kolis 1995: 153–154]. Niewiele jest w mowie mieszkańców Jaślik wyrazów przejętych bezpośrednio z gwar ukraińskich, mimo że przed II wojną światową miejscowość sąsiadowała ze wsiami zamieszkanymi głównie przez Łemków i Ukraińców. Nieliczną grupę tych zapożyczeń tworzą następujące formy: *bandurki, capi-na, huńka, chołosznie, gubania, haczur* [por. SNSGU].

Większość przedstawionych w pracy desygnatów na skutek przemian, które zostały opisane w początkowych rozdziałach (wstępnym: *Stan gwar ludowych w Polsce* i pierwszym: *Czynniki wpływające na współczesny stan gwary w Jaślikach*), dawno wyszła już z użycia. Stopniowo zanika również słownictwo z nimi związane. Z biegiem czasu wiele nazw przesuwanych jest ze słownika czynnego do biernego. O zanikaniu słownictwa i tempie tego procesu decyduje w dużym stopniu dystans czasowy, jaki dzieli współczesność, i okres, kiedy zaprzestano używania jakichś przedmiotów. Najszybciej giną więc wyrazy odnoszące się do narzędzi i urządzeń, z których już od dawna się nie korzysta. Skoro nie mają one zastosowania w codziennych zajęciach, odchodzą w przeszłość także wyrazy z nimi związane, stopniowo ubożeją i zanikają całe pola semantyczne. Jeżeli na-

tomiast jakiś przedmiot jest używany w pracach na gospodarstwie przynajmniej w stopniu minimalnym albo minął niedługi czas od momentu, w którym przestał funkcjonować, to w języku występuje jego nazwa i związane z nim pole znaczeniowe. Przedstawiona w pracy leksyka wyraźnie dzieli się więc na dwa zbiory: słów nieużywanych już w codziennej komunikacji albo pojawiających się w niej bardzo rzadko, i form, które w języku mieszkańców Jaślik występują często. Pierwszy stanowią wyrazy odnoszące się do typowo wiejskich desygnatów, więc słownictwo dotyczące budowy żaren, cepów, warsztatu tkackiego oraz określenia związane z obróbką lnu, tkaniem płótna, powroźnictwem, młóceniem zboża. Należy podkreślić, iż leksyka z tej grupy zachowała się już tylko w pamięci osób z najstarszego pokolenia. Drugą grupę tworzy stosunkowo dobrze zachowane, mimo dynamicznych przemian, słownictwo dotyczące części wozu, budowy zębca, potraw, ubrań, orki, bronowania, hodowli, różnych narzędzi wykorzystywanych w pracy na gospodarstwie, gruntów i roślin.

Rezygnacja z uprawiania ziemi przez jaślickich gospodarzy może również doprowadzić do zaniku z biegiem czasu tak jeszcze bogatej mikrotoponimii. Nie wiele osób potrafi jeszcze zlokalizować *Skworcową Studzienkę*, *Krakosz*, *Kamienią Górkę*, *Starą Jamę* czy *Podwierszpole*, nazwy, które dawniej były powszechnie znane i używane. Warto w tym miejscu podkreślić, iż w ostatnich latach w gwarze Jaślik znacznie zubożał zasób słownictwa związany z kulturą materialną, jednocześnie pojawiło się niewiele nowych wyrazów odnoszących się do codziennych prac na gospodarstwie. Do nielicznych należą m.in. *kombajn*, *kombajnować*, *buldog*, *papaj*, *trzydziestka*, *sześćdziesiątka*, *trójkołowiec*. Stopniowemu zanikowi leksyki odnoszącej się do kultury materialnej towarzyszy zjawisko tzw. dubletywności, czyli obocznego używania form gwarowych i ogólnopolskich, np. *wasyrwoga* – *poziomica*, *hybel* – *strug*, *kiszka* – *kaszanka*, *studzienina* – *galareta*, *strugać* – *obierać*, *góra* – *strych*, *bandurki* – *ziemniaki*, *powala* – *sufit*, *winkel* – *narożnik budynku*. Oboczność tę tłumaczyć można względami chronologicznymi (określenia starsze i nowsze) oraz uwarunkowaniami pokoleniowymi (formami gwarowymi posługują się ludzie starsi, młodszy natomiast używają słów ogólnopolskich) [por. Pelcowa 1999: 260]. Wartościowanie gwary jako języka gorszego prowadzi do sytuacji, kiedy spośród form obocznych w użyciu pozostanie wyraz z odmiany ogólnej. W potocznej świadomości odmiana ta stoi wyżej w hierarchii pod względem prestiżu i w związku z tym ma większą siłę oddziaływania. W społeczności wiejskiej, dla której język literacki nie jest kodem macierzystym, istnieje masowe społeczne dążenie do przejścia z systemów gwarowych na system ogólnopolski [Kurek 2006: 53].

Szybkie zanikanie słownictwa ludowego skłania do kontynuowania badań (również w sąsiednich miejscowościach), poszerzania ich o inne pola semantyczne, także z zakresu kultury niematerialnej, co pozwoli zachować dla najmłodszych pokoleń język, którym posługiwali się ich przodkowie.

Bibliografia

- Bartnicka-Dąbkowska B., 1964, *Polskie ludowe nazwy grzybów*, Wrocław 1964.
- Bocheński A., 1998, *Drewniana architektura Jaślisk*, „Rocznik Rymanowa Zdroju”, t. 3, Rzeszów, s. 93–106.
- Borzemski A., 1904, *Powiat sanocki w cyfrach*, Sanok.
- Boryś W., 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- Boryś W., Popowska-Taborska H., 1994–2002, *Słownik etymologiczny Kaszubszczyzny*, t. I–IV, Warszawa.
- Bostel F., 1890, *Przyczynek do dziejów Jaślisk*, „Przewodnik Naukowy i Literacki”, R. XVIII, z. 9, Lwów, s. 801–829.
- Brückner A., 1974, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- Chilczuk M., 1962, *Województwo rzeszowskie*, Warszawa.
- Chomiński O., 1915, *Dialekty polskie okolic Rymanowa*, „Materiały i Prace Komisji Językowej AU”, t. VII, s. 75–182.
- Cygan S., 1966, *Zmiany w słownictwie mieszkańców wsi w kontekście przemian społeczno-kulturowych*, „Kieleckie Studia Filologiczne”, t. 10, red. I. Bobrowski, Kielce, s. 43–53.
- Dobrzański B., 1966, *Gleboznawstwo*, Warszawa.
- Doroszewski W., 1958, *Kwestionariusz do badań słownictwa ludowego*, z. I–IV, Kraków.
- Dubisz S., Karaś H., Kolis N., 1995, *Dialekty i gwary polskie*, Warszawa.
- Dunaj B., 1996, *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa.
- Fastnacht A., 1962, *Osadnictwo ziemi sanockiej w latach 1340–1360*, „Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego”, nr 84, Wrocław.
- Gajewski B., 1996, *Jaśliska*, Krosno.
- Gerlach T., 1972, *Środowisko geograficzne powiatu krośnieńskiego [w:] Krosno. Studia z dziejów miasta i regionu*, t. 1, red. J. Garbacik, Kraków, s. 7–39.
- Grzegorzczkowska R., 1999, *Pojęcie językowego obrazu świata [w:] Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 39–46.
- Grzesik W., Traczyk T., 1992, *Od Komańczy do Bartnego*, Warszawa.
- Hławiczka T., Ożóg K., 1978, *Słownictwo dotyczące domu mieszkalnego i zabudowań gospodarskich na Zaolziu*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Językoznawcze”, red. B. Dunaj, z. 59, Kraków, s. 61–71.
- Horn M., 1970, *Lokalizacja cechów i specjalności rzemieślniczych w miastach ziemi przemyskiej i sanockiej w latach 1550–1650*, „Przegląd Historyczny”, t. LXI, z. 3, s. 403–426.
- Horodyska-Gadkowska H., 1967, *Polskie słownictwo gwarowe z zakresu hodowli zwierząt domowych*, Wrocław.
- Jaśliski Park Krajobrazowy*, folder, Krosno 1994.
- Karaś H., 2011, *Polska leksykografia gwarowa*, Warszawa.
- Karaś M., 1969, *O ludowych gwarach Rzeszowszczyzny [w:] Z dziejów kultury i literatury ziemi przemyskiej*, Przemysł.
- Karłowicz J., 1900–1911, *Słownik gwar polskich*, t. 1–6, Kraków.
- Karszniewicz-Mazur A., 1988, *Zapożyczenia leksykalne ze źródła niemieckiego we współczesnej polszczyźnie*, Wrocław.

- Kąś J., 2001, *Metodologia badań leksyki gwarowej w kontekście współczesnych przemian kulturowych i społecznych* [w:] *Gwary dziś*, 1: *Metodologia badań*, red. J. Sierociuk, Poznań, s. 191–200.
- Kąś J., 2003, *Słownik gwary orawskiej*, Kraków.
- Kiryk F., 2013, *Miasta małopolskie w średniowieczu i czasach nowożytnych*, Kraków.
- Kobylińska J., 2011, *Słownik gwary gorczańskiej (zagórzańskiej)*, Kraków.
- Kornaszewski M., 1986, *W sprawie klasyfikacji nazw terenowych. Uwagi i propozycje*, „*Onomastica*” XXX, s. 5–15.
- Kotula F., 1977, *Tu pił wodę sam Jagiello*, „*Tygodnik Katolików*”, nr 1, s. 4.
- Kozakiewicz L., 1966, *Jaślicka – zarys dziejów miasta prywatnego*, „*Wierchy*”, Warszawa.
- Kurdyła T., 2003, *Ludowe terminologie rzemieślnicze (na przykładzie słownictwa kowali i kołodziejów jaślickich)*, „*Język Polski*”, R. LXXXIII, z. 1, s. 50–54.
- Kurdyła T., 2011, *Funkcje formantów rzeczownikowych w polszczyźnie ludowej (na przykładzie trzech wsi podkarpackich)*, Kraków.
- Kurek H., 1995, *Przemiany wsi regionu Krośnieńskiego*, Kraków.
- Kurek H., 2001, *Przemiany językowe wsi (na przykładzie wybranych nazw roślin z okolic Dukli)*, „*Język a Kultura*”, t. 16, s. 117–122.
- Kurek H., 2003, *Przemiany leksyki gwarowej na Podkarpaciu*, Kraków.
- Kurek H., 2006, *Zróżnicowanie polszczyzny wiejskiej a czynniki językowe* [w:] *Gwary dziś*, 3: *Wewnętrzne zróżnicowanie języka wsi*, red. J. Sierociuk, Poznań, s. 53–134.
- Kuśnierz-Krupa D., 2013a, *Jaślicka w średniowieczu na tle miast dawnego powiatu bieckiego*, Kraków.
- Kuśnierz-Krupa D., 2013b, *Jaślicka w dawnej ziemi krakowskiej w świetle mapy Miega*, „*Wiadomości Konserwatorskie*”, nr 34, s. 57–62.
- Lorenc H., 2005, *Atlas klimatu Polski*, Kraków.
- Lorenc S., 1978, *Pieśni i tańce ludowe oraz obrzędowość weselna z okolic Jaślick*, praca magisterska (rękopis), AWF w Krakowie.
- Małec M., 2003, *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski*, Warszawa.
- Malinowska J., 1966, *Intarsjowany stół z Jaślick*, „*Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku*”, nr 4, s. 3–31.
- Małecki M., Nitsch K., 1934, *Atlas językowy polskiego Podkarpacia*, Kraków.
- Marczewska M., 2001, *Aspekty wierzeniowe w rekonstrukcji językowego obrazu drzew*, „*Język a Kultura*”, t. 16: *Świat roślin w języku i kulturze*, red. A. Dąbrowska i I. Kamińska-Szmaj, Wrocław, s. 83–89.
- Nitsch K., 1994, *Świat mowy polskiej*, wybór i opracowanie S. Urbańczyk, Warszawa.
- Nitsch K., Karaś M. (red.), 1957–1970, *Mały atlas gwar polskich*, Kraków.
- Olszański H., 1996, *Urządzenia wodociągowe w Jaślickach*, „*Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku*”, nr 33, s. 41–60.
- Orlik Z., *Dzieje Jaślick*, praca magisterska (rękopis), WSP w Rzeszowie, 1979.
- Oronowicz-Kida E., 2013, *Przemijająca kultura materialna – zanikające leksemy w języku mówionym mieszkańców wsi południowo-wschodniej Rzeszowszczyzny*, „*Słowo. Studia językoznawcze*”, nr 4, s. 116–127.
- Ożóg K., 2004, *Polszczyzna przełomu XV i XVI wieku. Wybrane zagadnienia*, Rzeszów.
- Palowska-Kohutek W., 1978, *Słownictwo z zakresu hodowli zwierząt domowych na Śląsku Cieszyńskim w Czechosłowacji*, „*Prace Językoznawcze*”, red. B. Dunaj, z. 59, Kraków, s. 75–85.
- Pelcowa H., 1998, *Zróżnicowanie leksykalne nazw roślin w gwarach Lubelszczyzny*, „*Annales UMCS*”, sectio FF, vol. VI, Lublin, s. 257–271.
- Pelcowa H., 1999, *Przeszłość w językowym obrazie świata współczesnej wsi* [w:] *Przeszłość w językowym obrazie świata*, red. A. Pajdzińska, P. Krzyżanowski, Lublin, s. 253–267.

- Pelcowa H., 2001a, *Nazwy roślin w świadomości językowej ludności wiejskiej*, „Język a Kultura” t. 16: *Świat roślin w języku i kulturze*, red. A. Dąbrowska i I. Kamińska-Szmaj, Wrocław s. 99–116.
- Pelcowa H., 2001b, *Metodologia badań leksyki gwarowej u schyłku XX wieku* [w:] *Gwary dziś*, 1: *Metodologia badań*, red. J. Sierociuk, Poznań, s. 183–189.
- Pelcowa H., 2012, *Słownik gwary Lubelszczyzny*, t. 1: *Rolnictwo. Narzędzia rolnicze, prace polowe, zbiór i obróbka zbóż*, Lublin.
- Pelcowa H., 2014, *Słownik gwary Lubelszczyzny*, t. 2: *Rolnictwo: transport wiejski, rośliny okopowe i paszowe, gleby i rodzaje pól, uprawa lnu i konopi, zbiór siana*, Lublin.
- Prohasaka A., *Jaślicka, miasteczko i klucz biskupów przemyskich*, Przewodnik Naukowy i Literacki, R. XVII, Lwów 1889.
- Reichan J., 1999, *Gwary polskie w końcu XX w.* [w:] *Polszczyzna 2000. Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci*, red. W. Pisarek, Kraków, s. 262–278.
- Riegier J. i in., 2002, *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce. Łemkowszczyzna i gwary nadszańskie*, Warszawa.
- Rymut K., 1987, *Nazwy miast Polski*, Wrocław.
- Rymut K., red., 2001, *Nazwy miejscowe Polski: historia, pochodzenie, zmiany*, t. 4, Kraków.
- Rzetelska-Feleszko E., 2001, *Nazwy geograficzne* [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 411–429.
- Sierociuk J., 1998, *Słowotwórstwo języka współczesnej wsi (zarys problemu)* [w:] *Teoretyczne, badawcze i dydaktyczne założenia dialektologii*, red. S. Gala, Łódź, s. 265–272.
- Sierociuk J. (red.), 2001, *Gwary dziś*, 1: *Metodologia badań*, Poznań.
- Sierociuk J. (red.), 2006, *Gwary dziś*, 3: *Wewnętrzne zróżnicowanie języka wsi*, Poznań.
- Sierociuk J. (red.), 2007, *Gwary dziś*, 4: *Konteksty dialektologii*, Poznań.
- Skudrzyk A., 2004, *Współczesny komunikacyjny status gwar ludowych w opinii społecznej* [w:] *Polszczyzna Mazowska i Podlasia*, cz. VIII: *Antroponimia i toponimia Mazowska i Podlasia*, red. H. Sędziak, Łomża, s. 169–175.
- Sławski F., 1952–1982, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I–V, Kraków.
- Szymczak M. (red.), 1978–1981, *Słownik języka polskiego*, t. 1–3, Warszawa.
- Szewczyk Z., 2014, *Słownik gwary Lachów Sądeckich*, Nowy Sącz.
- Tokarski R., 2001, *Słownictwo jako interpretacja świata* [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 343–370.
- Tomczyk L., 2001, *Ludowe nazwy ziemniaków i ich odmiany*, „Język a Kultura”, t. 16, s. 123–129.
- Urbańczyk S., 1962, *Zarys dialektologii polskiej*, Warszawa.
- Urbańczyk S. (red.), 1978, *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Warchala J., 2003, *Kategoria potoczności w języku*, Katowice.
- Żychowski J., 1996, *Ocena porównawcza reprezentatywności posterunków opadowych w Beskidzie Niskim*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie”, z. 184, „Prace Geograficzne” XVI, s. 83–101.

Źródła internetowe

- Encyklopedia Gutenberga* (online) [<http://www.gutenberg.czyz.org>].
- Karaś H. (red.), *Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe* [<http://www.gwarypolskie.uw.edu.pl>].
- Słownika staropolski* [<http://www.staropolska.pl>].

Rozwiązanie skrótów

Słowniki, encyklopedie, atlasy

- AGP – *Atlas gwar polskich*, K. Dejna, t. 1: *Małopolska*, K. Dejna, S. Gala, A. Zdaniukiewicz, F. Czyżewski, t. 2: *Mazowsze*, K. Dejna, S. Gala, t. 3: *Śląsk*, K. Dejna, t. 4: *Wielkopolska, Kaszuby*, Warszawa 1998–2002.
- AJPP – *Atlas językowy polskiego Podkarpacia*, M. Małecki, K. Nitsch, Kraków 1934.
- DiGP – *Dialekty i gwary polskie*, S. Dubisz, H. Karaś, N. Kolis, Warszawa 1995.
- EWoJP – *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*, red. S. Urbańczyk, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978.
- Karsz. – *Zapóżyczenia leksykalne ze źródła niemieckiego we współczesnej polszczyźnie*, A. Karszniewicz-Mazur, Wrocław 1988.
- MAGP – *Mały atlas gwar polskich*, K. Nitsch, M. Karaś (red.), Kraków 1957–1970.
- SE Boryś – *Słownik etymologiczny języka polskiego*, W. Boryś, Kraków 2005.
- SE Brückner – *Słownik etymologiczny języka polskiego*, A. Brückner, Warszawa 1974.
- SE Sławski – *Słownik etymologiczny języka polskiego*, F. Sławski, t. I-V, Kraków 1952–1982.
- SGP Karł. – *Słownik gwar polskich*, J. Karłowicz, t. 1–6, Kraków 1900–1911.
- SJP Szym. – *Słownik języka polskiego*, t. 1–3, red. M. Szymczak, Warszawa 1978–1981.
- SNSGU – *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce. Lemkowszczyzna i gwary nadszańskie*, opracowali: R. Bronikowska, A. Kudryk, K. Domaradz, U. Lewicka, M. Onyszkanych-Kowalska, J. Rieger, E. Rudolf-Ziółkowska pod kierunkiem J. Riegiera, Warszawa 2002.
- SWJP Dun. – *Słownik współczesnego języka polskiego*, red. B. Dunaj, Warszawa 1996.
- WSJP – *Wielki słownik języka polskiego* [<http://www.wsjp.pl>].

Języki i dialekty

- bawar. – bawarski
czes. – czeski
franc. – francuski
germ. – germański
gniem. – górnoniemiecki
łac. – łaciński
niem. – niemiecki
nwniem. – nowo-wysokoniemiecki
ogólnop. – ogólnopolski
ogśł. – ogólnosłowiański
p. – polski
psł. – prasłowiański
słow. – słowiański
starobawar. – starobawarski

stp. – staropolski
strus. – staroruski
stwniem. – staro-wysokoniemiecki
śrdlniem. – średnio-dolnoniemiecki
śrniem. – środkowoniemiecki
śrwniem. – środkowo-wysokoniemiecki
tur. – turecki
ukr. – ukraiński
węg. – węgierski
wł. – włoski
wschsl. – wschodniosłowiański

Inne

daw. – dawny
dial. – dialektałny
lud. – ludowy
NAC – Narodowe Archiwum Cyfrowe [<http://www.nac.gov.pl>]
not. – notowany
por. – porównaj
przen. – przenośnie
przest. – przestarzały
reg. – regionalny
ts. – to samo
tsm. – tak się mówi
zaśw. – zaświadczony

Symbole

> – rozwinęło się

Indeks wyrazów objaśnionych w pracy

- a pódziesz, 112
Adamowa ziemia, 82
amerykany, 90
antawka, 100
asfaltówka, 95
- baba, 45
babka, 68
bachro, 97
badrura, 45
badziu na, 111
bagnet, 69
bal, 116
balia, 47
balijka, 47
bambosy, 75
bandurczanka, 67
bandurczysko, 67
bandurki, 67, 75
baniak, 47
bańka, 44, 47
bara, 116
barabondze, 90
baran, 107
baranica, 79
baranie rogi, 92
baranina, 75
barda, 56
barka, 117
barszcz, 75
bebechy, 107
becik, 43
beczka, 120
beczy, 111
bednarka, 120
bednarz, 120
beretka, 79
biały, 92
bicz, 100
biczysko, 100
bidła, 66
- biedka, 96
biegun, 52, 66
bijak, 50
bije się, 109
bingoł, 121
blacha, 65, 67
blachy, 45
blat, 56
bluzka, 79
błotnik, 96
bobalki, 75
bobki, 72
boisko, 30
bokańcze, 81
bont, 34
borki, 115
bormaszynka, 115
borówka, 91
brama, 35
bramka, 35
branzel, 121
brecha, 111
bresze, 111
brona, 66
bronić, 66
bronować, 66
bróg, 30
bruk, 95
bruzda, 64
bryczka, 96
brytfanka, 47
brzeznik, 121
buda, 30
bujak, 109
bukówka, 92
buksa, 119
buksz, 97
buldog, 101
bułka, 46
burak, 90
burt, 117
- burtować, 96
but, 69
buty buksowe, 81
buty juchtowe, 81
byczek, 109
byle, 67
bzdyrka, 107
- calówka, 117
canhybel, 117
cap, 109
capek, 101, 115
capina, 117
cebanty, 97
cebula, 90
cedzak, 47
cembra, 48
cepy, 50
cerata, 42
cesarska droga, 95
cewka, 56
cewnica, 56
chałupa, 29
chaś, chasia, 111
chata, 29
chebz, 91
chicowanie, 115
chleb jasny, 46
chleb pytlowany, 46
chleb razowy, 46
chleb żarnowy, 46
chlew, 30, 31
chodnik, 41
chodźć na bosaka, 81
chołosznie, 79
chomaćo, 100
chomełka, 79
chrustawki, 92
chrzan, 90
chusteczka, 79
chustka, 79

chyrbet, 107
 chyża, 29
 cielę, 109
 cieliczka, 109
 cielna, 109
 cierlica, 53
 ciosanie, 117
 cip, cip, 111
 cugi, 120
 cwok, 56
 cwykle, 80
 cyrkiel, 120, 121
 cyrkiel z nożem, 121
 cyrkiel zwykły, 121
 czapka, 79
 czarcie żebro, 90
 czarnoziem, 82
 czeluście, 45
 czepigi, 65
 czernica, 91
 czernicznik, 91
 czernina, 75
 czerwona, 108
 czerwotka, 110
 czesać len, 54
 człapaki, 81
 czop, 119
 czop 1., 117
 czop 2., 117
 czopować, 117
 czupryna, 107

 ćwierć, 83

 daba, 53
 dachówka, 34
 dek, 31
 dekować, 31
 denka, 120
 deptać siano, 70
 dera, 100
 deresz, 108
 despanka, 56
 deszczułka, 117
 deszczułki, 56
 długie sanie, 99
 dłuto, 117

 dłużyca, 117
 do sie, 112
 doniczka, 41
 dornik, 115
 drabina, 97
 drabiniak, 96
 drabinka, 30, 31, 115
 drabniak, 96
 dranka, 35
 drapak, 47
 drasztyfty, 121
 dratwa/dratew, 121
 drewionka, 44
 drewniaki, 81
 drewutnia, 30
 drogi rozstajne, 95
 drogowskaz, 95
 drób, 110
 druszlak, 47
 druszlak, 121
 drzeć dranki, 35
 drzwiczki, 45
 dunol, 64
 dupa, 71
 durbok, 68
 durszlak, 47
 duszka, 80
 dwuskirowiec, 64
 dyl, 30
 dylewanka, 95
 dynarka, 47
 dyszel, 97
 dyszlik, 64
 dzbanek, 47
 dziad-baba, 50
 dziadek, 50
 dziczka, 92
 dzierzak, 50
 dziewicze ziele, 90
 dziezka, 47
 dzika gruszką, 90
 dzika pokrzywa, 90
 dzika róża, 91
 dziki dziurawiec, 90
 dziki tatarak, 90
 dziubać bandurki, 67
 dziurawiec, 90

 dzwonka, 90
 dźwierki, 33
 dźwierze, 33

 es, 101

 facjat, 34
 fałat, 83
 fartuch, 33
 fartuszki, 90
 faska, 47
 felc, 116, 117
 felchybel, 117
 felckit, 117
 ferkladung, 34
 filcaki, 81
 filunek, 33
 firanka, 41
 flakon, 41
 fornier, 117
 fornierowanie, 117
 forszpan, 96
 fosa, 95
 fryzy, 33
 fundament, 31
 fura, 68, 96
 furman, 96
 furmanka, 96
 furtka, 35
 futryna, 33

 gacek, 51
 gaci, 69
 ganda, 75
 ganek, 29
 garlacz, 110
 garniec, 51
 gater, 117
 gąsiory, 34
 gęga, 111
 gęsięta, 110
 gęsiór, 110
 gęś, 110
 gładzik, 117
 głowa, 55, 97
 głowica węgla, 32
 głóg, 91

główka, 34, 53
 gnapy, 99
 gniady, 108
 gniazdo, 117, 119
 gnojnica, 97
 gnojnice, 96
 gnój, 72
 gołąb, 110
 gołąbek, 92
 gonek, 55
 gont, 34
 gorset, 79
 góra, 30
 grabaczka, 68
 grabać, 68
 grabanka, 68
 grabić do wała, 68
 grabie, 68
 grabisko, 68
 grabki, 68
 grace, 47
 grale, 67
 groba, 30
 grochówka, 75
 grucha, 111
 gryfy, 116
 grządki, 82
 grządziel, 65
 grzebać bandurki, 67
 grzebień, 34, 65
 grzęda, 30
 grzybek, 48
 grzywa, 107
 gubania, 80
 gulga, 111
 gulgocze, 111
 gumaki, 81
 gumki, 81
 gumno, 30
 gumoleon, 41
 gumowy wóz, 96
 gzi sie, 106

 hacyle, 116
 haczur, 109
 haka, 66
 hamowanie na gładko, 97
 hamowanie na ostro, 97

 hamowanie na ślajsa, 97
 hauka, 111
 hebel, 47, 117
 heblować, 117
 heblówki, 117
 hej, 112
 hejta, 112
 holenderka, 108
 hoła, 112
 hopka, 70
 hyrtanka, 107
 huba, 108
 hubka, 44
 hufnal, 116
 huńka, 80
 husiaczka, 72

 ingor, 120
 izba, 29

 jagniątko, 109
 jajo czyste, 110
 jajo zaśnieczone, 110
 jałówka, 109
 jaruzka, 67
 jarzębina, 92
 jarzmo, 100
 jasiak, 43
 jaskólnik, 34
 jesion, 92
 jęczmienisko, 70
 język, 121
 jucha, 75, 107
 judka, 92
 juzzka, 75
 jużyna, 75

 kabłąk, 117
 kaczęta, 110
 kaczy pysk, 90
 kadzić, 106
 kaflak, 45
 kaftan, 79
 kaftonik, 79
 kaganek, 44
 kalenica, 34
 kalesony, 80
 kalosze, 81

 kałapatka, 43
 kałuba, 117
 kamasz, 81
 kamfina, 44
 kamieniak, 47
 kamienica, 29
 kamień spodni, 53
 kanapa, 42
 kania, 92
 kankar, 117
 kantar, 100
 kapa, 43, 45
 kapce, 81
 kapica, 51
 kapinos, 34
 kapliczka, 41
 kapsla, 97
 kapuśniak, 75
 kapuśnica, 90
 kareta, 43
 karmelki, 90
 karmić bydło, 106
 karnisz, 41
 karpień, 90
 kary, 108
 kaszkietówka, 80
 kasztan, 108
 katulać, 47
 kądziel, 54
 kerpcie, 81
 kici, kici, 111
 kiczka, 34
 kier, 97
 kierat, 51
 kifer, 34
 kijanka, 47, 53
 kiszka, 75, 100, 122
 kiwałka, 47
 klamka, 56
 klamra, 117
 klatka, 34
 klepać kosę, 68
 klepisko, 30, 32
 klepki, 120
 kleszcze, 116, 122
 klinek, 68
 kloc, 118
 klupa, 118

klystra, 100
 kładka, 95
 kłapacz, 53
 kłoda, 53, 118
 kłonica, 97
 kłopot, 53
 kłosy, 71
 kłócić bandurki, 75
 kłódką, 56, 57
 knot, 44
 knur, 109
 kobylanka, 72
 kobyła, 108
 kobyłka, 109, 120
 kobyłka rymarska, 122
 kobyłki, 118
 kocie mleko, 90
 kocierba, 92
 kocik, 109
 kociołek, 45
 kodkodacze, 111
 kodzidla, 44
 kogut, 107, 110
 kojec, 43, 45
 kolacja, 75
 kolanko, 70
 koleiny, 95
 kolejka, 43
 kolka, 110
 kołacz, 46
 kołki, 121
 koło, 55, 97
 kołyska, 44
 komoda, 42
 komora, 29
 komunika, 90
 konewka, 48
 konicz, 90
 konik, 97
 konopka, 90
 koń, 107
 kopa, 51
 kopaczka, 67
 kopać bandurki, 67
 kopiec, 30
 kopytnik, 90
 kopyto, 107, 121
 korba, 48
 korbka, 55
 korczyk, 51
 koryto, 48
 korzec, 51
 kosa, 68, 69
 kosiarka, 69
 kosiarz, 69, 70
 kosisko, 68
 kosz do siania, 66
 koszary, 106
 koszula, 79, 80
 koś, koś, 111
 kośki, 91
 kotna, 109
 kowadło, 116
 koza kiec, 112
 koza na, 112
 kozak, 92
 kozak czerowny, 92
 kozaki, 81
 kozetka, 43
 koziołek, 69
 koźlătko, 109
 koźliny, 34
 koźuch, 80
 kół, 48, 106
 kółka płuzne, 64
 krasa, 108
 kredens, 42
 kręcka, 110
 krokwie, 34
 kromka, 46
 krosna, 56
 krowa, 108
 krowiaczka, 72
 krygi, 45
 krysak, 97
 krysakówka, 116
 krzemień, 44
 krzesiwo, 44
 krzyż, 71
 krzyżulec, 100
 kuca, 108
 kucaba, 48
 kuchnia, 29, 45
 kuczka, 29
 kudłówka, 92
 kudziu na, 111
 kufer, 42
 kulig, 99
 kulka, 50
 kultywator, 67
 kundel, 108
 kupka, 69
 kurczęta, 111
 kuriaczka, 72
 kurka, 93
 kurnik, 30
 kurza dupa, 90
 kusztyfoł, 90
 kutacz, 48
 kwacze, 111
 kwarta, 51
 kwas, 46
 kwaśne mleko, 75
 kwiczy, 111
 kwoka, 111
 lada, 56
 lamik, 118
 lampa naftowa, 44
 lampka z masła, 44
 lampki, 90
 laski, 91
 lebioda, 90
 legary, 32
 lejce, 100
 lemiesz, 65
 len, 53
 leni się, 109
 lepica, 83
 lewasz, 75
 lewcz, 98
 liniarka, 122
 listwy, 97
 liszaja, 110
 liszówka, 93
 literki, 98
 locha, 109
 luśnia, 98
 lutra, 116
 lyci się, 109
 łaby, 108
 łachy, 42
 łaciaty, 108

łangosze, 75
łapy, 108
łaty, 34, 35
ława, 43, 95
ławeczka, 56
łeb, 108
łokieć, 54
łopata, 48
łopuchy, 90
łożina, 91
łoże, 98
łój, 75, 81
łożko, 43
łubin, 90
łuczywo, 44
łupa, 75, 121
łyśa, 108
łyżecznik, 42

macica, 67
macierzanka, 90
maciora, 109
maj, 90
maje, 90
majzel, 116
makatka, 41
makucha, 75
marchwianka, 90
Maryny, 108
Maryński, 90
maszyna, 51
maślak, 93
maślanka, 76
maśniczka 1., 48
maśniczka 2., 48
mątewka, 48
meczy, 111
meszty, 81
metr, 51
metrówka, 118
metry, 118
mewka, 110
miarcka, 51
miauczy, 111
miednica, 48
miedza, 83
miedzuch, 29
mierzwa, 51, 71

mieszkarz, 109
mieszkować, 109
międlica, 53
międlieć len, 54
mięśniochład, 110
miotła, 48
mlecz, 91
mleko nadbrzeżgłe, 76
mleko zbrzeżgłe, 76
młaka, 83
młocarnia, 51
młoczek, 51
młodnik, 92
młotek drewniany, 120
młotek felcowy, 116
młotek siodlarski, 122
młócenie na mazura, 51
młócić, 51
młynek, 51
moczary, 83
moczysko, 57
moja-twoja, 118
monidło, 41
morda, 108
most, 95
motać, 54
motowęż, 55
motowidło, 55
motyczka, 120
muchomor, 93
muczy, 111
munsztuk, 100
mur, 35

na miejsce, 112
na tyłisiu na, 112
na zad, 112
naczółko, 100
nakaclik, 42
nakarcznik, 101
napiersnik, 101
napój, 110
nasady, 99
następ się, 112
naszelnik, 100
nawój, 56
nawracaj, 112
nawróć ją, 112

nawróć się, 112
ne, ne, 112
niecka, 48
niecułki, 48
nitowanie, 116
nogi, 55
nosajki, 108
nosówka, 110
nowizna, 83
nozdrza, 108
noże, 49
nóż, 116
nóż rymarski, 122

obartel, 98
oberok, 80
obiad, 76
obierać wóz, 70
obierać zboże, 51
obladro, 101
oblamowanie, 79
oblekać się, 80
oblęk, 68
obora, 31
obrocznica, 106
obrok, 106
obrus, 43
obrządek, 107
obszywka, 79
obuch, 118
obuwać buta, 81
ochład, 110
ocieliła się, 109
oczap, 32
od sie, 112
odbieraczka, 71
odbierać, 70
odcinka, 116
odemknąć, 34
odkładnica, 65
odłóg, 83
odrzwia, 32
oflis, 118
ogarnywać, 67
ograbywać, 69
okap, 34
okłodek, 51
okno, 34

okociła się, 109
 okrajek, 46, 118
 okulary, 100
 olcha, 92
 olej, 76
 omasta, 76
 omlócić len, 53
 opalka, 48
 opaski, 34
 opaszki, 52
 opaszowanie, 52
 opołać, 46
 oprosiła się, 109
 oracz, 64
 orać, 64
 oranisko, 65
 orczyk, 98
 orstwie, 35
 orzech, 44
 oselka, 69
 oset, 91
 osika, 92
 osnowa, 56
 ostrężyna, 91
 ostrze, 68, 118
 oszczeniła się, 109
 oś, 98
 ośka, 64
 ośnik, 120
 otawa, 69
 otłuc len, 53
 owca, 108
 owsisko, 71
 ozór, 108
 ożrebiła się, 109

 pajda, 46
 paka, 96
 pakuły, 55
 palenisko, 45
 palica, 48, 107
 paliczka, 48
 pamoła, 83
 pantarka, 111
 papaj, 101
 papajec, 101
 papina, 51
 paprzyca, 53

 parkan, 35
 parnik, 35, 49
 paryja, 83
 parzelina, 107
 pasmo, 55
 pastuch, 35, 107
 pastwisko, 107
 pasy, 32, 35, 100
 paść na szczury, 49
 paśnik, 31
 patelnia, 49
 pawąz, 98
 pawik, 110
 pazucha, 80
 paździerz, 54
 pęto, 107
 pfersztube, 31
 piec, 45
 piec 2, 46
 piec chlebowy, 45
 pieje, 111
 piersiówka, 101
 pierścień, 51, 68
 pierwiastka, 109
 pierwiosnek, 91
 pierzaja, 52
 pierzne, 99
 pierzyna, 43
 pieski, 49
 pięćka, 46
 pilu, pilu, 112
 piła, 118
 piła ramowa, 118
 piła tracka, 118
 piołunek, 91
 piwnica, 30
 platforma, 96
 pled, 79
 plewy, 52
 płachta, 43, 67, 69
 płatwa, 32
 płazina, 83
 płot, 35
 płot orstwiowy, 35
 płotew, 32
 płótnianka, 80
 płótno, 69
 pług, 65

 pociask, 49
 pocięgiel, 121
 podbródek, 100
 podciecz, 93
 poddyma, 98
 podeszwa, 121
 podkład, 101
 podkoszula, 80
 podkowa, 45, 116
 podłata, 99
 podłoga, 32
 podmurówka, 32
 podnózek, 55
 podnóżki, 56
 podogoniec, 101
 podomka, 79
 podorywka, 64
 podpinka, 93, 101
 podpłomyk, 46
 podsiebitka, 32
 poduszka, 43
 podusznik, 101
 podwieczorek, 76
 podwłóczka, 80
 podwoda, 96
 podwyżka, 32
 poganiać, 65
 poganicz, 65
 pogoniacz, 65
 pogrzebacz, 49
 pokładać, 65
 pokos, 71
 pokoszki, 96
 pokrętło, 44
 pokuć żarna, 53
 polączka, 31
 polepa, 32
 polica, 98
 policzka, 64
 połać, 83
 pomieć, 71
 pomiotka, 52
 pończoszki Matki Boskiej,
 91
 popędza się, 109
 popielniczka, 49
 popielnik, 46
 poprzeczka, 66

poprzeczniak, 65
 poprzeczyna, 83
 portki, 80
 portret, 41
 postronki, 101
 postument, 49
 poszew, 43
 poszewka, 43
 poślad, 52
 poświęćka, 110
 powała, 31, 32
 powążka, 49
 powój, 91
 powróślo, 71
 powróż, 57
 pół kopy, 52
 pół wora, 52
 półbuty, 81
 półćwiartek, 83
 półeczka, 42
 półksiężyc, 64
 półłokciówka, 55
 półskrzynek, 42
 półtorak, 55
 półtorówka, 118
 prasa do sera, 49
 prawdziwek, 93
 prawidło, 121, 122
 pręt, 69, 83
 prosię, 109
 prośna, 109
 przewodniki, 55
 próg, 99
 prr, 112
 przyszczycza, 110
 prządka, 55
 prząć, 55
 przedpołudnynek, 76
 przepust, 65
 przepustnica, 65
 prześcieradło, 43
 przetak, 52
 przewracać siano, 70
 przewracarka, 70
 przędzionko, 55
 przycieś, 32
 przygatki, 83
 przypon, 35, 107
 przysiadka, 54
 przyszwa, 121
 przyzba, 29
 psi ogon, 91
 psik, 109
 psiura, 92
 psyk, psik, 111
 pszeniczysko, 71
 pul, pul, 112
 pulak, 111
 pulka, 111
 pustatynia, 83
 puszczane kluski, 76
 putnia, 49
 pysk, 108
 rabanek, 118
 raczek, 97
 radełko, 67
 radło, 67
 radłować, 67
 rafa, 97
 rajbaczka, 49
 rajszpel, 116
 rajtki, 80
 rak, 99
 rama, 34
 ramię, 55
 raszpel // rajszpel, 118
 razować, 66
 rąbacz, 116
 rączka, 69, 118
 refhamzer, 116
 reneta, 92
 resory, 96
 rewerenda, 80
 rękawiczki, 80
 rogacz, 116
 rogal, 70
 rondel, 49
 rosić len, 54
 rotacyjna, 70
 rozbijać, 70
 rozblekać się, 80
 rozchodnik, 91
 rozczyniać, 46
 rozrzucanie, 65
 roztoki, 98
 rozwlekać się, 80
 rożek, 116
 rozeń, 70
 równiacz, 119
 równiak, 118
 różycza, 110
 rułka, 44
 ruszak, 55
 rychlina, 101
 ryczy, 111
 ryfa, 97
 ryj, 108
 rymarz, 122
 ryteczki, 49
 rynki, 32
 ryń, 83
 rytki, 56
 rzemień, 80
 rzep, 91
 rzezak, 49
 rzy, 111
 sadza, 44
 sadzeniarka, 68
 sahar, 76
 sałas, 107
 samosiejka, 92
 sanna, 99
 sąsieć, 52
 ser, 76
 serdak, 80
 serwatka, 76
 serweta, 41
 serwetka, 42
 siano, 70
 sianokosy, 70
 siara, 76
 siamiczki, 45
 sieć na pokos, 71
 sieć na ścianę, 71
 sieć zboże, 71
 sieczka, 49
 sieczkarnia, 49
 siedzisko, 98
 siejki, 67
 siekiera, 118
 siemię, 53
 siennik, 43

sień, 29
 sieroty, 71
 sierp, 71
 sierść, 108
 siewca, 67
 siewnik, 67
 siniak, 93
 sitko, 49
 sito, 49
 siwy, 108
 skała, 118
 skamle, 111
 skiba, 65
 sklep, 30
 skład, 65
 składać siano, 70
 składanie, 65
 skopiec, 50
 skrętka, 122
 skrocać, 67
 skrzynia, 42
 skrzynka, 49, 50
 skwarki, 76
 słoma, 43, 52
 słoma jęczmienna, 52
 słoma pszeniczna, 52
 słomiaki, 81
 słonina, 76
 słup, 50
 słupek, 35
 słupica, 65
 słupki, 32, 55
 słupy, 33
 smalec, 76
 smrek, 92
 smyk, 34
 smyki, 99
 snop, 71
 snopek, 71
 snowadlica, 56
 snuć, 56
 socha, 66
 solniczka, 50
 sośniak, 93
 sośnówka, 93
 spiżarka, 29
 spodek, 33, 97
 spodlorka, 98
 sporysz, 71
 spódnica, 79
 sprzączka, 80, 91
 spust, 118
 srogi, 118
 stajanie, 83
 stajanko, 83
 stajnia, 31
 stalka, 69
 stanowisko, 31
 stawek, 108
 stawniki, 120
 stągiew, 50
 stępa, 50
 stępa 2., 50
 stodoła, 31
 stojak, 33
 stolce, 35
 stółek, 43, 55
 stożek, 71
 stół, 43
 strug, 116
 strug do parzenia gontów,
 118
 strugać bandurki, 76
 strugać gnój, 72
 strząska, 107
 strząśło, 65
 strzecha, 35
 studzienina, 76
 stylisko, 70
 suka, 98
 sukienka, 79
 sumok, 33
 suszek, 92
 suszyć len, 54
 swora, 98
 sworzeń, 50, 99
 sypaniec, 31
 szafa, 42
 szafarnia, 42
 szafliek, 50
 szal, 79
 szalować, 33
 szalunek, 33
 szandle, 118
 szapka, 93, 120
 szapułka, 93
 szczapy, 45
 szczebile, 97
 szczeń, 55
 szczeka, 111
 szczep, 92
 szczerbaty kłos, 71
 szczytać drzewo, 119
 szczyпки, 45
 sześćdziesiątka, 101
 szmydmeser, 116
 sznur, 119
 sznurowanica, 56
 szopa, 31
 szorty, 101
 szpagat, 122
 szpak, 108
 szperutki, 56
 szpic, 69, 121
 szpic-zega, 119
 szpilar, 121
 szponki, 33
 szpont 1, 119
 szpont 2, 119
 szpontować, 119
 szpony, 34
 szprosy, 34
 szprycha, 98
 szpula, 55
 sztacheta, 35
 sztamajza, 119
 sztangla, 51
 sztelwaga, 99
 sztora, 42
 sztrajhmas, 119
 sztramy, 99
 sztuka, 55
 sztywnik, 121
 szuflada, 42
 szwajki, 122
 szwejsować, 116
 szydło, 121
 szymel, 110
 szynki, 56
 szynkiel, 98
 ścianka, 46
 ściągacz, 116
 ścieranka, 76

ściernisko, 71
 ścieżka, 95
 ściogło, 71
 ścisk, 119
 ściszblety, 81
 ściymionka, 71
 ślafa, 98
 ślafki, 98
 śleje, 101
 śliniawka, 110
 śmierdziuch, 21
 śmietana, 76
 śniadanie, 76
 śnice, 99
 śniedz, 71
 śruba, 55
 śrubsztag, 119
 świder łyżkowy, 120
 świerk, 92
 święte obrazy, 42
 świńskie uszy, 93

taborek, 43
 taboret, 43
 talerz, 44
 targaniec, 69
 tarki, 91
 tarnie, 91
 taś, taś, 112
 termit, 35
 tłok, 83
 tłujska, 45
 toporzysko, 118
 topór, 119
 tracz, 119
 traczka, 119
 tragarze, 32
 trak, 119
 trakt, 95
 trarynek, 99
 trójka, 119
 trójkołowiec, 101
 trujak, 93
 tryjer, 52
 trzeć len, 54
 trzeźnia, 92
 trzewiczki, 81

trzewiczki Matki Boskiej, 91
 trzewiki, 81
 trzos, 80
 trzyćwierciówka, 119
 trzydziestka, 101
 trzymieta, 107
 twardostój, 91
 tybel, 33
 tylaga przednia, 99
 tylaga tylna, 99
 tylisia, 109

ubranie kościelne, 81
 ubranie poprzydniowe, 81
 ucho, 70
 ugór, 83
 ujada, 111
 ujma, 52
 umbra, 44
 upychać siano, 70
 uszanka, 81
 uszy, 121
 użwa, 64

wacki, 91
 waga, 50, 99
 wałach, 109
 wałek, 68
 wałki trybiaste, 49
 wantuch, 108
 war, 76
 warczy, 111
 warsztat stolarski, 119
 warzącychwia, 50
 wasążek, 96
 wasserwaga, 119
 watra, 46
 wazon, 42
 wątek, 56
 wątopek, 120
 wątomnik, 120
 welka, 51
 weranda, 29
 wędzidło, 101
 węgiel, 33
 węgierka, 92
 wianie, 52

wiatrak, 33
 wiązać chustkę, 79
 widelki, 55
 widły, 70
 wielka chustka, 79
 wieniec, 71
 wieprz, 109
 wieprzek, 109
 wieprzowina, 76
 wiere, 119
 wiertacz, 120
 wierzba, 92
 wierzchnik, 48
 wijaczki, 52
 wilcze łyko, 91
 winkiel, 33, 119
 wio, 112
 wirówka, 50
 wiśta, 112
 witka, 98
 wiy, 112
 włóki, 66
 wolant, 108
 wołowina, 76
 wozak, 99
 wozownia, 31
 wóz drabiniasty, 96
 wózek, 57
 wrota, 34
 wrzeciono, 54
 wrzeciono, 53, 55
 wsyp, 43
 wsypek, 43
 wujka, 57
 wybrać len, 53
 wybruźdzać, 67
 wyciągnąć lyn, 53
 wygnieść chleb, 46
 wygon, 95
 wygonek, 95
 wygrabki, 52
 wyjemka, 66
 wykocona, 109
 wymię, 108
 wyprzaganie, 101
 wyr, 83
 wyskrobek, 46

wywrotka, 110
wyzuwać buta, 81
wzdęcie, 110
wzuwać buta, 81

zachata, 29
zaganiaj, 112
zagata, 29
zagon, 83
zagonek, 83
zagroda, 107
zajda, 70
zajęczyna, 91
zakładka, 121
zakręta, 96
zamięść chleb, 46
zapalka, 45
zapaska, 79
zapiecek, 50
zapierać, 34
zaprząganie, 101
zasklepienie, 46
zasłona, 42

zasłonka, 42
zasuwa, 46
zawólczyć, 66
zdzierak, 119
zęby, 66, 68, 70
zgrozdać, 66
ziarno pierwsze, 52
ziarno poślednie, 52
ziemia grochowata, 83
ziemniaki, 76
złota reneta, 92
znacznik, 68, 119
zotyłek, 35, 43, 99
zrałe zboże, 71
zrąb, 33
związka, 51
związki, 33
zwózka, 70
zzuwać buta, 81

źrebię, 109
źrebna, 109
źróbek, 109

zabi rosół, 76
zabie oczka, 91
żabka, 98
żarna, 52
żarnówka, 53
żączorka, 71
żać, 71
żelaźniak, 50, 96
żerdka, 54
żęczorka, 71
żłób, 31
żmyta, 72
żniwa, 72
żre, 107
żur owsiany, 76
żuraw, 50
żwiaka, 107
żwiakuje, 107
żydki, 44
żyletka, 69
żytnisko, 72
żywopłot, 91